

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ

наукової конференції
здобувачів вищої освіти

14 травня 2025 року
м. Кропивницький

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Центральноукраїнський державний університет
імені Володимира Винниченка

ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ

наукової конференції здобувачів вищої освіти

«DISCĚRE NE CESSĚS»

14 травня 2025 року

Кропивницький – 2025

Збірник матеріалів наукової конференції здобувачів вищої освіти: «Discere ne cesses». Кропивницький: РВВ ЦДУ ім. В. Винниченка, 2025. 114 с.

Збірник наукових праць є результатом наукових пошуків дослідників теоретичних і методичних аспектів проблем історії України, всесвітньої історії, методики навчання за професійним напрямом освіти у вищій школі.

Відповідальні за випуск:

Пономаренко Л.В., кандидат історичних наук, доцент

Марченко О.М., кандидат історичних наук, доцент

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ КОМІТЕТ:

1. Філоретова Л.М., кандидат історичних наук, доцент, декан факультету (голова оргкомітету).
2. Бабак О.І., кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії України та всесвітньої історії.
3. Пономаренко Л.В., кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та всесвітньої історії.
4. Марченко О.М., кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та всесвітньої історії.
5. Грінченко В.Г. кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та всесвітньої історії.
6. Токар Н.М., кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та всесвітньої історії.
7. Позднякова І.С., кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та всесвітньої історії.
8. Чорний О. В., кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та всесвітньої історії.
9. Безверха В.М., кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії України та всесвітньої історії.
10. Чернік С.Д., кандидат історичних наук, доцент кафедри права та правоохоронної діяльності.

Статті подано в авторській редакції

Оргкомітет не несе відповідальності за зміст науковий праць та достовірність наведених фактологічних і статистичних даних

Рекомендовано до друку на засіданні кафедри історії України та всесвітньої історії Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка протокол № 13 від 30 травня 2025 р.

ЗМІСТ

Вступ.....	6
Частина I. Історія України, етнологія, методика викладання історії.....	8
Звичаєве право як основний елемент у системі нормативно-правового регулювання суспільних відносин війська Запорізького в період національно-визвольної революції 1648–1676 рр. <i>Ярослава Моргунець</i>	8
Реформаторська діяльність гетьмана Данила Апостола <i>Ілля Гончаренко</i>	12
Образ Т. Шевченка на сторінках журналу «Шершень» <i>Марина Цветік</i>	16
Оцінка Української революції 1917–1920 років Симоном Петлюрою на основі його праці «Московська воша» <i>Ольга Максимець</i>	19
Відображення політичних репресій у радянській Україні в 1930-х на сторінках Львівської газети «Діло» <i>Роман Дунаєвський</i>	23
Уявлення про відьом в Україні та в Західній Європі <i>Леся Довгаль</i>	28
Сімейно-шлюбні відносини західних слов'ян <i>Катерина Жарова</i>	33
Матеріальна культура азербайджанців: традиції, заняття, побут <i>Катерина Швець</i>	38
Японська сексуальна культура <i>Марія Полухіна</i>	42
Територіально-просторова локалізація найбільшої танкової битви червня 1941-го року <i>Андрій Чемерис</i>	46
Проблеми та перспективи впровадження евтаназії в Україні <i>Дар'я Ковальова</i>	48

Інтерактивні форми навчання при викладанні інтегрованих уроків з історії в НУШ

Богдан Юрах 52

Методичні принципи Нової української школи у роботі з джерелами на уроках історії в 6 класі

Олександр Рибалко 56

Ментальні карти як ефективний інструмент візуалізації навчального матеріалу на уроках історії

Ірина Мотько 60

Частина II. Всесвітня історія. 64

Водна стихія в міфах Стародавнього Єгипту та Месопотамії, як основа політичної легітимності

Вадим Ємчицький 64

Дешифрування клинопису

Ольга Блажко 70

Раймунд Луллій як середньовічний передвісник штучного інтелекту

Нікіта Скляніченко 73

Виховання дітей у Середньовічній Європі

Юлія Голубовська 78

Соціальна структура та управління середньовічного монастиря

Микола Попов 83

Зародження феміністичних теорій. Олімпія де Гуж, Мері Волстонкрафт – перші феміністки Європи

Оксана Білокінь 88

Дипломатичні рішення Ялтинської та Потсдамської конференцій щодо територіальних змін Польщі

Ілля Гончаренко 92

Затока Свиней: найбільший провал зовнішньої політики Джона Кеннеді

Олег Сапула 96

Авіаційний прорив: як аргентинські літаки вразили флот Її Величності

Антон Дишловой 100

Робота з джерелами правової інформації на практичних заняттях з курсу
«Основи правознавства»

Олександр Рибалко..... 104

Жіночі обличчя російсько-української війни (2014 - ...): Яна Зінкевич, Аліна
Михайлова

Уляна Рішняк.....108

ВСТУП

На факультеті історії, бізнес-освіти та права Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка 14 травня 2025 року відбулася науково-практична конференція здобувачів вищої освіти: «Discere ne cesses». Здобувачі бакалаврського освітньо-наукового рівня вищої освіти представили свої наукові досягнення на розгляд студентів та викладачів. Було подано на конференцію 25 статей. Учасники конференції були розподілені на дві секції.

У першій «Історія України, етнологія, методика викладання історії» були представлені виступи-презентації студентів з етнології, зокрема, про порівняльний аналіз уявлень про відьом в Україні та в Західній Європі, про традиційне сприйняття шлюбу і родини в історичному контексті поляків, чехів, словаків, лужичан, про традиції, заняття, побут азербайджанців, про особливості японської сексуальної культури.

Українська історична тематика представлена доробками студентів про звичаєве право як основний елемент у системі нормативно-правового регулювання суспільних відносин війська Запорізького в період національно-визвольної революції 1648–1676 рр., про спроби впровадження гетьманом Данилом Апостолом реформ на території України в першій половині XVIII ст., про висвітлення образу Т. Шевченка на сторінках журналу «Шершень», як С. Петлюра оцінював Українську революцію 1917–1920 років на основі його праці «Московська воша», про відображення політичних репресій у радянській Україні в 1930-х на сторінках Львівської газети «Діло, про територіально-просторову локалізацію найбільшої танкової битви червня 1941-го року, про проблеми та перспективи впровадження евтаназії в Україні.

Методичний аспект вивчення історії в школі студенти висвітлили в повідомленнях про інтерактивні форми навчання при викладанні інтегрованих уроків з історії в Новій українській школі, про методичні принципи Нової української школи у роботі з джерелами на уроках історії в 6 класі, про ментальні карти як ефективний інструмент візуалізації навчального матеріалу на уроках історії.

Друга секція «Всесвітня історія» охоплювала виступи студентів з історії стародавнього світу, зокрема, про водну стихію в міфах Стародавнього Єгипту та Месопотамії, як основа політичної легітимності, про дешифрування клинопису – найдавнішої системи письма цивілізації Дворіччя.

Середньовічний період в історії представлений роботами на такі теми: про Раймунда Луллія як середньовічного передвісника штучного інтелекту, як здійснювався освітній та виховний процес дітей у середньовічній Європі, про соціальну структуру та особливості управління середньовічного монастиря.

Модерний час висвітлений у статті про те, як зароджувалися феміністичні теорії в Європі на основі діяльності Олімпії де Гуж та Мері Волстонкрафт.

Новітній період представлений повідомленнями про особливості дипломатичних рішень Ялтинської та Потсдамської конференцій щодо територіальних змін Польщі, про операцію в Затоці Свиней, яка стала ключовою подією холодної війни, що вплинула на відносини між США, Кубою та СРСР, про атаку аргентинських літаків англійського флоту під час Фолклендської війни 1982 року, про жіночі обличчя російсько-української війни: Яна Зінкевич, Аліна Михайлова.

Правознавчий аспект представлений дослідженням про те, як працювати з джерелами правової інформації на практичних заняттях з курсу «Основи правознавства».

Матеріали збірника студентської науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти: «Discere ne cesses» орієнтовані на учнів загальноосвітніх навчальних закладів, студентів, аспірантів, молодих учених, а також буде корисним для всіх, хто цікавиться актуальною тематикою історії України, всесвітньої історії, етнології, краєзнавства, методичних аспектів історичної науки тощо.

Частина I

Історія України, етнологія, методика викладання історії

УДК 94 (093) «1648/1676»(045)

Ярослава МОРГУНЕЦЬ
ЗВИЧАЄВЕ ПРАВО ЯК ОСНОВНИЙ ЕЛЕМЕНТ У СИСТЕМІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН ВІЙСЬКА ЗАПОРІЗЬКОГО В ПЕРІОД НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1648–1676 РР.

(студентка I курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права
Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)
Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент Н.М. Токар

Анотація. У тезах розглядаються питання трансформація козацького звичаєвого права в період Національно-визвольної революції 1648–1676 рр. Окрема увага приділена визначенню козацького звичаєвого права як правового феномену. Розглянуто ключові етапи становлення звичаєвого права та особливості регулювання суспільних відносин на території Запорізької Січі та Війська Запорізького. Висвітлено питання врегулювання суспільних відносин у військовій, адміністративній та судовій сферах. Проаналізовано принципи та порядок набуття та закріплення права власності за особою, порядок укладання договорів та визначення покарання за правопорушення на Запорізькій Січі.

Ключові слова: козацьке звичаєве право, звичаєво-правові норми, Запорізька Січ, цивільно-правові відносини, покарання за кримінальні правопорушення, земельні відносини та зобов'язання, займаницина, кримінальна відповідальність та покарання.

Постановка проблеми. Період Національно-визвольної революції 1648–1676 рр. ознаменувався не лише боротьбою за свободу, незалежність та соціальну рівність, а й активною трансформацією правових засад суспільного життя Війська Запорізького. Одним із фундаментальних засад врегулювання суспільних відносин Війська Запорізького було звичаєве право. Маючи глибоке історичне коріння, система козацького звичаєвого права була сформована саме в XV – середині XVII ст. і міцно утвердилася у сфері козацьких суспільних відносин [10, с.106]. Однак із другої половини відбувається трансформація звичаєвого права і перехід до кодифікованих законодавчих норм. Цей процес потребує ґрунтовного дослідження, що і визначило обрану тему.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблематикою вивчення питання щодо історії виникнення, становлення та функціонування звичаєвого права в період доби козаччини займалися видатні правознавці та історики: Д. Багалій, М. Грушевський, О. Єфименко, П. Куліш, М. Слабченко І. Черкаський, Д. Яворницький та інші. Серед сучасних науковців та вчених питаннями дослідження козацького звичаєвого права займалися: М. Бедрій, І. Бойко, І. Грозовський, О. Гуржій, В. Кульчицький, І. Усенко, Т. Чухліб, Н. Буша, Н. Толкачова, В. Щербатюк, Л. Кушинська, Т. Ніколаєнко, Д. Юрчишин, Ф. Медвідь, А. Маркелова та інші.

Мета статті. Проаналізувати еволюцію козацького звичаєвого права Війська Запорізького, дослідити роль звичаїв та правил у врегулюванні суспільних відносин та вплив звичаєвого права на правову систему Війська Запорізького та Запорізької Січі в період Національно-визвольної революції 1648–1676 рр. Розглянути основні принципи, за якими діяло козацьке звичаєве право та здійснювалося правосуддя. Охарактеризувати чинники та умови, які вплинули на формування козацького звичаєвого права, основні його принципи та структуру, а також розкрити його роль у забезпеченні правопорядку та регулюванні суспільних відносин на території Війська Запорізького. Оцінити вплив

козацької правової системи на подальший розвиток правових традицій в Україні. З'ясувати значення звичаєвого права козацтва в історії становлення української державності та визначити його роль у формуванні національної правової свідомості.

Виклад основного матеріалу дослідження. На козаків формально розповсюджувалося законодавство держави, умови їхнього життя вимагали нових актуальніших правил поведінки. З часом значення цих правил зростало, внаслідок чого вони отримували суспільну значущість та реальну юридичну силу у формі правових звичаїв.

Відомі науковці, які вивчали питання історії козацької доби О.І. Гуржій та Т.В. Чухліб у своїх працях звертають увагу на різноманітність уявлень про правові норми різних соціальних груп, які проживали на території Війська Запорізького. По-різному тлумачилося поняття «старовина», «звичкі правила», котрими називали фактичні правила поведінки, котрі мали розуміння як обов'язкові. Ці норми-звичаї не були одноманітними, оскільки їх характерними рисами були локальність походження та обов'язковість для певної соціальної групи. Ці норми поведінки склалися на Запоріжжі, в слободах тощо [6, с. 107].

Прагнучи до особистої свободи та незалежності від панування чиновників, козаки твердо відстоювали свої права та звичаї. Тому єдиним джерелом права було звичаєве право. У процесі свого розвитку воно взаємодіяло із правовими системами сусідніх народів та держав. Запорізькі козаки запозичували правові норми, які відповідали вирішенню їхніх суспільних потреб. Козацька старшина та поважні козаки були зацікавлені у збереженні стародавніх звичаїв у власних інтересах. Такий консервативний підхід до звичаїв та їх корпоративність впливали на усну форму права [8, с. 186].

Козацьке звичаєве право було не писаним законом, а «стародавнім звичаєм, словесним правом і здоровим глуздом». Звичаєво-правові норми утворені практикою суспільного стану козацтва, які визнані суспільством та державою як юридично-обов'язкові [7, с. 407–408].

М. Бедрій характеризує звичаєве право як систему звичаєво-правових норм, визначених суспільним феноменом козацтва, утворених практикою суспільного стану козацтва, визнаних суспільством і державою як юридично-обов'язкові [1, с. 78–79].

І.М. Грозовський терміни «звичаєве право запорізьких козаків», «правові звичаї запорізьких козаків» та «козацьке право» вважає синонімами, оскільки це право не знало писаних джерел [2, с. 42].

В.М. Щербатюк, Ю.В. Сокур та Ю.В. Онищенко визначають козацьке звичаєве право як сукупність звичаєво-правових норм поведінки, сформованих під час виникнення козацтва й перетворення його в XVI–XVIII ст. на значну суспільну верству, і звичаєво-правових інститутів, які ці норми об'єднували. Воно мало глибоке історичне коріння, це певна рецепція звичаєво-правових норм [9, с. 54].

При вивченні сфери суспільних відносин, яку регулювало козацьке звичаєве право, В. Кульцицький зазначав, що норми козацького права вносили лише ті суспільні відносини, які формувалися серед козацтва, а саме, ті, які закріплювали військово-адміністративну організацію Запорізької Січі, регламентували порядок військових дій, діяльність судових органів, правила землекористування, вимоги та формальності до укладання договорів, та визначали види злочинів і покарань [1, с. 80].

Козацьке право містило таку систему цінностей, яка назавжди закарбувалась у народній правосвідомості. Система козацьких звичаєвих уявлень становила для імперської влади таку саму небезпеку, як і козацькі права та вольності, оскільки засновувалась на цінностях, сформованих поколіннями українців [6, с. 109].

На думку Наталії Буші, саме Запорізька Січ стала осередком виникнення великої кількості правових звичаїв, які в сукупності означали термін «козацьке право». Це право не знало писаних джерел і пропонувало за будь-яких обставин керуватися правилами звичаєвого права та холодним розумом. Запорізька Січ імплементувала давні звичаї,

місцеві обряди й народні традиції, надала їм загального характеру та обов'язковості дотримання та виконання, тобто визнала їх офіційно-перетворивши на державно-правові норми. Також звичаєве право було основою для створення системи адміністративного управління та самоуправління; воно врегульовувало відносини адміністративно-правового, цивільно-правового, кримінально-правового характеру та судочинства [3, с. 130–132]. Виключно на звичаєвому праві здійснювалося судочинство Запорізької Січі. Саме виникнення великого обсягу правових звичаїв згодом склало козацьке право. Судочинство не мало писаних джерел та норм, тому керувалося звичаєвим правом.

В основу звичаєвого права козаків полягала рівність всіх соціальних груп при визначенні міри покарань, а також значна суворість покарання та його незворотність. Характерними рисами звичаєвого козацького права були відсутність поділу на галузі, консерватизм та обрядовість [5, с. 18].

Козацьке звичаєве право надавало досить важливого значення врегулюванню владних повноважень та правовідносин. Правова організації влади на Запорізькій Січі, яка діяла на основі звичаєвих норм передбачала трьох ступеневу структуру влади: вищий рівень (загальна військова рада та Кіш), середній рівень (паланкове управління) та низовий рівень (курінне управління). За цією моделлю правової організації влади було побудовано не лише адміністративний апарат Запорізької Січі та визначався статус її діячів (від кошового отамана до канцеляристів), але незабаром був створений правовий механізм Козацької держави з поділом на загальнодержавний, полковий і сотенний рівні влади [1, с. 80].

Чинність норм козацького звичаєвого права забезпечувалося не тільки їх загальним визнанням, але й судовими органами, які також були результатом правотворчості внаслідок застосування звичаєвого права. Так, вищим суддею Запорізької Січі був кошовий отаман. Також окрім нього ще однією вищою судовою ланкою була Військова Рада [1, с. 82].

В умовах відсутності кодифікованих законів, саме звичаєві норми забезпечували порядок у військовій, адміністративній та судовій сферах. Вони регулювали розподіл земель, функціонування органів влади, кримінальну відповідальність, інститут покарань, шлюбно-сімейні відносини тощо.

Слід звернути увагу на дослідження відомих істориків та правознавців на особливостях звичаєвого права в окремих сферах суспільних відносин, таких як регулювання цивільних відносин (право власності, земельні відносини та зобов'язальне право), та відносин, що виникали внаслідок вчинення кримінальних правопорушень за допомогою усних правових норм.

Право власності за козацьким звичаєвим правом визначалося як можливість особи володіти, користуватися та розпоряджатися своїм майном. Якщо стосовно рухомого майна звичаєве право надавало можливості в здійсненні своїх прав, то щодо нерухомого майна застосовувалися певні обмеження [2, с. 43].

Так, основними підставами для набуття права власності за козацьким звичаєвим правом були: створення власноручно певної речі; отримання плоду від речі (дерева, тварин тощо); розподіл військової мисливської чи рибальської здобичі між товариством; усне укладення договору (також в торгівлі); отримання спадщини; знахідка (скарб); визнання права власності на річ за давністю володіння.

Окремою підставою набуття права власності на землю за козацьким звичаєвим правом вважалася займанщина, тобто освоєння земель, які нікому не належали на праві власності. Займанщина отримала досить часто практикувалася на Запорізькій Січі [1, с. 80–81]. Також основними підставами набуття права власності на землю були договір і спадкування [2, с. 43].

У період національно-визвольної революції також існувало право родового викупу, що являло собою можливість члена роду викупити майно (річ) залежно від виду

зобов'язання або цивільно-правового договору (купівля-продаж, застава, дарунки, заповіти) [3, с. 118].

Підставами виникнення зобов'язання були договір та шкода (делікт). Укладалися різні види цивільно-правових договорів: купівлі-продажу, міни, дарування, позики, підряду, найму та інші. Під час укладення договорів козаки приділяли велику увагу дотриманню формальностей, передбачених звичаями. Факт укладення договору супроводжувався рукобиттям, могоричем та присутністю свідків. Рукобиття означало, що договір вважався укладеним з моменту побиття чи потискання рук. Свідки засвідчували незмінюваність умов договору, та в разі потреби могли підтвердити його дійсність в суді. До моменту випиття могоричу сторони могли змінювати умови договору, але після вчинення цих дій умови правочину вважалися чинними та незмінюваними [1, с. 81].

Також слід наголосити на тому, що козацьке звичаєве право надавало великого значення судовому захисту права власності осіб. Основною інстанцією щодо захисту цивільних прав українських селян був копний суд – сільський громадський судовий орган, який в своїй діяльності керувався нормами звичаєвого права [2, с. 43].

Т.Б. Ніколаєнко в своїй науковій статті розглядає питання щодо особливостей відповідальності козаків та населення Війська Запорізького за вчинення кримінальних правопорушень. Так, покарання за них регулювалися звичаєвим правом. Метою покарання була кара злочинця, плата за його вчинення, відшкодування збитків, залякування, перевиховання й розкаяння у вчиненому зі швидким та публічним виконанням покарання; злочини які визначалися звичаєвим правом стосувалися захисту життя, здоров'я, честі, гідності, майна козаків; за їх вчинення козаки каралися досить суворо – від смертної кари до вигнання. Злочини, які визначалися звичаєвим правом, відносилися до захисту життя, здоров'я, честі, гідності, майна козаків [8, с. 182, 190].

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження.

Отже, на момент початку національно-визвольної революції другої половини XVII ст. козацьке звичаєве право вже існувало, мало свою внутрішню систему та правові властивості врегулювання суспільних відносин. Норми козацького звичаєвого права існували в усній неписаній формі, мали консервативний характер і ознаки військового типу. Воно регулювало відносини цивільного та кримінального характеру. Найбільш поширеними та розвиненими були норми кримінально-правового впливу. Козацьке звичаєве право, що стало закономірним результатом еволюції неписаних усних правових норм, стало національним правовим феноменом. Його характерними рисами були: відносна впорядкованість звичаїв, утворення звичаєвого права природно-історичним шляхом, розвиток на основі громадських засад співжиття різних соціальних верств населення, закріплення основ правопорядку, відображення основних правових уявлень, цінностей, ідеалів та принципів усталеної правової практики українського козацтва, забезпечення щодо реалізації прав та свобод нормативними та організаційними інститутами Війська Запорізького та природний генетичний зв'язок з правовими традиціями українського народу.

Список використаних джерел:

1. Бедрій М. Козацьке право як історичний тип українського звичаєвого права (XVI ст. – 40 рр. XIX ст.). Вісник Львівського університету. Серія юридична. Випуск 61. 2015. С. 78–86.
2. Бойко І. Регулювання цивільних відносин на українських землях за українським звичаєвим правом (XIV–XVI ст.). Вісник Львівського університету. Серія Юридична. Випуск 58. 2013. С. 41–48.
3. Буша Н. Д. До питання становлення і розвитку цивільного права України в X – першій половині XIX ст. Підприємництво, господарство і право. Випуск 5. 2012. С. 114–119.

4. Буша Н. Особливості розвитку звичаєвого права в українських землях. Підприємництво, господарство і право. Випуск 3. 2011. С. 130–132.
5. Кокошко Ф.І. Історико-правовий аспект розвитку звичаєвого права. Судово-психологічна експертиза. Застосування поліграфа та спеціальних знань в юридичній практиці: Електронний журнал / [редкол.: Назаров О. А. (голов. ред.) та ін.]. К., 2018. № 6 (17), С. 17-21. DOI: <https://expertize-journal.org.ua/spetsialni-znannya/851-kokoshko-f-i-istoriko-pravovij-aspekt-rozvitku-zvichaevogo-prava>
6. Кушинська Л. А. Козацьке звичаєве право як чинник самоідентифікації Українців XVII–XVIII століття. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право. Випуск 28. 2015. С. 104–111.
7. Медвідь Ф. М., Маркелова А. А. Звичаєве «козацьке» право Запорозької Січі. In: The 10th International scientific and practical conference «Actual trends of modern scientific research» (May 9–11, 2021) MDPC Publishing, Munich, Germany. 2021. 435 p. 2021. С. 406–412.
8. Ніколаєнко Т. Б. Особливості кримінальної відповідальності козаків і військової старшини за звичаєвим правом Запорозької Січі середини XVI ст. – середини XVII ст. Право і суспільство. Випуск 5/2 ч. 2. 2015. С. 182–191.
9. Щербатюк В. М. Ю. В. Сокур, Ю. В. Онищенко. Козацьке право Запорозької Січі в контексті українського правотворення. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ № 1 (114). 2020. Київ. С. 53–60.
10. Юрчишин Д. Інститут покарання за звичаєвим козацьким правом. Актуальні дослідження правової та історичної науки: матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. Збірник тез доповідей: випуск 28 (м. Тернопіль, 11 грудня 2020 р.). Тернопіль, 2020. С. 106–109.

УДК 94(477)«175»Апостол

Ілля ГОНЧАРЕНКО

РЕФОРМАТОРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ГЕТЬМАНА ДАНИЛА АПОСТОЛА

*(студент III курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права*

Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент Н.М. Токар

Анотація. В статті проаналізовано спроби впровадження гетьманом Данилом Апостолом реформ на території України.

Ключові слова. Данило Апостол, гетьман, реформи.

Постановка проблеми. Період гетьманування Данила Апостола є важливим етапом в історії Гетьманщини, коли тривало поступове згортання її автономії. У цьому контексті актуальним є дослідження внутрішньої політики гетьмана, його реформ, ставлення до соціальних і культурних процесів, а також взаємин із російською імперською владою. Вивчення цих аспектів дозволяє краще зрозуміти особливості функціонування української державності у першій половині XVIII ст.

Аналіз досліджень і публікацій. У сучасних публікаціях, що використані в даній роботі, гетьманування Данила Апостола розглядається як період активних реформ у сфері управління, судочинства, фінансів і культури. Увага зосереджена на змінах у становищі козацької старшини, впливі гетьмана на розвиток освіти, церковного мистецтва та взаємин з імперською адміністрацією. Дослідники підкреслюють прагнення Апостола зберегти залишки автономії Гетьманщини в умовах тиску з боку російської влади.

Метою дослідження є аналіз реформаторської політики гетьмана Данила Апостола.

Виклад основного матеріалу. Після періоду Руїни Гетьманщина, особливо на Лівобережжі, стала центром політичного життя України, хоча залишалась автономною

частиною Російської імперії. Скасування гетьманства у 1722 р. та утворення Малоросійської колегії викликали протест серед української еліти, зокрема з боку наказного гетьмана Полуботка і миргородського полковника Данила Апостола. Лише після смерті Петра I і під тиском зовнішньополітичної ситуації (загроза війни з Османською імперією) уряд пішов на поступки: у 1727 р. відновлено гетьманську владу, і Данило Апостол став гетьманом [1, с. 6-8].

Хоча автономія залишалася обмеженою, Д. Апостол зосередив свою діяльність на внутрішніх реформах, спрямованих на стабілізацію політичної і соціальної ситуації в Гетьманщині. Його обрання, підтримане козацькою старшиною, відбулося формально у Глухові, однак з умовами, що відповідали інтересам імперської влади. «Рішительні пункти», видані урядом у відповідь на його «Статейні пункти», обмежували гетьманську самостійність, однак визнавали потребу збереження деяких форм самоврядування [1, с. 8].

Одним із найважливіших напрямів діяльності Данила Апостола як гетьмана стало реформування адміністративної та фінансової системи Гетьманщини. Він успадкував державу, що переживала серйозну кризу після правління Малоросійської колегії, діяльність якої супроводжувалася безконтрольним зловживанням владою, хаосом у фінансовому управлінні, безладом у зборі податків і численними соціальними проблемами серед населення [1, с. 9]. З огляду на це, гетьман здійснив низку заходів, спрямованих на відновлення ефективного управління та покращення фінансового становища держави.

Одним із перших кроків Данила Апостола стало створення централізованого бюджету. Було сформовано державний річний бюджет обсягом 144 тисячі карбованців, що мало забезпечити регулярне фінансування потреб держави та уникнення зловживань у податковій сфері [1, с. 9]. Він звернув увагу на необхідність оновлення кадрового складу управлінських структур, зокрема сформував уряд переважно зі своїх прихильників, лояльних до курсу на автономію та внутрішню модернізацію. Гетьман також ініціював перегляд системи збору податків і запровадив перевірку маєтків, що дозволило виявити значні порушення і повернути у державну власність незаконно отримані землі.

У 1729–1730 рр. було проведено Генеральне слідство про маєтності – масштабну ревізію земельного фонду, яка виявила численні факти незаконного привласнення сіл і хуторів козацькою старшиною, монастирями та навіть російськими чиновниками. За результатами цього слідства всі маєтності були поділені на шість категорій: рангові, надані за заслуги, ратушні, вільні, спірні та монастирські [1, с. 9; 2, с. 136]. Згідно з рекомендаціями слідства, незаконно набуті володіння мали повертатися до свого попереднього статусу. Це не тільки зміцнило правову базу володіння землею, а й посилило захист прав дрібних землевласників і особисто вільних селян.

Особливої уваги Данило Апостол надавав розвитку внутрішньої торгівлі. За його ініціативи в 1728 р. у Глухові відбулася розширена нарада українських купців, де обговорювались найнагальніші питання торговельної політики. Купці звернулися до російського уряду з проханням дозволити вивіз заборонених товарів (лій, віск, прядиво, селітра) і знизити мито, а також надати можливість торгівлі за кордоном за українськими паспортами [2, с. 136]. Гетьман підтримав ці вимоги, видав низку універсалів на захист вітчизняної торгівлі та ініціював створення кредитних механізмів для підтримки купців.

Важливою ініціативою Д. Апостола стало обмеження російського землеволодіння в Гетьманщині. Він видав спеціальний універсал, яким наказував старшині переконувати російських землевласників продавати свої маєтки за прийнятними цінами українцям [1, с. 10]. Цей крок мав на меті не тільки зменшити вплив імперської адміністрації, але й стимулювати розвиток внутрішнього ринку та закріпити за українцями контроль над економічними ресурсами.

У царині судочинства Данило Апостол виявив себе як реформатор, який прагнув упорядкувати правову систему та зробити її більш прозорою, справедливою й незалежною від сваволі. Судова влада в період його гетьманства зазнала значних перетворень, що заклали основи модернізованої правової системи Лівобережної України. Центральним

органом юрисдикції став Генеральний військовий суд, який із часів гетьманування Апостола перетворився на самостійну установу. До складу цього суду входив сам гетьман, генеральні судді, а також російські представники, що забезпечувало формальну участь імперської влади у вирішенні справ [1, с. 10].

Реформа судової системи передбачала низку важливих змін. По-перше, було запроваджено обов'язкову присутність відповідача на суді – без цього судове засідання не могло відбутися. Така норма, закріплена в універсалі гетьмана від 1 серпня 1728 року, гарантувала відповідачеві право на захист і зменшувала ризики засудження без належного розгляду справи. По-друге, суддів зобов'язували до дотримання принципів неупередженості та чесності. Універсали Генеральної військової канцелярії, зокрема той, що був розісланий у 1722 році, вимагали від судів «розглядати справи совісно й по істині, без жодної пристрасті» [1, с. 9–10].

Варто згадати і про початок роботи над проектом кодифікації законодавства – зведенням законів під назвою «Права, по которым судится малороссийский народ». Хоча цей кодекс не був затверджений імперською владою, його укладення свідчило про спробу формалізувати існуючу правову практику і закріпити соціальний поділ та привілеї певних станів, зокрема козацької старшини і шляхти [3, с. 190]. У цьому зв'язку важливо підкреслити, що навіть суд над старшиною повинен був відбуватися лише у відповідних судах, які відповідали соціальному статусу обвинуваченого, що свідчить про певну судову автономію та соціальну стратифікацію.

Освітня політика гетьмана Данила Апостола відіграла важливу роль у збереженні української культурної ідентичності в умовах посиленого імперського тиску. Особливу увагу він приділяв відновленню діяльності Києво-Могилянської академії – провідного осередку вищої освіти і духовного розвитку в Гетьманщині. Після нищівних репресій Петра І, пов'язаних із покаранням за підтримку Івана Мазепи, академія занепадала, а кількість учнів значно зменшилась. Якщо до 1709 року в ній навчалося близько 2000 студентів, то після Полтавської битви залишилося лише 161 учень [2, с. 134]. За часів гетьманування Данила Апостола, особливо в тісній співпраці з митрополитом Рафаїлом Заборовським, почалося поступове відродження цієї важливої установи.

Гетьман підтвердив усі мастки, що залишалися у володінні академії. Універсалом від 14 січня 1729 року він офіційно закріпив за Києво-Братським монастирем і академією шість сіл, низку поселень і млинів, безлюдне містечко з орною землею, а також мастності в Києві на Подолі [2, с. 134]. Д. Апостол не лише зберіг за академією її земельні володіння, але й особисто фінансово підтримував її діяльність. Зокрема, у січні 1733 року під час святкування Різдва, на прохання київського архієпископа через посередництво представників духовенства, гетьман передав пожертву в сумі 100 рублів на реставрацію академії [2, с. 135].

Києво-Могилянська академія залишалась центром підготовки освіченого духовенства та інтелігенції. Тут навчалися представники провідних українських родів, зокрема діти Хмельницького, Мазепи, Скоропадського, Лизогуба, Горленка та самого Данила Апостола. Серед студентів були не лише українці, а й іноземці – з Сербії, Болгарії, Румунії, Греції, а також з Росії [2, с. 135]. Академія проводила публічні диспути, театральні вистави, урочисті церковні процесії, які збирали численні натовпи киян і мали велике просвітницьке значення.

Попри це, розвиток освіти стримувався імперською мовною політикою. З 1720 року було заборонено книгодрукування українською мовою, академія змушена була пристосовуватись до російських норм. У 1721, 1727 і 1728 роках вийшли укази, що обмежували діяльність друкарень, а з 1735 року українські церковні книги замінювалися на московські [2, с. 136]. Ці утиски змушували академію переходити на російську мову навчання, що ускладнювало збереження національної ідентичності.

Попри репресивну політику імперії, гетьман Данило Апостол усіма можливими засобами підтримував освітній і культурний розвиток. Він виступив із клопотанням за

передачу бібліотеки Стефана Яворського до академії, підтримував добродійців, які робили пожертви, і забезпечував юридичний захист освітніх інституцій [2, с. 136].

У період гетьманування Данила Апостола соціальна структура Гетьманщини зазнала важливих змін, зокрема в контексті утвердження й формалізації статусу козацької старшини. Ця верства суспільства – полковники, сотники, писарі, хорунжі, значкові та бунчукові товариші – перетворювалася на фактичне українське дворянство, що все більше набувало рис спадкового стану з чітко визначеними правами й привілеями. Водночас гетьман намагався уникнути надмірної концентрації влади та власності в руках обмеженого кола осіб, демонструючи помірковану економічну політику порівняно з попередниками, як-от Іваном Мазепою [3, с. 187].

Гетьман зосереджував у своїх руках не лише політичну, а й економічну владу, володіючи великою кількістю земель, містечками, млинами, шинками, господарськими угіддями. У маєтностях Апостола знаходилися школи при церквах і шпиталі, що свідчить про його відповідальне ставлення до соціального забезпечення [3, с. 187]. Однак, на відміну від інших гетьманів, він не надто прагнув особистого збагачення, зосереджуючи увагу на відновленні економіки та стабільності в державі.

У рамках соціальної політики відбувалося юридичне оформлення привілеїв старшини. Згідно з проектом зводу законів «Права, по которым судится малороссийский народ», підготовленого ще за життя гетьмана, старшина отримувала спадкові права на землю, була звільнена від податків, мала монополієне право на державну службу та військові посади [3, с. 190]. Водночас для інших верств населення доступ до цих прав був обмежений, що створювало підґрунтя для формування замкненого стану.

Соціальна структура Гетьманщини на початку XVIII ст. складалася з кількох щаблів: на вершині – гетьман, нижче – полковники, сотники, отамани, значкова старшина; далі – духовництво, козаки, посполиті. В рамках ревізії 1723 року було виявлено 1054 старшинські двори, що складало лише 0,5% від загальної кількості населення [3, с. 189]. Така вузька верхівка володіла величезними ресурсами та владними повноваженнями. Особливою привілейованістю відзначалося духовенство: воно мало право на володіння землею, отримувало доходи з монастирських промислів, було звільнене від усіх повинностей і податків.

Гетьман також запроваджував заходи щодо заселення нових територій. Наприклад, у 1729 році він придбав землі за річкою Іпуттю, плануючи створити там слободи для переселенців [3, с. 188]. Таким чином, Данило Апостол намагався забезпечити не лише соціальну стабільність, а й розширення економічного потенціалу Лівобережної України.

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Данило Апостол не зміг досягти повного відновлення політичної автономії Гетьманщини, проте його гетьманування стало періодом відносної стабільності, реформування та культурного піднесення. Його дії показали, що навіть в умовах обмеженої влади можливо провадити політику в інтересах держави, зберігати й розвивати національні традиції. Він залишив по собі спадщину не лише як адміністратор і реформатор, а й як меценат, просвітитель і державник, який дбав про майбутнє українського народу.

Список використаних джерел:

1. Кравченко В. Я. Спроби гетьмана Данила Апостола реформувати Україну. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. Серія: Історія та географія. 2011. Вип. 40. С. 6–11.
2. Засипко М. Я. Розвиток української культури в період гетьманування Д. Апостола. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*. 2012. С. 134–137.
3. Засипко М. Я. Українська козацька еліта періоду гетьманування Данила Апостола. *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. 2011. Вип. 20. С. 186–191.

Марина ЦВЕТІК

ОБРАЗ Т. ШЕВЧЕНКА НА СТОРІНКАХ ЖУРНАЛУ «ШЕРШЕНЬ»

(студентка III курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права

Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент І.С. Позднякова

Анотація. У статті здійснено аналіз основних аспектів використання творчості Кобзаря в сатиричному переосмисленні політичної та соціальної реальності початку ХХ століття на сторінках українського сатирично-гумористичного журналу «Шершень». Особливу увагу приділено переробкам його віршів, карикатурам та публікаціям, що висвітлювали революційні ідеї Шевченка та їхню роль у формуванні національної самосвідомості.

Ключові слова: Тарас Шевченко, сатира, карикатура, журнал «Шершень», національна самосвідомість.

Постановка проблеми. Тарас Григорович Шевченко – знакова постать української культури, чия творчість і громадянська позиція стали символом боротьби за національну ідентичність. Його постать неодноразово ставала об'єктом осмислення в українській пресі, зокрема в сатирично-гумористичному журналі «Шершень», що виходив у 1906 році.

Аналіз досліджень і публікацій. Джерельною базою розвідки є матеріали опубліковані на сторінках періодичного видання «Шершень» № 6 та № 8 за 1906 рік, зокрема вірші та карикатури [5].

Історіографія проблем представлена низкою праць, в яких розглянуто як саму історію видання, так і його роль у розвитку української сатири та публіцистики. Так, Оксана Гарачковська у статтях «Журнал «Шершень» в історії української публіцистичної сатири» та ««Шершень» – перший український журнал політичної сатири в Російській імперії» наголошує на впливовості видання та його ролі в суспільно-політичних процесах [1; 2]. Авторка зазначає, що журнал активно використовував сатиру як метод критики влади, а образ Т. Шевченка поставав у його матеріалах не лише як національний герой, а і як уособлення боротьби з політичним гнобленням.

Візуальний складник видання, зокрема карикатури, що супроводжують твори Т. Шевченка на сторінках часопису, висвітлив Віктор Михалевич у статті «Сатирична графіка на сторінках київського часопису «Шершень»» [4]. Дослідник звертає увагу на те, що революційні ідеї Т. Шевченка часто ставали темою карикатур, що відзначалися політичною гостротою. Це підтверджує тезу про цілісність образу Шевченка в українському сатиричному дискурсі початку ХХ століття.

Метою статті є дослідити особливості зображення образу Тараса Шевченка на сторінках журналу «Шершень», визначити основні ідейні акценти, які робили автори видання та з'ясувати, як саме спадщина поета інтерпретувалася в контексті суспільно-політичних подій початку ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. Журнал «Шершень» – перший український журнал політичної сатири, видавався у Києві з січня по липень 1906 р. За цей час було надруковано 26 номерів часопису. Він відіграв значну роль у формуванні громадської думки та сприяв поширенню ідей української ідентичності. Журнал не лише критикував політичну систему й соціальні негаразди, але й слугував інструментом для підтримки національної самосвідомості. Його сатиричний формат дозволяв висвітлювати серйозні проблеми у доступній і гострій формі, привертаючи увагу широкого загалу [3, с. 97].

Літературна сатира видання, вирізнялася своєю тонкою дотепністю, актуальністю та жанровим різноманіттям. Сторінки видання відзначалися влучними сатиричними мініатюрами, які охоплювали широкий спектр форм: від лаконічних афоризмів,

стилізованих під народні прислів'я й приказки, до більш розгорнутих жанрових творів, таких як нариси чи огляди, що також мали сатиричне спрямування. Видавці «Шершня» майстерно поєднували народний гумор із соціальною критикою, що надавало їхній публіцистиці надзвичайної жвавості та гостроти.

Особливу прихильність авторів та читачів журналу здобули сатиричні переробки творів відомих письменників, насамперед віршів Т. Шевченка. У дні Шевченкових роковин журнал звернувся до його революційної поезії, спрямованої проти самодержавства. В умовах революції 1905 р. вірші Т. Шевченка зазвучали з новою силою. У «Шершні», зокрема, було надруковано кілька сатиричних переробок, в основі яких лежить форма, образна система та ритміка віршів «Якби ви знали, паничі...», «Садок вишневий коло хати...», «Думи мої...», «І день іде...» та інші, в яких гострій критиці піддано царську думу або чорносотенно-монархістське угруповання, що об'єдналося навколо журналу «Киевлянин». На сторінках «Шершня» зустрічаємо народні перекази про Шевченка, про його стосунки з панами. Ці матеріали опублікувала Олена Пчілка [1, с. 132].

Варто наголосити, що більшість публікацій було видано під псевдонімами, криптонімами та астронімами. Так, на шпальтах журналу можна зустріти твори Шершня Партиїного й Шершня з Миргорода, Гедзя із Чернігівщини, Чміля, Оси, Комара, Гум-Буга та ін. Окремі псевдоніми та криптоніми літературознавцям все ж таки вдалося розкрити. Наприклад В. Самійленко підписувався псевдонімом «В. Сивенький» та криптонімом «В. С-й», М. Чернявський – псевдонімом «Проноза» [2, с. 63].

У шостому номері журналу, під псевдонімом «Проноза» М. Чернявський в епіграмі з чотирьох строф висміяв типового українського бюрократа, «чорнилом политого» столичного чиновника з поеми «Сон» Тараса Шевченка:

Був він хлопцем, то збирався
До Америки тікати.
Став студентом – домагався
Світ весь дном перевертати.
Вийшов з університету,
То посаду взяв тепленьку
І спустив уплин на Лету
Все минуле помаленьку [5].

Шевченкові роковини спричинили появу двох сатиричних віршів про ставлення до спадщини видатного українського поета. Зокрема у номері восьмому, у творі «Якби тепер устав Тарас...» В. Самійленко висміює чвари, які провадять земляки навколо його спадщини («Самі гарненько гриземось – Найбільше між собою»):

Якби тепер устав Тарас,
Та жив у наш славетний час,
Не швидко вмер би знову,
Коли б побачив скільки прав
Гурток письменний наш придбав
Своїй країні й слову [5].

У наступних строфах автор розкриває, які саме надбання належать українцям. Ось тут і звучить тонка іронія, саркастична констатація «здобутків». Тепер, мовляв, не те що було раніше, адже рідне слово нині ожило: «Його не нівечать, не гнуть, / І часом пильно стережуть... / Щоб не втекло з друкарні».

Значно гострішим і політично спрямованим був вірш Лесі Українки «Легенда», надрукований у тому самому номері видання. У ньому поетеса жодного разу не назвала ім'я Шевченка, однак його образ виписаний такими виразними штрихами:

Було колись в одній країні:
Сумний поет в сумній хатині
Рядами думи шиковав:

Вони й «рівнялись», мов піхота,
Аж тут співця взяла охота
І він їм крила подавав [1, с 133].

Кожен новий коментатор і видавець мистецького спадку поета виправляв його твори на свій лад, відповідно до власних політичних уподобань. Одні їх підстригають, другі «всіх чорнокрилих» відбілюють, треті «білих трошки почорнили / І всіх дали позолотить». І коли Тарасові твори, думки-пташки («Бо тож як раз тієї днини / Були співцеві роковини – / Роження й смерти заразом») вилетіли у світ після згаданих переробок видавців та інтерпретаторів, вони «тоненько щось пищали / Та позолотою бряжчали... і поет не пізнав своїх дітей». Головну увагу Леся Українка звернула на обурливе поводження з політичними гаслами й революційними закликами Шевченка [2, с. 64].

Художники карикатуристи також не оминули тематику Тараса Шевченка на сторінках «Шершня». Це були карикатури, інтерпретації та ілюстрації його творів тощо. Провідним художником журналу «Шершень» був Фотій Степанович Красицький – український живописець і графік, троюрідний небіж Тараса Шевченка. Його ілюстрація до восьмого номеру видання «Шевченко на чужині» до вірша Олекси Коваленка «Шевченкова могила» передає внутрішні переживання поета під час заслання. У цьому малюнку Шевченко уявляє собі рідну Україну, яка стає для нього джерелом сили та натхнення.

Карикатури та малюнки у журналі, що були пов'язані з Шевченком, завжди мали патріотичний характер. Вони підкреслювали значущість його постаті як символу національного духу. Наприклад, у десятому номері журналу побачила світ «Ілюстрація до Кобзаря Т. Г. Шевченка» Павла Наумов. На ній зображено козака який тримає на руках дитину, символ майбутніх поколінь, і показує їй пагорби, усіяні могилами. Цей образ супроводжується цитатою з «Кобзаря»: «На всій Україні. Високі могили; дивися, дитино, Усі такі могили-усі оттакі:...Отсе воля спить», що акцентує на жертвах, принесених заради свободи України.

Значно більшою політичною гостротою відзначалися «Ілюстрації до Кобзаря Т. Шевченка на сучасні теми». На одній з таких ілюстрацій конвой з жандармів і поліцаїв веде групу простих людей. Під малюнком зазначено: «Од молдаванина до фіна на всіх язиках все мовчить... бо благоденствує». На ілюстрації зображено шеренгу виснажених, обірваних селян, що стоять під суворим наглядом жандармів у масивних і монументальних мундирах. Їхній вигляд символізує пригнічення та страх, які відчували прості люди в умовах жорсткої репресивної політики. Фігури селян промальовані прозорими, ледь помітними лініями, що підкреслює їхню беззахисність і слабкість. Натомість чорні плями мундирів жандармів утворюють панівний ритм у композиції, символізуючи владу, контроль і насильство.

Композиція побудована на контрасті: прозорість і крихкість постатей селян протиставляється важким, міцним жандармам. Завдяки цьому художник досягає потужного візуального й емоційного ефекту, який викликає співчуття до поневоленого народу та засудження репресивної системи.

Ця карикатура є яскравим прикладом політичної сатири, що була характерною для журналу «Шершень». Через образи селян і жандармів Іван Бурячок, видатний український художник театру, графік та карикатурист, оголює соціальні проблеми тогочасного суспільства, роблячи акцент на боротьбі за права й свободи простих людей [4, с. 73].

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Загалом образ Тараса Шевченка на сторінках журналу «Шершень» постав як символ боротьби за національну ідентичність та соціальну справедливість. Автори часопису активно використовували його творчість у сатиричному переосмисленні політичної реальності початку ХХ століття, демонструючи актуальність його революційних ідей. Шевченкові твори ставали основою для сатиричних переробок, які висміювали політичну ситуацію,

бюрократію та соціальну несправедливість. Журнал став одним із важливих видань, де образ Тараса Шевченка не тільки вшановувався, але й слугував потужним інструментом критики. Його спадщина у контексті сатиричного осмислення підтверджує, що Шевченко залишався незмінним моральним орієнтиром для українського народу, надихаючи на боротьбу за права, свободу та національну ідентичність.

Список використаних джерел:

1. Гарачковська О. Журнал Шершень в історії української публіцистичної сатири. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції. Філологічні науки*. 2014. № 4. С. 131–134.
2. Гарачковська О. «Шершень» – перший український журнал політичної сатири в Російській імперії. *Слово і час*. 2015. № 5. С. 61–66.
3. Зикун Н. Журнал «Шершень»: формально-змістова характеристика українського сатиричного видання початку ХХ ст. *Образ*. 2015. Випуск 3 (18). С. 94–102.
4. Михалевич В. Сатирична графіка на сторінках київського часопису «Шершень». *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2021. Вип. 35. Том 3. С. 70–75. URL: https://www.academia.edu/73643358/Satirical_graphics_on_the_pages_of_Kyiv_magazine_Shershen_ (дата звернення: 19.01.2025).
5. Щотижневик «Шершень». 1906. № 6, 8. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/node/6310> (дата звернення: 09.01.2025).

УДК 94(477)«1917/1920»Петлюра

Ольга МАКСИМЕЦЬ

ОЦІНКА УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1920 РОКІВ СИМОНОМ ПЕТЛЮРОЮ НА ОСНОВІ ЙОГО ПРАЦІ «МОСКОВСЬКА ВОША»

(студентка I курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес освіти та права

Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)
Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент О.М. Марченко

Анотація. Стаття аналізує погляди Симона Петлюри на події Української революції 1917–1920 років, які він вклав у своїй праці «Московська воша» (1925 р.). Головні ідеї, які розглядає автор цієї роботи, є наступні: критика російського впливу на Україну, важливість національної самосвідомості та стосунки між різними політичними силами того часу. Також у цій статті досліджується, як ці роздуми Петлюри вплинули на розвиток української державності та як вони сприймаються сьогодні.

Ключові слова: Симон Петлюра, Українська революція, «Московська воша», російський імперіалізм, національна ідентичність, політичні сили, українська державність.

Постановка проблеми. Серед українських політичних діячів початку ХХ ст. постать С. Петлюри займає окреме місце, уособлюючи визвольні змагання 1917–1920 років, пов'язані з ними спроби побудови та збройного захисту Української Народної Республіки. Голова Директорії УНР, головний отаман армії УНР С. Петлюра став складовою частиною українського національного міфу завдяки надзвичайно твердій і послідовній політиці відстоювання національної державності. Не останню роль у міфологізації С. Петлюри відіграла його трагічна смерть на одній із вулиць Парижа в травні 1926 р. Підступне вбивство, сплановане і здійснене більшовицькими агентами, фізично знищило Петлюру, але ідейно перетворило його в масовій свідомості на потужний символ українського національно-державного руху. Вивчення поглядів С. Петлюри на

революційні події в Україні має велике значення в сучасних політичних умовах. Його ідеї про національну самосвідомість і боротьбу за незалежність залишаються актуальними й донині для розуміння розвитку української держави та суспільства.

Аналіз дослідження і публікацій. Сьогодні ім'я Симона Петлюри викликає неоднозначні оцінки, палкі дискусії. Головним джерелом для написання статті стала його праця «Московська воша» [3], написана ним в еміграції в 1925 році і в якій автор дає докладні дані про становище в радянській Україні на той час, а також роздуми Симона про історію української революції 1917–1920 років, розпачливої боротьби української армії, гарячкових походів уряду УНР, пороблених помилок. Будучи документом того часу, «Московська воша» є також документом про самого С. Петлюру, як він бачив національний момент у революції, визначав її сутність, показано змагання між українською та російською націями за майбутнє. У праці відображені історичні події, що вплинули на становлення української державності, а також з'ясована російська імперська політика, яка стримувала розвиток України.

Для розуміння політичних, державницьких, військових поглядів С. Петлюри, нами використані розвідки українських авторів, як-то статтю В.Ф. Верстюка «Симон Петлюра: політичний портрет (до 125-річчя з дня народження)» [1], К.Є. Пальшкова «Державотворчі та військово-політичні погляди С. Петлюри» [2] та В.В. Писанець «Постать на тлі доби. Симон Петлюра» [5].

Мета дослідження полягає в тому, щоб проаналізувати, як Симон Петлюра оцінював події Української революції 1917–1920 років. Висвітлити основні ідеї автора та їхнє значення в історії України.

Виклад основного матеріалу. Революційні події в Україні 1917–1920 років стали важливим етапом у формуванні української державності та національної ідентичності. Однією з ключових фігур цього періоду був Симон Петлюра, який, як один із лідерів українського національного руху, розглядав революційні події як боротьбу українського народу за незалежність.

Симон Петлюра народився 10 травня 1879 року в Полтаві в родині візника. З дитинства він виявляв інтерес до української культури та історії. Навчався в Полтавській духовній семінарії, з якої був виключений за участь у національному русі. У 1900 році вступив до Революційної української партії, де активно працював над розповсюдженням націоналістичних ідей. У 1905 році був заарештований за політичну діяльність та ув'язнений. Після звільнення з-під варті в 1908 році емігрував до Санкт-Петербурга, де займався журналістикою та літературною діяльністю. Після Лютневої революції 1917 року Петлюра повернувся в Україну та активно включився в політичне життя. Був обраний головою Всеукраїнського військового з'їзду, а згодом став генеральним секретарем військових справ в уряді Центральної Ради. У період Гетьманату Павла Скоропадського Петлюра був у опозиції до влади та зазнавав переслідувань. Після повалення Гетьманату він очолив Директорію Української Народної Республіки (УНР) та став її головою. За керівництва Петлюри УНР боролася за незалежність проти російських більшовиків, білогвардійців та інших сил. У складних умовах громадянської війни та зовнішньої агресії Петлюра намагався зберегти українську державність та об'єднати національні сили.

У своїй праці «Московська воша» Петлюра наголошував, що Українська революція була закономірною відповіддю на багаторічне соціальне, економічне та політичне гноблення України з боку російської імперії. Він писав: «Коли розпочалася в Росії революція, то й наші люди не спали. Давно вже, ще до революції, була така думка серед декого з наших людей, що від Петербургу та Москви пуття нам не буде, а одне тільки лихо звідти приходить: великі податки, несправедливі закони, всяка неволя та утиски. Колись наша Україна була вільна, ні від кого не залежна. Самостійною державою вона була. Опинившись в ярмі у москалів, вона не забула колишньої волі, і ніколи не хотіла помиритись з неволею» [3, с. 13]. Але зазначав, що коли почалася революція, то в Україні перебувало тоді багато війська, які б могли допомогти зберегти українську державність.

Але замість воювання почалося мітингування: «Від ранку до ночі тільки й знали, що мітингували. Винирнули, неначе з-під землі, всілякі «аратори» з довгими язиками, «комітетчики» різні й почали замість куль сипати промовами» [3, с. 11]. І далі: «...оте мітингування довело до того, що не стало дисципліни у війську, пропала слухняність, счез кудись лад та порядок військовий...разом з мітингуванням військо грабувало наш край, нищило його й обкрадало» [3, с. 11–12].

Він зазначав, що першочерговим завданням нової української влади було створення власного українського війська: «З Києва тоді прийшов наказ про українізацію війська...Хто уважав себе за українця та був зроду з губернії – подільської, волинської, херсонської, київської, чернігівської, полтавської, харківської, тавричеської (Крим), катеринославської, з Холмщини, або з тих повітів ставропольської, воронезької, курської, басарабської губерній, де живуть українці, – всі ці вояки почали з рушницями, кулеметами та іншою зброєю утворювати українські частини: сотні, курені, а той полки» [3, с. 14]. Але, як зазначав С. Петлюра, створенню дієздатного українського війська стала на перешкоді «московська воша» [3, с. 15]. Москалі не бажали, щоб українці стали силою, бо тоді закінчиться панування росіян над Україною: «Зрозумівши таку небезпеку для себе, оці «камітетчики» почали все робити, щоб українізацію війська розбити, зіпсувати, а українців до сили не допустити» [3, с. 15]. А шлях вони обрали – обман. На мітингах росіяни закликали не створювати власного війська, не відділятися, бо «ми на війні їли з одного казана і нас їли одні й ті ж воші» [3, с. 17]. Петлюра зауважує далі, що така активна облудлива агітація каламутила людей, спантеличувала їх і, нарешті, розділила їх. І як наслідок: «...сила українська почала слабнути, зменшуватись» [3, с. 18].

Формування української національної ідентичності Петлюра вважав першоосновою боротьби за незалежність. Він зазначав: «Без усвідомлення власної культури, історії та традицій, без глибокого національного самоусвідомлення, українці не зможуть ефективно протистояти зовнішньому впливу та вибороти суверенітет» [4, с. 102]. Петлюра підкреслював, що український народ протягом століть зазнавав політичного та культурного утиску з боку російської імперії, яка прагнула знищити його національну самосвідомість. Він вказував на те, що більшовики, продовжуючи імперську політику, намагалися придушити український національний рух і ліквідувати спроби створення незалежної держави [2, с. 278].

Аналізуючи політичну ситуацію в Україні під час революції, Петлюра наголошував на відсутності єдності між націоналістами, соціалістами та більшовиками, що, на його думку, стало однією з головних причин поразки визвольних змагань. Він писав: «Відсутність єдності між націоналістами, соціалістами та більшовиками стала однією з головних причин поразки визвольних змагань. Політична роздробленість і суперечності серед лідерів ослабили український рух, не давши змоги створити сильну державу» [4, с. 121].

Крім того, український уряд не мав сили на місцях «бо місцева влада ще не вспіла як слід устаткуватись, а до того ж дехто із місцевої влади «щирим» прихильником большевицьким ставав» [3, с. 22]. До того ж «наші селяни під час першої боротьби України з московською-большевицькою навалюю не підтримали як слід ні свого рідного війська, ні свого уряду» [3, с. 23]. Петлюра акцентував причину відсутності єдності «Та й не дивно: це здебільшого були кацапи-москалі, що прийшли на Україну у наших людей-робітників хліб відбирати» [3, с. 23].

Петлюра зазначав, що російські робітники багато лиха натворили під час боротьби України з Москвою: «Мені часто приходить в голову, що якби наш український уряд в свій час вислав геть з України оцих гнид, то тоді може й боротьба наша більш щастя мала...російське робітництво було... єхидною гадюкою... допомагало потім большевикам надіти ярмо на наші шиї» [3, с. 24–25]. Щодо інтелігенції С. Петлюра вказував, що «жила вона по українських містах: всі оті урядовці, учителі, російські старшини тощо – теж не давали допомоги в боротьбі з московськими большевиками. Вони навпаки – дуже вороже

дивились на український рух, бо боялись за свої посади» [3, с. 25]. Євреї, які мешкали в Україні, на думку Петлюри, теж стали на сторону більшовиків, сподіваючись на привілеї.

Причини поразки української революції Петлюра також вбачав у слабкості українського уряду: «...уряд наш панькався з ворогами, не мав в собі ні сили, ні мужности дати раду з ними. Замість того, щоб об'єднати коло себе усіх українців, як це було за перших часів Центральної Ради, він відохочував від себе, багато говорив та «засідав», а мало робив. Тим часом Москва не спала: хоч і вона «говорила», разом з тим – своє робила» [3, с. 26]. Усвідомлюючи цю проблему, Петлюра закликав до об'єднання всіх національно-патріотичних сил у спільний фронт боротьби за незалежність України. Він писав: «Єдність – це запорука успіху у боротьбі за незалежність. Тільки об'єднавшись, ми зможемо подолати всі труднощі та збудувати сильну, незалежну Україну» [4, с. 135].

Важливим аспектом аналізу Петлюри була політична нестабільність в Україні під час революційних подій. Він зазначав: «Часта зміна влади, внутрішні суперечності між різними політичними силами та відсутність стабільного уряду значно ускладнювали проведення реформ і створення дієвої державної системи» [4, с. 146]. Крім того, слабка підтримка з боку населення, викликана соціально-економічною кризою та пропагандою більшовиків, ще більше послаблювала позиції української влади, що, зрештою, призвело до втрати незалежності [4, с. 157].

Характеризуючи радянську владу в Україні після поразки революції, С. Петлюра вказував, що більшовики принесли українцям бідування, неволю, позбавлення прав, погіршення життя, занепад освіти, економіки, культури, моралі, відсутність справедливості: «Куди не глянь, на що не подивись, – скрізь пустка, руїна, насильство, горе, сльози й беззаконня» [3, с. 43]. І далі: «Вся ця банда править Україною від імені нас – селян та робітників, виносить всякі постанови та резолюції, а большевики на весь світ заявляють, що це і є голос та воля українських «рабоче-крестьянских мас», хоч ніколи ми тих постанов і не виносили, а тільки з газет довідуємось, як за нас і од нас ота банда промовляє» [3, с. 49]. І ще: «Кажуть, що воша, кусаючи чоловіка, п'є кров його і з того живе. А большевики гірше від воші: вони не тільки кров нашу п'ють, а й потом запивають... комуністам Україна потрібна для того, щоб ссати з неї добро її та багатство. Наша земля тепер не наша, а московська» [3, с. 52]. Щодо справедливості комуністів такі сентенції Петлюри: «Вихваляються большевики, що вони справедливі права, рівні для всіх заводять, а на ділі поділили всіх людей, розроїли між собою і посіяли роздор межі ними. Одним все дають і всіма правами та привілеями наділяють, а у других все беруть і ні за що їх почитають... як ти большевик, то на першому місці у них, хоч би п'яниця, нероба і останній пройдисвіт був» [3, с. 59].

Петлюра характеризує радянське панування як моральну деградацію суспільства. Ось декілька його думок: «Большевицькі турботи про освіту та культуру допровадили до того, що, розпуста, безсоромність, нечистота зводять собі міцне кубло не тільки по містах, а й по селах, не тільки чоловіки та парубки, а й жінки та й дівчата провадять часом життя гірше собачого... сходяться і розходяться, беруть шлюб, а потім розводяться... всяка гідка лайка, як от матюки московські, що навчила їх нас Москва, бо у нас люди не вміли лаятись так погано, поширилась, як бур'ян на полі... розвелось злодійство, хабарництво, шахрайство, донощицтво тощо... безпритульні діти тисячами швендяють по містах... і з хлопців виростають майбутні злодії, а дівчат – повії» [3, с. 78–79].

Петлюра наводить такі аргументи щодо причин більшовицької жорстокості до українців: вони волелюбні й не пристануть добровільно до більшовизму, селяни хочуть мати власну землю, а не орендувати її в держави, українці хочуть любити свою землю, мову, культуру, традиції, а не нав'язані чужі цінності, що українці мають багато корисних копалин, які комуністи хочуть собі заграбастати, знищуючи місцеве населення і переселяючи сюди росіян та інші етноси.

Негативно Петлюра ставиться до українських комуністів, які «як покірливі телята хилиють свою голову перед московськими наказами і ретельно виконують свою службу московських наймитів» [3, с. 86].

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Аналізуючи оцінку Української революції 1917–1920 років у працях Симона Петлюри, зокрема в книзі «Московська воша», можна дійти висновку, що Петлюра розглядав революційні події як важливий, але втрачений шанс для здобуття незалежності. Основними причинами поразки визвольних змагань, за його оцінкою, стали політична роздробленість, відсутність єдності між різними ідеологічними групами, а також агресивна політика більшовицької Росії, яка використала внутрішню слабкість України для встановлення свого контролю. Він наголошував, що українська влада не змогла створити стабільну державну систему через брак досвіду, суперечності між соціалістичними та націоналістичними силами, а також відсутність єдиної армії, здатної протистояти зовнішнім загрозам. Він також підкреслював важливість міжнародної підтримки та необхідність консолідації національно-патріотичних сил для успішної боротьби за незалежність.

Список використаних джерел:

1. Верстюк В.Ф. Симон Петлюра: політичний портрет (до 125-річчя з дня народження). *Український історичний журнал*. 2004. №3. С. 112–126.
2. Пальшков К.Є. Державотворчі та військово-політичні погляди С. Петлюри. Історія політичної думки України: підручник / за заг. ред. Н.М. Хоми. Львів: Новий Світ-2000, 2017. С. 276–280.
3. Петлюра С.В. Московська воша. Оповідання дядька Семена про те, як московські воші їдять Україну та що з ним треба робити. Париж: бібліотека ім. С. Петлюри і націоналістичне видавництво в Європі, 1996. 101 с.
4. Петлюра С. В. Статті / упоряд. та авт. передм. О. Климчук. Київ: Дніпро, 1993. 341 с.
5. Постать на тлі доби. Симон Петлюра : інформ.-бібліогр. матеріали / уклад. : В.В. Писанець ; комун. закл. «Запорізька обл. б-ка для юнацтва» Запорізької обл. ради. Запоріжжя, 2020. 36 с.

УДК 94(477)"193":323.281]:070(477.83)(045)

Роман ДУНАЄВСЬКИЙ ВІДОБРАЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ РЕПРЕСІЙ В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ 1930-х РОКІВ НА СТОРІНКАХ ЛЬВІВСЬКОЇ ГАЗЕТИ «ДІЛО»

*(студент I курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права)*

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент В. Г. Грінченко.

Анотація. У статті представлено висвітлення львівською газетою «Діло» політичних репресій в радянській Україні 1930-х років. Зроблено висновок, що газета відігравала помітну роль у виробленні негативного суспільного сприйняття цих явищ свідомою українською спільнотою за межами СРСР. Вона не лише повідомляла відповідні факти, але й формувала альтернативне, національно орієнтоване бачення подій.

Ключові слова: політичні репресії, радянська Україна, 1930-ті роки, суспільне сприйняття, львівська газета «Діло».

Постановка проблеми. У 1930-х роках політичні репресії в радянській Україні стали інструментом цілеспрямованого винищення національної еліти та способом утвердження тоталітарного режиму. Важливим джерелом для вивчення та аналізу цих подій можуть слугувати матеріали львівської газети «Діло», котра, залишаючись поза

межами радянської цензури, мала змогу фіксувати ключові процеси політичного терору, які відбувались на території України у складі СРСР.

Аналіз досліджень і публікацій. Висвітлення ряду аспектів окресленої проблеми знайшло своє відображення в сучасних працях. Так у статті Данила Кравця «Процес Спілки Визволення України (СВУ) в УСРР у західноукраїнській громадсько-політичній думці» характеризується сприйняття українцями Галичини репресивної радянської політики, зокрема процесу СВУ. Із залученням матеріалів газети «Діло» тут розглянуто ставлення західноукраїнських діячів та груп, які впливали на формування громадської думки до «більшовицького фальшу» – справи СВУ [1]. Подібна тематика також частково заторкується у монографії цього ж автора «За Збручем: західноукраїнська громадсько-політична думка про радянську Україну (1920–1930-ті рр.)», де значну увагу приділено аналізу ставлення західних українців до більшовицької індустріалізації, колективізації, голодомору 1932–1933 рр., культурного та суспільного розвитку в радянській Україні [2].

Мар'ян Житарюк у статті «Радянська Україна 1930 р. (за публікаціями часопису «Діло»)» [3] систематизує газетні матеріали про радянську Україну у цьому часописі в межах лише одного року. Ним виокремлено й узагальнено важливі питання політичного, національно-культурного життя, економічного й соціального становища, релігійних та історичних проблем. Серед іншого значна увага приділяється аналізу публікацій «Діла» про процес над «Спілкою Визволення України» у Харкові. Зокрема, автор зазначає, що з березня по червень 1930 року цією газетою надруковано 53 публікації про справу «СВУ», різні за обсягом та змістом [3, с. 177]. У статті цього ж автора «Україна в міжнародній пресі 1930 р. (за матеріалами львівського часопису «Діло»)» систематизовано відповідні публікації у міжнародній пресі в межах цього року, згадані в матеріалах львівського часопису. Виокремлено й узагальнено важливі політичні питання, серед яких і розправа над українською інтелігенцією у сфабрикованій справі «СВУ» [4].

Метою статті є висвітлення львівською газетою «Діло» перебігу ряду політичних репресій в радянській Україні 1930-х рр. Зроблена спроба простежити як осмислювалися в цій газеті відповідні процеси в радянській Україні, як формувалися наративи критики сталінського тоталітарного режиму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як уже було згадано, газета «Діло» детально висвітлювала «Харківський процес» у справі «Спілки Визволення України». Тут були представлені «більшовицькі акти обвинувачення» [5; 6; 7] вирок суду [8], фрагменти «зізнань» деяких підсудних [9] і чимало інших матеріалів, що висвітлювали процес та ставлення до нього.

Зокрема, 15 березня 1930 р. в газеті було вміщено передову статтю «Суд над репрезентантами ідеї національного визволення». В ній зазначалося, що «попри загальні злидні всього населення СРСР наші закордонні брати, споконвічні господарі Української Землі переживають глибоко ще й великанську національну трагедію» [10]. У статті йшлося про розпочатий у Харкові «великий монстр-процес проти найвидатніших українських національних діячів». Цей процес характеризувався як «чиста формальність», як «кепсько зааранжована маскарада», як «комедія, на яку здатні тільки комуністи». Акцентувалося, що для українського народу обвинувачені у цій справі ніякі не зрадники, а свідомі борці, герої боротьби за національне і соціальне визволення [10].

26 квітня 1930 р. у публікації «По засуді» газета оцінювала процес «СВУ» як один з «найвидатніших актів у цілій системі провокаційних подвигів «більшовицької політичної поліції» і висловлювала думку, що чекісти «підготовляли цей процес цілими роками» [11]. Наголошувалося, що документи були сфабриковані, а заяви свідків та інших учасників процесу сфальсифіковані. Також зверталася увага на те, що на цьому процесі комуністи судили лише еліту української національної громади, тоді як заарештованих могло бути дуже багато – сотні чи навіть тисячі. Далі дещо процитуємо: «Всі інші, сірі робітники національного визволення дістали присуд коротшою дорогою, без шуму й галасу, без реклами й паради. Частина з них найшла свій кінець у льохах чеки від куль, а частина

опинилась давно або на Соловках, або на Сибірі. Комуністи судили «верхівку». Її намагались зломити, скомпромітувати та вимусити від неї капітуляцію...» [11].

Важливою складовою цієї публікації стала критика радянських інсинуацій стосовно того, що лише комуністи змогли розв'язати національну проблему і досягти «соціальної та національної незалежності України». Наводилися аргументи, згідно з якими Україна є фактично колонією «червоної Москви» і про національну незалежність для неї не може бути й мови «ні під політичним, ні під господарським, ні під культурним оглядом». Також розвінчувалися твердження комуністів, що цей судовий процес нібито довів, що всі обвинувачені національні українські діячі «спекулювали своєю любов'ю до рідної мови й рідної культури», а насправді «були заляканими ворогами української мови й української культури, як зброї широких народніх мас». Наприкінці статті робився такий висновок: «Харківський процес зі системою його шантажу, провокації та брехні може тільки скріпити сили всього національного українського табору на всіх українських територіях та напоїти їх вірою в перемогу національної правди над комуністичною брехнею» [11].

Справа «СВУ» набула доволі широкого резонансу за межами України, який газета «Діло» прагнула відобразити. Зокрема, 19 лютого 1930 р. вмістила протест Українського Академічного комітету у Празі «проти червоного терору на Великій Україні», надісланий Міжнародній комісії з інтелектуальної співпраці при Лізі Націй. Приверталася увага до репресій щодо наукової і культурної еліти в УСРР. Зазначалося, що «сотні українських учених, культурних робітників та академічної молоді арештовано й кинуті в більшовицькі в'язниці» [12]. Повідомлялося, що арешти проводяться вже кілька останніх місяців, але лише 21 листопада 1929 р. ДПУ заявило про арешти ряду наукових і церковних діячів, інших наукових і культурних працівників, які «ніби належали до організації «Спілка визволення України», яка мала на меті повалити більшовицький режим». Зауважено, також, що крім арештів з приводу належності до «Спілки визволення України», в різних місцях України проведено «ряд арештів нібито за участь в інших організаціях, і вже десятки жертв покарано на смерть, а сотням загрожує така ж сама доля» [12].

На початку травня 1931 р. газета опублікувала повідомлення, що в радянській Україні проведено цілий ряд арештів серед тамошніх громадян, які походять зі Східної Галичини. Чимало молодих людей, які переписувалися з родичами в Галичині, припинили цю переписку і не дають про себе знати більш чи менш тривалий час – від кількох тижнів до одного року. Це стосувалося як деяких студентів, що навчалися в Одесі, Києві, Харкові, так і старших громадян, що займали там відповідні посади в державних чи кооперативних установах. Ще більше таких випадків сталося із селянами, які залишилися на цій території від часів Першої світової війни, або ж від 1919 р. Від багатьох з них немає жодних звісток від двох місяців до одного року. Також вже протягом кількох місяців відсутні відомості стосовно деяких студентів-галичан, що навчалися в Одесі, вступили там до комсомолу, однак їм все одно не вірили та приставили до них для нагляду агентів ДПУ. Стривожені за долю своїх дітей та рідних припускають найгірше: що їх вивезли «до концентраційних таборів на далеку Північ або на далекий Схід», а можливо навіть розстріляли [13].

Газета відзначала, що знаючи природу радянського режиму та методи боротьби чекістів з політично підозрілими чи неблагонадійними громадянами, втішити стривожених галичан навряд чи вдасться, і «в нинішніх відносинах там усе можливе». Також через цю газетну публікацію робився відкритий запит до радянських урядовців. Далі цитуємо: «Але не зважаючи на те, не зважаючи на нашу ідеологічну ворожість до комуністичного світа і не зважаючи на наше наскрізь негативне відношення до комуністичної диктатури на Україні – ми всеж таки прилюдно запитуємо на цьому місці харківський урядовий центр, що діється зі сотнями тих галичан, які перестали чи то від року, чи від кількох місяців комунікуватися зі своїми родичами і родинами в Галичині?» [13].

Газетний допис «Масові арешти на Радянській Україні», опублікований 22 січня 1932 р. фіксував посилення політичного терору. В ньому було повідомлено, що протягом останніх п'яти місяців більшовицька влада вислала з України біля 60 тисяч українців. Це колишні вояки української національної армії, що під проводом Петлюри билися з більшовиками, колишні партизани, які діставши амністію, припинили збройну боротьбу з радянською владою, емігранти, що повернулися в Україну й до останнього часу працювали в різних радянських установах [14]. Відзначалося, що всіх тих, хто раніше перебував в українській національній армії, при проведенні різних реєстрацій, вносили до спеціальної рубрики: «петлюрівці». В цю рубрику потрапили і всі члени лівої течії партії есерів, які були в опозиції до Петлюри саме за те, що він був противником радянської системи в Україні. Незважаючи на свою демонстративну лояльність в радянській пресі і прилюдні вимоги застосування суворої кари під час процесу над «членами Союзу Визволення України», колишніх українських есерів заарештовано, а більшість вже й вислано з України [14].

В газетній публікації за 30 жовтня 1933 р. «Арештування у Радянській Україні» йшлося про «нові засуди визначних українських громадян». В цьому плані були згадані директор театру «Березіль» Лесь Курбас, вчений-географ Степан Рудницький, вчений-математик Микола Чайковський, колишні політичні діячі УНР та ЗУНР Семен Вітик і Михайло Лозинський [15]. У газетній замітці 22 січня 1932 р. повідомлялося про чистку комуністичної партії в радянській Україні (як наслідок роботи агентів ДПУ), притягнення до відповідальності провідників ряду партійних організацій. Їх обвинувачували в «українському сепаратизмі», в бездіяльності, яка довела до господарської кризи в республіці й «зірвала плянову працю у хлібозаготівлі» [16].

7 липня 1933 р. покінчив життя самогубством відомий більшовицький діяч, один із представників старої гвардії у комуністичному русі Микола Скрипник. Газета «Діло» відгукнулася на цю подію публікацією «Самогубство Миколи Скрипника», зазначивши, що він належав до урядової та компартійної еліти в УСРР, був народним комісаром освіти до весни цього року, до приїзду в Україну «московського диктатора Постишева». Панівні елементи у московській партійній верхівці закидали йому «націоналістичні ухили», викликали до Москви на «центральный партійний суд». В ході цієї розправи, будучи не в змозі пересилити психічне напруження, він пострілом з револьвера покінчив із собою. Газета зауважила, що цей вчинок «набирає характеру наскрізь драматичного жесту» та після самогубства з тих самих мотивів Миколи Хвильового переконує, що «тепер прийшла до голосу на Україні московська чорна сотня» [17].

Самогубство Скрипника стало приводом для проведення 13 липня 1933 р. спільної конференції двох політичних партій Західної України міжвоєнного періоду – Української соціал-демократичної партії (УСДП) та Української соціалістично-радикальної партії (УРП). Конференція одностайно ухвалила, що «працюючі маси українських земель мусять заложити рішучий протест проти політики московського центра» [18].

Певні наслідки самогубства Скрипника також і для радянських функціонерів. 22 серпня 1934 р. газета «Діло» згадує публікацію в київських «Вістях» (органі ВУЦВК) «Націоналіста-дворушника виключено з партії». У ній йшлося про колишнього особистого секретаря Скрипника – редактора журналу «Критика» Овчарова, про його «антипартійну націоналістичну діяльність». Зауважено, що його виключили з компартії, «дух Скрипника ще не викорінений і не зліквідований у лавах КП(б)У», а скрипниківців далі переслідують за націоналізм, «так немовби Скрипник був коли-небудь націоналістом» [19].

Зловісною фігурою для радянської України цього часу був Павло Постишев. Він постає тут в ролі сталінського сатрапа, заступника червоного диктатора. В публікації «Діла» за 23 грудня 1933 р. «Національна боротьба в радянщині щойно почалась...» її автор зауважує, що зі зміною керівництва в Україні змінюється національна політика.

Відбувається відхід від коренізації та українізації, дух панмосковського націоналізму переміг, в Україні «всевадно розсілась червона денікінщина» [20].

27 листопада 1936 р. газета «Діло» вмістила публікацію «Постишев працює...». В ній було наведено фрагмент із книги «Україна під червоним ярмом», автором якої був колишній міністр УНР і публіцист Микола Ковалевський. Серед іншого тут згадані масові арешти українських емігрантів з Галичини, що відбулися в Україні впродовж останніх чотирьох років. Серед заарештованих було чимало відомих українських діячів з Галичини, які свого часу приїхали сюди під впливом радянської настроїв [21, с. 2]. З наступом московського шовінізму проти українства «першою жертвою впали галичани, яким російські комуністи ніколи не довіряли» [21, с. 3]. Згадано про арешти, які відбулися в грудні 1934 р. у зв'язку з вбивством Кірова, розстріли у Києві письменників Івана і Тараса Крушельницьких, Григорія Косинки, Олексі Влизька, Дмитра Фальківського, заслання лідера галицького радянського Антона Крушельницького та ін. [21, с. 3].

6 червня 1937 р. газета інформувала, що на XIII з'їзді КП(б)У генеральний секретар ЦК КП(б)У Косіор говорив про внутрішню кризу в більшовицькій організації України, до якої «дістались українські націоналісти і прихильники Постишева» [22]. На той час Постишев вже був звільнений з поста другого секретаря ЦК КП(б)У, а наступного року репресований. Також Косіор зазначав, що «найсильніші опозиційні вогнища витворились у Києві, Одесі і Харкові, а перш за все у Донбасі» та що «в господарських організаціях є чимало націоналістичних елементів» [22].

14 жовтня 1937 р. у газетній статті «Остання ставка Москви» йшлося про те, що із січня 1937 р., з приїздом до України московського «ревізора» Кагановича, тут розпочалася нова хвиля чисток і репресій. Постишева усунули з України, чисток зазнало його оточення. Згодом керівництво кожної області було змінено на більш лояльне Москві, репресії заторкнули уряд. Також за дуже короткий час зникли командуючі українських військових округів, змінилося керівництво наркомату внутрішніх справ і т. д. [див. 23, с. 1–2].

14 січня 1939 р., підводячи політичні підсумки попереднього року для радянської України, газета «Діло» констатувала наявність «могутньої сили окупантів», застосування каральними органами нечуваного у світі терору, системи, яка удосконалюється з року в рік, «страшений розгром усього українського за другу половину року 1937 по виявленні націоналістичного сепаратизму» в лавах компартії України» [24, с. 4]. Наголошувалося, що за минулий рік утвердилася цілком нова верхівка влади «на закупованій Україні». Все попереднє тут «було змінено як таке, що не могло дати собі ради в боротьбі з українським національним рухом, або як хоч трошки заплямоване підозрінням у співчутті, прихильності чи потуранні йому» [24, с. 4].

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Висвітлюючи політичні репресії 1930-х рр. в радянській Україні, газета «Діло» відігравала помітну роль у виробленні негативного суспільного сприйняття цих явищ свідомою українською спільнотою за межами СРСР. Вона не лише повідомляла відповідні факти, але й формувала альтернативне, національно орієнтоване бачення подій.

Список використаних джерел:

1. Кравець Д. Процес Спілки Визволення України (СВУ) в УСРР у західноукраїнській громадсько-політичній думці. *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету*. 2012–2013. Вип. 13–14. С. 466–480.
2. Кравець Д. За Збручем: західноукраїнська громадсько-політична думка про радянську Україну (1920–1930-ті рр.): монографія. Львів: Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника, 2016. 297 с.
3. Житарюк М. Радянська Україна 1930 р. (за публікаціями часопису «Діло»). *Український інформаційний простір*. 2022. № 1. С. 174–194.

4. Житарюк М. Україна в міжнародній пресі 1930 р. (за матеріалами львівського часопису «Діло»). *Вісник Львівського університету. Серія Журналістика*. 2022. Вип. 51. С. 239–250.
5. Харківський процес. Більшовицький акт обвинувачення. I. *Діло*. 1930. № 59. 16 березня. С. 1–2.
6. Харківський процес. Більшовицький акт обвинувачення. II. *Діло*. 1930. № 60. 18 березня. С. 1–3.
7. Харківський процес. Більшовицький акт обвинувачення. III. *Діло*. 1930. № 61. 19 березня. С. 2.
8. Процес «Спілки Визволення України». *Діло*. 1930. № 88. 24 квітня. С. 4.
9. Хід Харківського процесу. Фрагменти зізнань акад. С. Єфремова. *Діло*. 1930. № 62. 20 березня. С. 1–3.
10. Суд над репрезентантами ідеї національного визволення. *Діло*. 1930. № 58. 15 березня. С. 1.
11. По засуді. *Діло*. 1930. № 90. 26 квітня. С. 1.
12. Проти червоного терору. *Діло*. 1930. № 37. 19 лютого. С. 3.
13. Прилюдний запит. *Діло*. 1931. № 98. 6 травня. С. 1.
14. Масові арешти на Радянській Україні. *Діло*. 1932. № 14. 22 січня. С. 3.
15. Арештування у Радянській Україні. *Діло*. 1933. № 286. 30 жовтня. С. 1.
16. Чистка комуніст. партії на Рад. Україні. *Діло*. 1932. № 14. 22 січня. С. 4.
17. Самогубство Миколи Скрипника. *Діло*. 1933. № 117. 10 липня. С. 1.
18. З приводу подій на Радянській Україні. *Діло*. 1933. № 205. 7 серпня. С. 3.
19. На Східній Україні. *Діло*. 1934. № 222. 22 серпня. С. 4.
20. Север В. Національна боротьба в Радянщині щойно почалась. *Діло*. 1933. № 339. 23 грудня. С. 4.
21. Постишев працює. *Діло*. 1936. № 286. 27 листопада. С. 2–3.
22. Українські націоналісти в КП(б)У. *Діло*. 1937. № 120. 3 червня. С. 1.
23. Остання ставка Москви. *Діло*. 1937. № 226. 14 жовтня. С. 1–3. Підпис: Гл. Л.
24. Річний політичний білянс Східньої України. *Діло*. 1939. № 9. 14 січня. С. 4–5.

УДК 93(477.65):94''06/20''(045)

Леся ДОВГАЛЬ

УЯВЛЕННЯ ПРО ВІДЬОМ В УКРАЇНІ ТА В ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ

(студентка III курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права

Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент О.М. Марченко

Анотація. У статті досліджено своєрідність уявлень про відьом в Україні та в Західній Європі. Показана різниця в характеристиці та атрибутиці української та західноєвропейської відьми, її ролі в суспільстві. Розкрито особливості переслідування відьом.

Ключові слова: відьма, Україна, Західна Європа, відьомство, полювання на відьом.

Постановка проблеми. Відьма – одна з найцікавіших та суперечливих постатей у міфології та загалом культурі, що викликає неабиякий інтерес до вивчення її образу. В Україні та Західній Європі уявлення про відьомство мають спільні риси: віра в надприродні нахили відьми, звинувачення у зв'язках із нечистою силою та переслідування. Проте одночасно існують і вагомі відмінності в сприйнятті цього образу українським суспільством та західноєвропейським.

Аналіз досліджень і публікацій. Вагому роль у написанні статті відіграла праця Костянтина Штепи «Про характер переслідування відьом в старій Україні» [9]. У ній детально проаналізовано відмінності переслідування відьом на території України та Західної Європи, мотиви та причини полювань на відьом, охарактеризовано міри покарання за використання магії. Також не менш важливою є робота Оксани Кісь «Жінка в традиційній українській культурі другої половини XIX – початку XX ст.» [3]. Вагомий внесок у дослідження відьомства та чаклунства в новітній українській історіографії зробила історикиня Катерина Дися. Її книга «Історія з відьмами. Суди про чари в українських воєводствах Речі Посполитої XVII – XVIII століття» містить ретельний аналіз судових процесів над відьмами [2].

Мета статті: дослідити особливості уявлень про відьом на території України та Західної Європи.

Виклад основного матеріалу (результатів) дослідження. Різниця між уявленнями про відьму в Україні та в Західній Європі значно помітна, хоча цей образ також має певні спільні характеристики. Щодо української відьми, то її постать постає в більш земній формі, ніж європейська, що має тісніший зв'язок із демонологічним світом і є втіленням зла, що підлягає жорстокій інквізиторській карі за угоду з дияволом.

Українська відьма, як правило, мала людське обличчя, але при цьому її справжню суть видавали певні специфічні особливості зовнішнього вигляду та поведінки. Серед особливостей відьом називають похмурий погляд, вуса, відсутність грудей та інших статевих ознак, брови, що зрослися на перенісці, два ряди зубів, невеличкий хвіст або курячі лапи, як у карпатської босоркані. Відьом із такими ознаками називають «родимими». Природженими, «родимими» вважали представниць третього покоління позашлюбних дівчаток або сьому дівчинку в сім'ї чи просто дочку відьми (залежно від регіону). Відьмою також могла стати новонароджена, якщо мати, будучи вагітною, готувала святвечірні страви й ненароком проковтнула вуглинка або ж коли дитину ще в утробі матері прокляли «в таку хвилину». Інші відьми – «вчені». Це ті, що перейняли страшне знання від старої відьми, яка має померти, або ж від самого нечистого [4, с. 210].

Щодо європейського типу відьми, то вона і вдень, і вночі мала подобу старої, негарної жінки з довгим гачкуватим носом та бородавками по тілі, яка літає на мітлі. Європейська культура повністю демонізувала образ відьми. Відьми завжди представляли нещадну, егоїстичну та безпринципну форму жіночості, готову піддатися окультизмовним ритуалам, щоб убити, спровокувати хвороби, викликати демонів та/або передбачити майбутнє.

Головним та спільним атрибутом що української, що європейської відьми була, звичайно, мітла. Уявлення про магічну мітлу старе як світ. Іще в Давньому Єгипті була відома історія про учня відьми, який обернув мітлу на водоносця. Образ відьми, яка летить на мітлі, ймовірно, виник зі звичаю господинь залишати мітлу перед дверима на знак того, що вони пішли в справи. Мітлу могли залишити на знак відсутності також біля каміна. Коли забобонні чоловіки бачили біля каміна мітлу, вони, либонь, вірили, що відьма повернеться з нічного шабашу додому через димар [7, с. 69].

Проте, навіть тут є певна особливість, що виділяла українську відьму на фоні європейської. Відомо, що українські відьми здійснювали політ на різноманітних речах. На кочерзі, мітлі, ступі, терниці відьми здійснювали свій політ на зібрання, що зазвичай відбувалися на перехрестях доріг, на горах, чи межах – місцях, що, за міфопоетичними уявленнями, були межею світів [4, с. 213].

Наступним спільним атрибутом був чорний кіт, адже «чорні коти завжди на послугах відьом, і тому зле людині, коли їй перебіжить дорогу чорний кіт» [5, с. 181].

Відмінним атрибутом європейських відьом є гостроверхий капелюх.

Хочеться зазначити, що українська відьма також відрізняється від європейської важливою ознакою: вона не укладає угод із дияволом, як це поширено в європейській міфології. Вона може водитися із чортом, вкладаючи тимчасові угоди, але здебільшого в

українській демонології поширено уявлення, що є лише два типи відьом: вроджені та навчені іншою відьмою, про диявола тут не йшлося [10, с. 36].

Статус та роль у селянській спільноті відьми українського та європейського типу загалом однакові, а ось ставлення оточення – кардинально різне. Роль української відьми була двоїста, як і загалом її сутність. Як зазначає О. Кісь, ставлення соціального оточення до носіїв подібних знань могло змінюватися ситуативно: залежно від того, позитивні (лікування, усунення негативного впливу третьої сторони, пророцтва) чи негативні наслідки мали їхні дії [3, с. 222].

О. Кісь описує ставлення селян до відьом наступним чином: «Усвідомлюючи власну безсилість перед тією, яка «знає та вміє», селяни уникали прямої безпідставної конфронтації з відьмою. Етнографічні відомості свідчать, що в повсякденному житті вони «боялись (відьом) і намагались уникати будь-яких неприємних сутичок з ними», ставилися до чарівників або із шанобливим страхом, або з явною повагою, вважаючи, що «краще їм уважати й ладнати з ними, щоб вони тобі ніякого зла не робили» [3, с. 222]. Українці, як і інші народи Європи вважали, що часом відьма могла бути корисною, але водночас становила певну загрозу, що й зумовило двоїсте ставлення до неї.

Відьма, як правило, виконувала роль знахарки чи цілительки. Адже ці жінки добре знали на травах та їх лікувальних властивостях. Також вони володіли знаннями про магичні практики, за допомогою яких могли допомогти при хворобах чи пологах.

Відьма в традиційних українських віруваннях була тісно пов'язана із церквою. О. Кісь зазначає, що «...на відміну від західноєвропейської традиції, в Україні відьма була повноправним членом церковної громади села: вона могла вільно відвідувати церкву, про що свідчать сюжети численних народних оповідань про способи впізнавання відьми та про її лихі дії саме під час літургії в храмі. Відьма могла безперешкодно пересуватися селом і заходити в обійстя та домівки, якщо лише господарі не вдавалися до певних запобіжних заходів. Відомо також, що в деяких місцевостях (зокрема, на Слобожанщині) «хоронять жінок, відомих як відьми, за звичайним християнським обрядом, як і інших померлих природною смертю селянок, але інколи хоронять пізно ввечері»» [3, с. 227].

Становище відьми в селянській спільноті неоднозначне. Двоїста природа, що визначає лімінальну сутність відьми, виштовхує її на маргінес громадського життя. Традиційна культура трактує її спосіб життя як девіацію, що перетворює відьму на таку собі соціальну маргіналку, контакти якої в межах соціальної структури суворо регламентовані та обмежені. Просторово це виражається в традиційному розташуванні житла відьми на краю села, за околицею чи на хуторі, що відомо і з народних оповідань про відьом, і з польових спостережень у деяких селах Полтавщини та Полісся ще й досі спостерігається саме така локалізація обійсть місцевих знахарок [3, с. 227].

Щодо європейської відьми, то вона до масових переслідувань Середньовіччя виконувала роль цілительки, знахарки, акушерки, адже добре зналася на цілющих властивостях трав.

З поширенням християнства набула популярності думка, що відьма укладає договір із дияволом та є його служницею. Це уявлення призвело до масових переслідувань та вбивств невинних жінок, до так званого «полювання на відьом».

Якщо говорити про теперішній час, то сприйняття образу відьми кардинально змінилося що в Україні, що в Західній Європі. Відьма стала символом жіночої незалежності та містичних знань, її образ використовується в кіно, у літературі, у феміністичному русі.

Суди над відьмами були скрізь поширені, особливо в Європі. В Україні їх було зовсім мало, і то більше з польського впливу [5, с. 183].

Переслідування відьом на території України та на території Західної Європи значно різнилися. На думку К. Штепи, «...різниця ця полягає не стільки в уявленнях про відьму, її властивості, діяльність, скільки в ставленні до неї громади, характері переслідування її в старій Україні: як відомо, процеси відьом на Україні ніколи не мали того поширення, що

на Заході Європи, та й порядок їх проведення в нас був зовсім інший. Питання про це в нашій літературі вже ставилося, але тільки мимохідь і повного розв'язання собі ще не знайшло; проте воно має безперечне значіння для розуміння нашої культурної історії» [9, с. 65].

Масштабність переслідувань в Україні відьом була значно менша, ніж на території Західної Європи. Випадки звинувачень у володінні магією були поодинокими і, як правило, були на рівні української сільської громади або взагалі – окремих міжособистісних конфліктів. А в Європі існував навіть спеціальний церковний інститут – інквізиція – для боротьби з ересями, зокрема з відьомством. Тобто характер переслідувань був значно жорстокішим та супроводжувався смертною карою.

Основна відмінність переслідувань відьом, на думку К. Штепи, полягає в змісті обвинувачення: «...коли на Заході головною підставою до цього було запідозрювання відьми в стосунках із нечистою силою, у відступі її від правдивої релігії, т. зв. апостації, то в нас усі процеси про відьом, що відомі з доступних нам матеріалів, побудовані на скаргах про будь-яку шкоду, що її заподіяла відьма тій чи іншій людині, її здоров'ю, або добробуту. І коли на Заході відьму притягали до відповідальності державні, а частіше того церковні інституції, у нас, як правило подібні процеси розпочиналися тільки за позовом приватних осіб, після подання від них скарги, при наявності скривдженої сторони; й особливо характерним є тут повна відсутність представників церковної ієрархії, цілковита незацікавленість її цією справою, у всякім разі її пасивність. Коли ж який процес починався нібито за власною ініціативою державної влади, то тут завжди скривдженою стороною чинилася сама особа носителя влади або члена його родини» [9, с. 66].

На цю відмінність наголошує і Т. Орлова: «Всі дослідники історії відьомства і відьмацтва в Україні – від В. Антоновича і К. Штепи до К. Дисой – сходяться на висновку, що тут переслідування і суди не набули такої поширеності й жорстокості, як це було в Західній Європі, хоча через посередництво Польщі й тих земель, які певний час входили до її складу, подібна практика передалася і сюди. Головною відмінністю українських судів за чари (яких було значно менше кількісно) від західноєвропейських аналогів було покарання не за зв'язок із дияволом, боговідступництво і зраду церкві, а за ту шкоду, яку, як вважалося, зробила підозрювана (наприклад, у сусідської корови пропало молоко)» [6, с. 77–78].

Підсумовуючи вищесказане, можна зробити висновок, що найголовніша та найвагоміша відмінність переслідування відьом в Україні та в Західній Європі пролягає в змісті обвинувачення. Якщо українці карали відьму за принесену шкоду звичайним людям, то європейці – за сам факт приналежності до відьомства, незалежного від того чи була відьма доброю, чи злою.

За козацько-гетьманської доби переслідування відьом не мало характеру організованої інквізиції на відміну від Заходу і, як зазначає К. Штепа: «нарешті, ставлення суду до відьом, порівнюючи, дуже м'яке, кари полягають, переважно, у штрафів, або церковній покуті, до квестії звертаються у виняткових випадках; частіше всього відьму зовсім виправдують, караючи її обвинувача за образу та наклеп, і це все при наявності безперечної, без найменшого сумніву, віри у відьом із їх чарами, що, безумовно, була широко розповсюдженою в українському суспільстві того часу» [9, с. 67].

Тобто наступна відмінність полягає в карі за використання магії. Українські відьми, як правило, несли покарання у вигляді штрафів або у вигляді церковної покути. У Європі ж їх вбивали.

Також К. Штепа відзначає, що в Україні «процеси мають характер приватних позивів, а не державного розшуку; також і тут цілком відсутній момент релігійний, коли не вважати на загальні місця про чорта, на шкідливий вплив чи спокусу якого покладалися всі злочини, взагалі, а не тільки чарівництво; ніде не спостерігається участь духівництва, церкви» [9, с. 68].

Яка ж причина такої толерантності стосовно відьом? Причини м'якості судових процесів про відьом не можна шукати в м'якості українського законодавства. Навпаки, закони, за якими судився український народ того часу, були надзвичайно суворі щодо відьом та чарівників, ні трохи не менше, ніж на Заході [9, с. 68].

На думку В. Антоновича, причиною такої м'якості та толерантності до відьом серед українського населення на відміну від європейського полягало: «...не стільки в гуманному настрої суддів, як у відсутності в Україні тих демонологічних уявлень, що викликали на заході жорстоке переслідування чарівників. Припускаючи можливість чародійного таємничого впливу на побутові, повсякденні обставини життя, не дошукувався підстави цих впливів у зносінах зі злим духом; демонологія не тільки не була розвинена, як струнко уложена система уявлень, але до кінця XVIII ст., наскільки можна судити по процесах, зовсім не існувала в народній уяві. Народний погляд на чарівництво був не демонологічний, а винятково пантеїстичний. Припускаючи існування в природі сил і законів, невідомих загальному, народ уважав, що багато із цих законів відомі особам, що зуміли в той чи інший спосіб їх пізнати. Отже, само по собі посідання тайни природи не вважалося за щось гріховне, суперечне релігійному навчанню...» [1, с. 12-13].

В. Милорадович, погоджуючись із думками В. Антоновича, додає свої міркування: «У нашій юридичній практиці не було відомо такого виняткового порядку судочинства, як на заході, з ув'язненням як єдиним запобіжним засобом проти ухилення від суду, тортурами, позбавленням захисту, безапеляційним вироком, смертною карою, конфіскацією всього майна в родині обвинуваченої. Причина порівняно поблажливого ставлення малоруського народу до відьом полягає, між іншим, в уявленнях про вроджені здібності відьми, які виключають злу волю; у слабкому розвитку в народній свідомості уявлень про змову з дияволом; у відсутності в українському минулому усілякої єресі, а отже, і єресі чаклунства, і звідси в повному невтручанні духівництва в питання про відьом» [8, с. 61].

На думку К. Штепи, «причини особливого характеру переслідування відьом та чарівників на Україні і, почасти, у Росії, треба шукати, з одного боку, в особливостях усього історичного розвитку цих країн, зокрема в особливостях того культурно-історичного оточення, у якому ці переслідування переводилися; з другого – в особливому характері тих демонологічних та магічних уявлень, що були зв'язані в нас вірою у відьом» [9, с. 71].

Однак більш раціональним видається інше пояснення: українська культура толерантніша до виявів жіночої сили, хоча і трактує сильну жінку як соціальне відхилення та маргіналізує її. Фантастичні уявлення про відьом притаманні всім європейським народам, однак в Україні «полювання на відьом», за рідкісними винятками, не супроводжувалося крайніми формами екзекуції, аж до спалення живцем, як це спостерігалось в країнах Західної Європи.

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Отже, сутність відьми – подвійна. Ставлення до відьми в суспільстві теж є подвійним. З одного боку, вона вселяла страх чи навіть ненависть у серця людей, з іншого – до неї часто зверталися за допомогою. Проте відьма не була поза межами суспільства, вона була повноцінним членом сільської громади, могла вільно відвідувати церкву з односельцями.

Переслідування відьом на території України не набуло такої популярності, як у Західній Європі. Покарання за використання магії теж значно відрізнялося, воно не було таким жорстоким та категоричним.

Список використаних джерел:

1. Антонович В. Чари на Україні. Львів: друкарня Наукового Товариства імені Шевченка, 1905. 78 с.
2. Діса К. Історія з відьмами. Суди про чари в українських воєводствах Речі Посполитої XVII – XVIII століття. Київ: Критика, 2008. 304 с.

3. Жінка в традиційній українській культурі другої половини XIX – початку XX ст. / Оксана Кісь; Інститут народознавства НАН України. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2012. 233 с.
4. Завадська В. 100 найвідоміших образів української міфології. Київ: Орфей, 2002. 448 с.
5. Митрополит Іларіон (І. Огієнко). Дохристиянські вірування українського народу: історично-релігійна монографія. Київ: Обереги, 1992. 424 с.
6. Орлова Т.В. Українська відьма у віддзеркаленні вітчизняної історіографії. Історична панорама. Спеціальність: Історія. 2009. Вип. 8. С. 71–83.
7. Турунен А. Ознаки добра і зла. Забобони. Історія забобонних звичаїв / пер. Ірини Малевич. Львів: Видавництво Анетти Антоненко; Київ: Ніка-Центр, 2020. 192 с.
8. Українська відьма: нариси з української демонології / В. Милорадович; упоряд., пер., передм. О. Таланчук; худ. оформ. І. Вишинського. Київ: Веселка, 1993. 61 с.
9. Штепа К. Про характер переслідування відьом в старій Україні. Київ, 1928. Вип. 2-3. С.64–81.
10. Щипська А. Образ відьми в українському світогляді. Збірник матеріалів І Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Актуальні проблеми історичної науки та освіти у дослідженнях молодих учених». УДУ імені М. Драгоманова. Київ, 2024. С. 36–40.

УДК 392.5(=162)(045)

Катерина ЖАРОВА

СІМЕЙНО-ШЛЮБНІ ВІДНОСИНИ ЗАХІДНИХ СЛОВ'ЯН

*(студентка II курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права*

Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент Марченко О. М.

Анотація. У статті подано результати аналізу сімейно-шлюбних відносин західних слов'ян та їх особливості. Дослідження охоплює традиційні уявлення про шлюб і родину в історичному контексті, роль жінки і чоловіка в родинних стосунках, традиційні сімейні обряди та звичаї під час створення родини: заручини, сватання, а також механізми поділу родинного майна та успадкування. Особливу увагу приділено міжетнічному порівнянню чотирьох основних представників західнослов'янської групи: поляків, чехів, словаків та лужичан. У статті виділено їхні спільні та відмінні риси.

Ключові слова: західні слов'яни, сім'я, шлюб, традиції, весілля, майно.

Постановка проблеми. Сімейно-шлюбні відносини західних слов'ян, зокрема поляків, чехів і словаків, формувалися під впливом багатьох чинників – соціально-економічних, релігійних, культурних тощо. У сучасній історіографії існують численні праці, присвячені загальним аспектам родинного життя. Однак глибинний аналіз традицій, обрядів, міжособистісних стосунків західних слов'ян залишається недостатньо розкритим. Особливо бракує порівняльних досліджень, які б дозволили простежити, як змінювалися гендерні ролі в родинних стосунках, а також традиції в межах кожного з народів.

Актуальність теми зумовлена потребою у поглибленому розумінні трансформацій традиційних шлюбно-сімейних структур, а також висвітленню спільних і відмінних рис у культурі західних слов'ян.

Аналіз досліджень і публікацій: Існує значна кількість літератури та історичних джерел щодо даної теми. Проблематика сімейно-шлюбних відносин західних слов'ян відображена в працях як вітчизняних (нами використані підручники з етнології за авторства А. Г. Венгера, О.М. Каковкіна [3] та О.М. Марченка [6], в яких подана

інформація про західних слов'ян), так і зарубіжних дослідників, наприклад С. Бразера [2], М. Образка [7] та ін. Цінним джерелом інформації є також публікації польських та чеських науковців, зокрема стаття Беати Войцеховської про весільні церемонії в середньовічній Польщі, яка дає змогу простежити обрядовість і соціальну значущість шлюбу [4].

Метою статті є аналіз змін у сімейно-шлюбних відносинах західних слов'ян на різних історичних етапах, виявлення спільних та відмінних рис між польськими, чеськими та словацькими традиціями в родині, дослідження гендерних особливостей, з'ясування ролі жінки та чоловіка в родині. Робиться спроба порівняти весільні традиції поляків, чехів та словаків.

Виклад основного матеріалу дослідження. У кожного народу є своє уявлення про щастя, але майже завжди в його центрі – сім'я. Саме в сімейному колі формується особистість. Сімейно-шлюбні відносини різняться в різних народах, насамперед через культурні особливості. У західних слов'ян – поляків, чехів і словаків – шлюб і сімейне життя мають глибоке історичне коріння та є важливою складовою культурної спадщини.

У середньовічній період шлюбно-сімейні відносини західних слов'ян мали глибоко традиційний характер і формувалися не лише під впливом культурних чинників, а й соціально-економічних умов. Шлюб укладався переважно в молодому віці: дівчата виходили заміж у 13–16 років, хлопці – у 16–20. Як правило, шлюби були результатом домовленості між родинами, а не особистого вибору закоханих. Особливе значення мали посаг, соціальний статус наречених, а також релігійні та обрядові традиції. У багатьох випадках подружжя проживало в розширеній родині – з батьками чоловіка, які зберігали авторитет і мали вагомий вплив на молодих.

У середньовічному чеському суспільстві родина була основною соціальною одиницею, яка відображала ієрархічну й патріархальну структуру суспільства. Шлюб розглядався не лише як особистий союз, а й як засіб зміцнення соціального капіталу. Члени родини мали чітко визначені права та обов'язки відповідно до свого статусу, а рішення щодо шлюбу нерідко ухвалювалися з огляду на політичну або економічну доцільність.

У селянському середовищі шлюбні звичаї базувалися на місцевих традиціях. Громада часто відігравала важливу роль у процесі прийняття рішення про шлюб, а згода батьків була обов'язковою. Проте у порівнянні з вищими станами, молоді люди з селянства мали більшу свободу вибору партнера. Важливими чинниками вважалися добродетельність, працездатність і хороша репутація.

Для представників аристократії шлюб був питанням державного рівня. Родини заздалегідь планували шлюби дітей, зважаючи на політичні союзи, майнові права та родовий престиж. Часто домовленості укладалися ще в дитячому віці, а молоді вперше зустрічалися лише після досягнення повноліття. Дівчат могли видавати заміж уже в 12–14 років, тоді як чоловіки зазвичай одружувалися пізніше.

Католицька церква, починаючи з XII століття, поступово взяла під свій контроль інститут шлюбу. Вона утвердила шлюб як одне з семи християнських таїнств і запровадила чіткі правила: обов'язковість моногамії, вірність, нерозривність союзу. Церква встановила систему заборон, зокрема, на шлюби між близькими родичами до четвертого ступеня спорідненості. Шлюб без церковного благословення вважався недійсним.

У період Нового часу шлюбно-сімейні відносини серед західних слов'ян, незалежно від соціального стану, зберігали спільні риси. Сім'я залишалася патріархальною: глава сім'ї (наприклад, у словаків – *газда*, *дєдко*, *татік*) керував господарством, землею, худобою, майном і вирішував питання шлюбу дітей. Його рішенням підпорядковувалися всі члени родини, а дружина (*газдиня* – зазвичай мати або бабуса) займалася домашнім господарством, дотримувалась традицій, виховувала дітей. Шлюби укладалися за ініціативою батьків і родичів, а переговори вели свати або свахи.

Велику роль відігравала спорідненість, підтримка родинних зв'язків, чіткий поділ праці між чоловіками, жінками та дітьми. У сім'ях часто було багато дітей, а випадки розлучень були поодинокими [6, с. 90].

Сватання у західних слов'ян було першим і надзвичайно важливим етапом шлюбного обряду. Воно знаменувало офіційний намір юнака одружитися та виступало як форма соціального договору між родинами. Ініціаторами процесу були свати – шановані, досвідчені чоловіки, які мали авторитет у громаді. Вони йшли до дому дівчини з дарами: хлібом, горілкою або іншими символами достатку й щирих намірів. Якщо родина дівчини приймала пропозицію, сторони переходили до переговорів про посаг, придане й інші умови майбутнього шлюбу.

У середньовічному чеському суспільстві сватання мало формалізований і представницький характер. Шлюб вважався родинною справою, тож переговори вели виключно старші – батьки нареченого та нареченої, іноді залучалися родичі. Посередниками були свати, які попередньо узгоджували шлюбні умови. Часто влаштовували спеціальну вечерю – так звану «домовину», на якій остаточно фіксували усі домовленості. У разі згоди сторін розпочиналася активна підготовка до весілля [7].

У словаків сватання мало виразно театралізований, навіть жартівливий характер. Його супроводжували словесні змагання, загадки, символічні «перешкоди» для сватів. Наречений не завжди був присутній – його інтереси представляв «старший дружба» (староста), який вів усі переговори. Ключовими питаннями були розмір посагу, земельні справи, терміни весілля. Атмосфера сватання часто поєднувала серйозність домовленостей із народною веселістю [5].

У поляків сватання (pol. *zrękowiny*) було пишним і урочистим дійством. Свати, або старости, приходили з дарунками до дому нареченої. Основним елементом обряду була домовленість про посаг і покриття весільних витрат. Якщо родина дівчини погоджувалася, майбутні молодята обмінювалися символічними подарунками. Як відзначали дослідники, наприклад, етнограф Генріх Бігеляйзен, у польській традиції сватання нагадувало добре сплановану угоду, де навіть дрібні фінансові нюанси могли зірвати весілля – як, наприклад, відсутність однієї корови. Це був процес, у якому провідну роль відігравали батьки, а молодь залишалася осторонь [1, с. 45].

У лужицьких сербів сватання зберігало архаїчні риси патріархального суспільства. Домовленості про шлюб часто ухвалювалися без участі самих молодих. До дівочої хати сват приходив із хлібом і горілкою, як знаками заможності й добрих намірів. Якщо пропозиція приймалася, сторони тиснули руки й сідали до спільної трапези – це символізувало затвердження домовленостей. Такий обряд мав велике значення для укріплення міжродинних зв'язків [6, с. 93].

Старовинні народні прикмети також могли вказувати на наявність незаміжньої дівчини. Наприклад, у деяких польських селах дім, у якому мешкала дівчина на виданні, позначали пофарбованими віконницями, вінками на воротах чи навіть візерунками з піску. Це сигналізувало сватам, що в цій оселі варто починати переговори [4].

Загалом у всіх західнослов'янських народів сватання було не емоційною ініціативою молоді, а родинною справою, що мала правовий і соціальний характер. Успішне сватання означало початок офіційного процесу підготовки до шлюбу, в якому центральну роль відігравали батьки, майнові умови та громадська думка.

Весілля у західних слов'ян було багатоденним святом із розвиненою обрядовістю, що об'єднувало не лише родини молодих, а й усе село. Церемонія тривала 2–3 дні й супроводжувалася піснями, танцями, частуванням і символічними ритуалами, що мали забезпечити щастя, добробут і плодючість у шлюбі.

Основні етапи включали: сватання, змовини (з обговоренням посагу), дівич-вечір, весільний потяг, розплітання коси, зав'язування очіпка (головного убору заміжньої жінки), вінчання, бенкет, перша шлюбна ніч, прощання нареченої з рідним домом і переїзд до

дому чоловіка. Учасниками свята були друзи, гості, хрещені батьки; дарували подарунки, співали тости, пекли весільний калач, прикрашали весільне дерево.

У лужичан весілля мало особливо урочистий характер. Головну роль відігравав «брашка» – організатор церемонії, що благословляв молодих. Після заручин слідував період публічного оголошення шлюбу в церкві. Весільну процесію очолював брашка, у Шпреевальді – на човнах. Обов'язковими були «охоронці» молодих – хрещені матері («слонки», «бабки», «мазниці»), які супроводжували пару до вінчання. У XVIII–XIX ст. молоді обмінювалися віночками, з XX ст. – обручками. У Верхній Лужиці зберігався суворий порядок весільної ходи до церкви [6, с. 94].

Польське весілля вирізнялося співами, танцями, «відкупом» нареченої, обрядами розплітання коси й зав'язування головного убору. Весільні поїзди (*orszak weselny*) супроводжували урочистості [4].

У чехів обрядовість включала ранковий збір гостей, символічне переведення нареченої в статус господині, ігри, конкурси, переодягання учасників (зокрема в «жартівливих баб») [7].

У словаків весілля супроводжувалося співами, танцями, символічним «викупом» або навіть «викраденням» нареченої. Наречену проводжали з дому, перев'язували голову хусткою, виконували традиційний весільний танець.

Вінчання – це релігійна частина весільного обряду, що надавала шлюбу сакрального значення. У західних слов'ян, переважно католиків, обряд проводився в костелі за участю священика. Основні елементи включали обмін обручками, благословення, молитви та публічне визнання союзу як святого і нерозривного. Лише після вінчання шлюб вважався законним як у церковному, так і в громадському сенсі.

З XIII ст., після IV Латеранського собору (1215), церква заборонила таємні шлюби, зобов'язавши священиків оголошувати про майбутнє вінчання протягом трьох неділей. Перед початком обряду з'ясовували відсутність родинних перешкод і отримували згоду батьків, а наречені присягали на вірність, повагу й любов. Наречений вручав нареченій освячену обручку зі словами: «Цією каблучкою я вінчаю вас...», після чого слідувала весільна меса, благословення страв і ложа молодят [1, с. 50].

У Польщі шлюбна церемонія включала змовини – тривалі домовленості між родинами про придане, викуп, обмін подарунками. Важливу роль виконував паранімф (*dziewoślęb*), який опікувався процесом заручення і супроводжував наречену. Світські елементи – рукостискання, обмін вінками, співи, забави – тісно перепліталися з християнським обрядом [4].

У Лужиці, після вінчання, молодята іноді відвідували могили предків або здійснювали символічні дії (годування корови, пиття молока) для забезпечення родинного добробуту. У деяких селах наречена танцювала до півночі з гостями, а наречений чекав біля дверей – ритуал, що відображає давні традиції [6, с. 95].

У чехів і словаків обряд також мав сакральне значення. Вінчання відбувалося в церкві або каплиці, супроводжувалося співами, хресною ходою до нового дому, а іноді – додатковим благословенням священика вже вдома. У протестантів обряд проводив пастор і мав водночас релігійне й правове значення.

Таким чином, вінчання було ключовим етапом шлюбу – моментом, коли союз набував духовної сили та суспільного визнання.

Спадкове право у західних слов'ян було неоднорідним. У північній і західній Польщі майно успадковував старший син, а в інших регіонах – ділилося порівну між синами. У чехів за майоратом батьки ще за життя передавали господарство старшому сину, самі ж оселялися в окремій хаті та господарювали на виділеній землі. Згодом вони отримували не землю, а частину врожаю або грошей – це називалося «вименек». Старший син також був зобов'язаний виплатити спадкову частку іншим дітям. Тому й прагнув одружитися з багатою дівчиною [6, с. 101].

На відміну від чехів, у словаків не існувало майорату. Майно ділилося порівну між чоловіками після смерті глави родини або при відокремленні. За відсутності синів спадщину отримувала дочка, яка після шлюбу з посагом переходила в родину чоловіка. Вдова залишалася в родині покійного чоловіка, а при нестачі чоловіків свекор міг привести їй нового. На півдні (Новоград, Гонта, Гемера) зятя часто приймали до великої родини як повноправного члена; при поділі майна він отримував частку разом із дружиною [7].

У Чехії спадкове право еволюціонувало від звичаєвого до писаного. Спочатку спадщина переходила синам, які управляли нею колективно. З часом з'явився інститут заповіту, хоча домінував рівний поділ. Під впливом німецького права поширився майорат. Доньки отримували лише посаг [7].

У словаків основним спадкоємцем був чоловік. Часто брати володіли майном спільно, поки один не викупав частки інших. У гірських районах спадщина передавалася одному спадкоємцю (здебільшого старшому сину), щоб уникнути дроблення. Доньки мали лише посаг.

У лужичан (лужицьких сербів) спадкове право було патріархальним: спадщину отримував старший син із обов'язком утримувати родину. Спадок передавався лише по чоловічій лінії. Жінки майже не мали спадкових прав, крім приданого. Згодом майно передавалося одному спадкоємцю з компенсацією іншим [3, с. 123].

Сімейні традиції західних слов'ян охоплювали святкування народження, хрещення, весільні ювілеї, завершення навчання, проводи в армію тощо. У словаків під час першої купелі дитини у ванну клали символічні речі, воду виливали під дерево для здоров'я. Хлопчика притуляли до плуга, дівчинку – до веретена. Хрещення проводили через тиждень після народження, у неділю, в присутності близьких. Хрещені батьки відігравали значну роль у житті похресника.

У католиків діти вважалися дорослими після миропомазання, у протестантів – після конфірмації (близько 12 років). У народі ж перехід до дорослого стану символізувало «молодече хрещення»: старший хлопець ставав «хрещеним», юнака приймали в доросле товариство під час Масниці через випробування, стрижку, частування. Після цього юнак міг відвідувати трактир, танці, працювати самостійно. Дівчат теж урочисто вводили в доросле коло: хрещена мати запрошувала до танцю, після чого дівчина могла носити стрічки, дорослий одяг, зустрічатися з хлопцями [6, с. 102].

Общинні традиції збереглися в обрядах колективної взаємодопомоги – під час будівництва, жнив, сінокошу, випасу худоби, а також у сімейних святах. У Помор'ї збереглася традиція спільної ловлі риби. Сусіди допомагали літнім, вдовам, калікам та потерпілим від стихійних лих – надавали житло, зерно, допомагали відновити господарство.

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Шлюбно-сімейні відносини західних слов'ян у Середньовіччі та в Новий час мали глибоко традиційний, патріархальний і соціально-орієнтований характер. Шлюб розглядався не стільки як акт кохання, скільки як стратегічна угода між родинами, де вирішальну роль відігравали батьки, матеріальний статус і дотримання звичаїв. Укладання шлюбу супроводжувалося складною системою обрядів, зокрема сватанням, заручинами, весіллям та вінчанням. Церковне благословення поступово стало обов'язковим для легітимності шлюбу.

Жінки мали обмежену автономію, перебуваючи під владою батька або чоловіка, в родині відчувалася певна патріархальність, однак у разі вдівства чи в монастирях могли здобувати певну незалежність і вплив. Весільні обряди у різних західнослов'янських народів (чехів, словаків, поляків, лужичан) мали спільні риси, як-от багатоденні святкування, символічні дії та участь громади, але водночас вирізнялися локальними особливостями.

Загалом інститут шлюбу був не лише приватною, а й суспільною та економічною справою, що відображала ієрархічну структуру, релігійні уявлення та соціальні цінності тогочасного суспільства.

Список використаних джерел:

1. Бігелайзен Г. Весілля: обряди та звичаї. Львів: Накладом автора, 1928. 134 с.
2. Brather Sebastian. The Western Slavs of the Seventh to the Eleventh Century: An Archaeological Perspective. In: The Oxford Handbook of the Archaeology and Anthropology of Hunter-Gatherers. Oxford: Oxford University Press, 2014. p. 1123–1145.
3. Венгер А.Г., Каковкіна О.М. Історія західних та південних слов'ян: навчальний посібник. Дніпро: Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, 2013. 240 с.
4. Wojciechowska Beata. Marriage ceremonies in medieval Poland. *Saeculum Christianum* vol. XXIV. Warsaw, 2017. pp. 83-88. URL: https://www.academia.edu/100968818/Marriage_ceremonies_in_medieval_Poland.
5. Guzowski, P., & Kuklo, C. (Eds.). (2022). Family and Social Change in Poland: Past Perspectives and Contemporary Challenges. Abingdon; New York: Routledge. 356 с.
6. Марченко О.М. Етнографія слов'янських народів. Курс лекцій для студ. вищ. навч. закладів: Навч. посіб. Кіровоград, 2014. С. 82–132.
7. Obarska Marcelina. An Authentically Slavic Drama: Polish Weddings of Yore, 2022, URL: <https://culture.pl/en/article/an-authentically-slavic-drama-polish-weddings-of-yore>.

УДК 297.1:141.7:392:394

Катерина ШВЕЦЬ

МАТЕРІАЛЬНА КУЛЬТУРА АЗЕРБАЙДЖАНЦІВ:

ТРАДИЦІЇ, ЗАНЯТТЯ, ПОБУТ

(студентка II курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

факультету історії, бізнес-освіти та права

Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент О.М. Марченко

Анотація У статті досліджено аспекти матеріальної культури, весільної традиції Азербайджану. Розкриваються особливості роду занять, житла, одягу, їжі, весільних обрядів азербайджанців. Акцент робиться на збереженні їхньої культурної спадщини.

Ключові слова: азербайджанці, заняття, житло, одяг, кухня, весілля.

Постановка проблеми. Матеріальна культура є не лише важливою частиною національної ідентичності, але й відображення її розвитку й побуту. Актуальність дослідження обумовлена необхідністю дослідити спадщину Азербайджану для збереження та популяризації цього закавказького етносу в сучасному світі.

Аналіз досліджень і публікацій. У процесі дослідження матеріальної культури Азербайджану було опрацьовано низку наукових та інформаційних джерел, які дали змогу висвітлити різнобічні аспекти цієї теми. Одними з відкритих ресурсів стали енциклопедичні інтернет-ресурси, зокрема, для азербайджанської кухні та азербайджанського традиційного одягу [1, 2]. У них були розглянуті традиційні страви, приладдя, а також особливості національного вбрання. У той час в інтернет-ресурсі про «Найпопулярніші страви Азербайджану» [5] міститься огляд досить відомих страв та їхніх компонентів. Фундаментальним дослідженням у сфері етнографії стала праця радянського дослідника А.В. Гадла [3], який надав матеріал з аспектів традиційного побуту, килимарства, одягу та весільної традиції азербайджанців. Для загального розуміння аспектів народів різних регіонів Азії доповненням став навчальний посібник

О. М. Марченка «Етнологія народів світу» [4], а також підручник М. П. Тиводара «Етнологія» [7]. Праця української історикині Т. Орлової «Історія нових незалежних держав: Postsovieticum» [6] дала можливість проаналізувати історичні аспекти розвитку Азербайджану до здобуття нею незалежності.

Метою статті є дослідити культуру Азербайджану через традиційний одяг, кухню, житла й заняття, які відображають її спадщину та національну своєрідність.

Виклад основного матеріалу. Матеріальна культура є невіддільною частиною історичної спадщини кожного народу незалежно від їхнього розташування. Вона відображає ідентичність народу, його розвиток, світогляд та уявлення про світ.

Азербайджанці – це ірано-кавказький тюркомовний народ, чия мова належить до огузької групи, алтайської сім'ї і є найбільшою нацією в Південному Кавказі. Їхня матеріальна культура охоплює широкий спектр, починаючи від народного, традиційного житла та одягу, до мистецтва килимарства, ювелірного виробництва тощо [7, с. 497].

Історія формування етнічних спільнот цього регіону має початки ще від I тис. до н.е. Досить рано тут виникають племінні союзи такі як менеї, мідяни, каспи, албани, які утворювали свої держави. [4, с. 212]. Але, уже в III тис. до н. е. вони потрапили під владу Персії, а VII ст. регіон захопив Арабський халіфат, що призвело до поширення ісламу і з наступного століття значний вплив на формування азербайджанського народу мають огузи. Уже XIV–XV ст. на території Азербайджану почали існувати держави Саджидів, Ширваншахів, Саларидів, Шеддадідів. У XVI–XVIII ст. Азербайджан став ареною боротьби між Туреччиною та Персією і перебував у складі держави Сефевідів, яка об'єднала майже всі землі країни, що сприяло її піднесенню. У XVIII ст. тут утворилося близько 15 ханств і султанатів. Однак уже з 1813 року північна частина Азербайджану увійшла до складу Російської імперії за Гюлістанським мирним договором, а за Туркменчайським договором 1828 р. цей процес завершився, у той час, як південь залишався під владою Ірану. 28 травня 1918 року проголошено незалежну Азербайджанську Демократичну Республіку, 1920 року Азербайджан увійшов до складу Радянського Союзу як Азербайджанська Соціалістична Радянська Республіка, і, нарешті, 18 жовтня 1991 року Азербайджан стає незалежною державою зі своєю столицею Баку [6].

Азербайджан – це країна, що належить до давнього зрошувального землеробства, яка за багатьма ознаками подібна до Середньої Азії. Основними культурами є пшениця, ячмінь, рис, а серед технічних – бавовна. У той час із розвитком економічних зв'язків популярності набула шовковиця, яка слугувала кормом для шовкопрядів, винні сорти винограду, тютюн. Важливою частиною землеробства стали городництво (картопля, кукурудза), садівництво (гранати, айви, інжир, персики, абрикоси, хурма, цитрусові, яблука, горіх, каштан) і баштанництво (дині). Натепер Азербайджан посідає друге місце за вирощуванням чаю після Грузії [3].

Ще з давніх часів тут використовувалися різні техніки зрошування. З річок та струмків відводили воду на поля за допомогою системи каналів – «*архів*», споруджували підземні галереї для збирання ґрунтових вод «*кяризи*», тобто копали колодязі один від одного з певною відстанню в десятки метрів, де найглибший розташований на вершині пагорба, а всі інші – менші. Довжина таких кяризів може сягати до 5–6 кілометрів. [3; 4, с. 15].

Методи обробки землі залежали від багатьох чинників насамперед від рельєфу, типу ґрунту та вологості поля і проводилася за допомогою архаїчної сохи «*хиш*», або дерев'яним плугом «*кара котан*», насіння загортали бороною «*мала*», плетену з гілок. Польові роботи виконували чоловіки, а жінки брали участь лише в молотбі на широкій, дерев'яній дошці «*вель*», на поверхні якої були вбиті уламки кременю [3].

Особливе місце в ремеслі займає килимарство. Килими відіграють важливу роль у побуті азербайджанців, адже на них сидять, у килимових скринях зберігають одяг і зерно, покривають верблюдів та коней, оббиваючи сидло. Поширені різні види килимів – з ворсом і без ворсу, односторонні та двосторонні тощо. Килим виготовляли на

вертикальних верстатах, додаючи яскравих кольорів і орнаментальних мотивів, серед яких улюбленим вважається плід мигдалю, а також геометричні зображення рослин, рідше тварин. Це є сімейною традицією і заняттям жінок. Ще навесні і восени чоловіки стрижуть овець, а жінки збирають фарби, прядуть і фарбують пряжу [3].

Старі азербайджанські села нагадують середньоазійські: вздовж вулиць тягнуться глухі стіни садиб та кварталів, відокремлених кам'яними огорожами, всередині яких розташовані житла й господарські споруди, вікна і двері яких виходять у подвір'я. Таку конструкцію могли порушувати лише мечеті та мінарети з порталами хвіртки і воріт. Найпоширенішим є саманне або кам'яне житло з плоским дахом, для будівництва яких матеріалом виступали глина й річковий камінь. Житла воліли ставити в глибині садиби, обгороджені шовковими та плодовими деревами. Скотарі використовували кочове житло – круглі юрти. У гірських районах поширенішими були двоповерхові будинки, де на першому поверсі розташовувалося господарське приміщення, а на другому – житлові кімнати [3; 7, с. 499].

Інтер'єр будинку відзначався простотою та відкритістю. Усі меблі були низькими і обмежувалися циновками, килимами, подушками-валиками, оскільки люди сиділи на землі. Уздовж кімнати під стелею проходить полиця «*зех*» із посудом. Стіни білили й розписували, ніші завішували килимами та кольоровими тканинами. Уздовж полиці розвішували кольорові трикутні прапорці. На кухні розташовувалася піч, однак у сільських хатах вона розміщувалася окремо від кухні, або навіть будинку. У будинках із верандами та великими вікнами використовували різноколірні скляні мозаїки, укріплені в дерев'яних рамах. У степових, посушливих регіонах будинки були одноповерховими, поділеними на дві частини, одна з яких слугувала кухнею з хлібною піччю «*тандир*» та піччю для приготування їжі «*оджаг*». Продукти на зиму зберігали в коморі, а харчові продукти – на стелажах, ящиках, мішках, підвішених на стінах або шнурку («*тарак*») [3].

В азербайджанців поширений передньоазійський тип костюма. Чоловічий комплекс складався з тунікоподібної натільної сорочки і штанів, поверх яких носили розстібнутий каптан із покувної тканини (шовк, атлас, сукно, кашемір та оксамит) на підкладці – «*архалиг*», що щільно облягав фігуру завдяки срібному поясу, і вовняні або напівшовкові шаровари. У холодну гірську погоду носили шуби й бурки. Могли носити «*чуху*», яка була варіантом черкески, адже мала на грудях кишені для патронів. Головний хутряний убір – «*папах*», який вважався символом мужності й мав багато варіантів: чорний папах, пастуший папах, бухарський папах, башлик, арахчин (носять під іншими головними уборами й має плоску тюбетейку, у жінок – «*чалма*»). Серед взуття були поширені «*джораби*» – різноколірні вовняні шкарпетки зі складними візерунками, які в'яжуться від носка догори, і шкіряні туфлі без задників із загнутими носками – «*чарих*» [2; 3].

Жіночий традиційний одяг також мав нижню і верхню частину, що включав «*чадру*» – мішкоподібне покривало, або ж шаль, і лицьову завісу «*рубенд*», яку одягали жінки, коли виходили на вулицю. Верхній одяг виготовляли з яскравих тканин. Такий одяг складався із сорочки, рукава якої розширені до ліктя, широких шаровар до щиколоток і розкльошеної спідниці. Поверх основного вбрання носили архалиг із широким вирізом спереду, таія щільно прилягала, а нижня частина розходилася бірками. У холодну погоду носили стьобану безрукавку, на ногах, як і в чоловіків були джораби й туфлі без задників. Жінки ховали волосся в хустки, або спеціальний мішечок «*чутгу*». До комплексу також входили різноманітні прикраси із золота, різноманітні срібні намиста, гудзики розміром із великі зерна ячменю, монети, ажурні підвіски, ланцюжки, персні, сережки, пояси, браслети [2; 3].

При розгляді традиційної кухні Азербайджану, можна помітити, що вони мають схожість, оскільки поєднують різні традиції Близького сходу, Персії, Туреччини та Центральної Азії. Сільське господарство відігравало важливу роль у житті народу, щоб визначити основні продукти в харчуванні, так само і скотарство, адже м'ясо, молочні продукти і вовна були невіддільною частиною.

У кухні використовуються фрукти та овочі: баклажани, помідори, солодкий перець, шпинат, капуста, цибуля, щавель, буряк. Більшість національних страв готується з яловичини, баранини і птиці. Як уже зазначалося вище, піч є основою для кухні азербайджанців (тандир, кура, букарі, кульфа, чала, оджак, мангал тощо). У курі в основному готують різні види хліба, як і в тандирі (азербайджанці знають 30 видів) і борошняні кондитерські вироби. Мангал призначений в основному для приготування шашликів. Кульфа за своєю структурою нагадує велику кулю, однак на сьогодні використовується рідко. Найбільш часто вживаними спеціями і травами є базилік, м'ята, коріандр, кріп, петрушка, естрагон, кмин, чебрець, зелена цибуля. До багатьох страв додають горіхи і сухофрукти [1].

Одним із найвідоміших страв Азербайджану є плов – рис із шафраном, зварений з м'ясом і овочами. *«Долма»* – страва, що являє собою начинені овочі або листя, де начинка готується на основі рису, може містити відварений фарш. *«Пімі»* – його готують зазвичай у спеціальному посуді та печах, а для його приготування потрібні баранина, картопля, горох, цибуля, помідори, черешня, морква, сіль і перець. *«Кутаб»* – тонкий пиріжок, у формі півмісяця, де як начинка виступає м'ясо, зелень, гарбуз, зерна гранату, сир і цибуля. *«Саджичі»* – для його приготування використовують м'ясо і велику кількість овочів. Серед кондитерських виробів популярними є пахлава, шекінська халва, фаселі, бадумбура [5].

Життя азербайджанської сім'ї повністю залежало від волі голови – батька або діда. Участь жінки в справах сім'ї чи громади було обмежено, а відступ від цього правила робили тільки для найстаріших жінок. Навіть у власному будинку при спілкуванні із чоловіками жінка повинна була прикривати обличчя краєм хустки і їй заборонялося спілкуватися зі старшими, при сторонніх вона має негайно відійти [3].

Процедура укладання шлюбу проходила за схемою: попередня змова, сватання та весілля. Замість одружених складанням і підписанням шлюбного договору займалися родичі. Ні наречений, ні наречена впродовж двох днів ніякої участі не брали, перебуваючи в домі родичів. На весільний бенкет нареченого приводили лише на третій день і лише на певний час, а наречену повертали до батьківського будинку перед приходом процесії – родичів і гостей, які мали відвести її до нової родини [3].

Мати нареченого посилала повідомлення в дім нареченою, попереджаючи про своє прибуття для церемонії. Як тільки мати нареченої отримувала повідомлення, вона починала готуватися і запрошувала найближчих родичів. У призначений день мати нареченого приїжджала з десятьма близькими родичами і відвідувачі сідали на подушки, розкладені на килимах. Хтось із родини нареченої ставив скриню з одягом на скатертину в центрі й починалося розглядання тканин. Після пошиття одягу всі бажали благословення Аллаха [3].

Переїзд нареченої супроводжувався іграми та магічними діями, які мали ритуальний характер. Наречену супроводжували кінний загін її родичів і музиканти. Перед нею везли символ добробуту, прикрашену фруктами, солодошами та печивом гілку *«шах»*. Мати нареченого обсыпала її зерном, монетами й солодошами, і, зробивши перший крок у будинок, наречена повинна наступити на залізний предмет, оскільки залізо вважалося сильним оберегом [3].

Після переїзду наречену приховували від усіх за завісою в шлюбній кімнаті, куди таємно приходив наречений і покидав її вранці. Лише через кілька днів молоді могли показатися старійшинам селища та родичам, але дівчина мала до народження дитини носити покривало й цуратися чоловічої рідні [3].

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Культура азербайджанців є важливим елементом їхньої національної ідентичності, що охоплює житло, одяг, ремесла. Традиційні поселення та будинки демонструють скромний побут і відповідають природним умовам, а також є характерними для передньоазійського регіону. Простота інтер'єру вирізняється художньою виразністю. Саме сільське

господарство відіграє провідну роль у житті й охоплює різноманітні методи обробки землі та зрошування її давніми техніками, а серед ремесл важливе місце має килимарство зі своїми найкращими експонатами, що мають свій символізм. Щодо одягу, то він мав свою структуру, як чоловічий, так і жіночий, використовуючи різноманітні варіанти, поєднуючи елементи передньоазійського костюма.

У подальших дослідженнях маємо намір простежити відмінності в житловій архітектурі, традиційному одязі в різних регіонах Азербайджану, визначити, яку адаптацію народне мистецтво має в сучасні часи і яких нових тенденцій воно набуло. Також проаналізувати збереження традицій в умовах модернізованого світу і які саме зміни відбулися.

Список використаних джерел:

1. Азербайджанська кухня URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Azerbaijani_cuisine (дата звернення 30.03.2025)
2. Азербайджанський традиційний одяг URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Azerbaijani_traditional_clothing (дата звернення 30.03.2025)
3. Гадло А. В. Этнография народов Средней Азии и Закавказья: традиционная культура: Учебное пособие. СПб.: изд-во С.-Петербургского университета, 1998. 96 с.
4. Марченко О.М. Етнологія народів світу: Навчальний посібник. Кропивницький, ТОВ ПОЛІМЕД-Сервіс. 2019. 382 с.
5. Найпопулярніші страви Азербайджану URL: <https://azerbaijan-e-visas.com/news/most-popular-azerbaijan-food/> (дата звернення 30.03.2025)
6. Орлова Т. В. Історія нових незалежних держав: Postsovieticum: Навчальний посібник. Київ, Знання, 2010. 487 с.
7. Тиводар М.П. Етнологія: навчальний посібник. Львів: Світ, 2004. 624 с.

УДК 394(=521)(045)

Марія ПОЛУХІНА

ЯПОНСЬКА СЕКСУАЛЬНА КУЛЬТУРА

*(студентка II курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права*

*Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)
Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент О.М. Марченко*

Анотація. Японська сексуальна культура є унікальним поєднанням традиційних уявлень, сучасних тенденцій і глобальних впливів. У статті описується історичний розвиток ставлення до сексуальності в Японії, вплив синтоїзму, а також сучасні зміни під впливом західної культури. Особлива увага приділяється феноменам, індустрії розваг та соціокультурним аспектам інтимних відносин у сучасному японському суспільстві.

Ключові слова: синтоїзм, сюдо, «продавці пахоців», йобаї, гейша, станції втіхи, хентай, сюнга, фестивалі геніталій, нетайморі, фетиш, вуаєризм.

Постановка проблеми. Сексуальна культура в Японії протягом століть розвивалася окремо від континентальної Азії. А відтак розуміння і сприйняття сексуальних відносин відрізнялось від інших держав. Одна з головних причин відокремленості є те, що в Японії домінуючою релігією є синтоїзм, який не вважає сексуальний зв'язок гріховним і не забороняє його. Поєднання жіночих та чоловічих основ уявлялося джерелом всього сущого, тому традиційна японська релігія не засуджувала статевий зв'язок, а навпаки – заохочувала до нього. З одного боку, історично японське суспільство не мало суворих заборон щодо інтимних тем, з іншого, – сучасні

тенденції показують зростаючу проблему соціальної ізоляції, зменшення сексуальної активності та низький рівень народжуваності.

Аналіз досліджень і публікацій. Японські пам'ятки Кодзікі і Ніхон Сьокі описують створення Японії та розвиток культури. Вони є одним із найважливіших та найдавніших джерел японців. Сучасні дослідники такі, як Олександр Куланов зі своєю працею «Оголена Японія» [5] та Соня Раян у книзі «Кохання в сучасній Японії» [6] описують історію японського суспільства від давніх часів до сьогодення. Олександр Куланов широко обкреслює всі явища та міфологію. Раян пропонує описи на етнологічних прикладах, включаючи стародавні сексуалізовані ритуали та фестивалі родючості, інститут «станцій комфорту» під час війни. Вона також торкається процесу виникнення сучасного «я» і пов'язує любов із концепцією уряду, щоб дати широкий історичний і культурний аналіз любові в Японії.

До нашого часу дійшли міфи, які були зібрані Наталією Ільїною [7]. У першому розділі книги описується міф про божественних близнюків Ідзанагі та Ідзанами, які створили японські острови та багатьох богів. А у міфі про Хируко, першого сина Ідзанагі та Ідзанами, розповідається, що він народився безтілесним через те, що Ідзанами першою заговорила під час обряду. Цей сюжет підкреслює важливість дотримання ритуалів та ролей у шлюбних стосунках. Про японські сексуальні традиції, особливості взаємин між чоловіком та жінкою нам дає уявлення праця польського сексолога Лев-Старовича Збігнева «Секс в культурах світу» [4].

Мета статті полягає в аналізі основних аспектів еволюції сексуальної культури в Японії, її традиційні та сучасні аспекти, а також вплив західної моральності на сексуальну поведінку японців.

Виклад основного матеріалу. У ранній Японії (до VII століття) сексуальність сприймалася природно, без жорстких моральних обмежень. Синтоїзм, як основна релігія, не мав суворих заборон щодо сексу. Навпаки, еротичні мотиви були частиною ритуалів і традицій. Наприклад, фалічні символи широко використовувалися в храмах для залучення родючості та удачі. Сексуальна культура в Японії у той час була на високому рівні. Для них секс сприймався як мистецтво.

Для кращого розуміння значення сексу для японців, варто згадати міф про створення самої Японії. Кожен, хто хоча б трошки цікавився історією цієї країни, чув легенду про Ідзанагі та Ідзанами. Згідно із двома найдавнішими літературними пам'ятками Японії, Кодзікі і Ніхон Сьокі, Японські острови були створені з піни, яка впала в океан із дорогоцінного списа, яке боги Ідзанагі та Ідзанами занурили в морську безодню. Тобто саме створення держави стало результатом статевого акту між божествами.

У давній Японії контрацепція та лікування сексуальних порушень були вже відомі. Наприклад, різні відвари, переривання статевого акту, презервативи з внутрішньої плівки черепахи або роги, мисугами, або внутрішньовохлищові тампони, з листя бамбука, просочені маслом, тампони з тонкого паперу для промивання піхви безпосередньо після зносин [4, с. 173].

Японія проходила різні періоди свого існування і разом із ними розвиток сексуальної культури. Довгий час японці відкрито говорили про секс і кожен міг його дозволити собі. Проте з приходом до влади роду Фудзівара (період Хейан), еротика набуває витончене забарвлення.

Любовні історії стали важливим елементом культури. Наприклад, відомий роман «Повість про Гендзі», де Мурасакі Сікібу детально описував любовні пригоди принца Гендзі, відображаючи ставлення до сексу в тогочасному суспільстві.

З приходом влади самураїв суспільні норми почали змінюватися. Сім'я стала більш ієрархічною, а жінки втратили частину своїх прав. Сексуальна свобода почала поступово обмежуватися, особливо серед жінок, хоча чоловіки, особливо воїни-самураї, зберігали значну свободу у виборі партнерів. Проте саме у цей час набув поширення гомосексуалізм, такі стосунки відомі як сюдо. Вони мали поширення серед самураїв та

вважалися частиною наставництва молодих воїнів. До речі, сюдо у перекладі – «шлях юнака».

«Веселі квартали» у розквіт гомосексуалізму по всій країні відгукнулися на цю популярність зростанням пропозицій: десятки великих «чоловічих будинків» пропонували на будь-який смак сотні «об'єктів бажання». У час правління Токугава гомосексуалізм був заборонений. Публічні чоловічі будинки закривались і каралися її представники. Поза стінами громадських будинків гомосексуалісти перетворилися в «продавців пахоців», які продавали різноманітні прянощі. Вони були багато одягнені, носили коробки з дерева кірі з різними пахощами, загорнутими у блакитну матерію. Такі особи стукали у двері найкращих будинків аристократів та воєначальників, пропонуючи ароматні прянощі і себе самих [5, с. 108].

Одним із феноменів японської культури є гейші. Це один із найзагадковіших і сексуальних символів Японії. Поява інституту гейш значно прискорило формування деяких рис японського національного характеру та японського суспільства в цілому.

У період Едо японське суспільство зазнало урбанізації, що призвело до появи нових сексуальних практик і розваг. У містах будувалися райони задоволення, де працювали куртизанки (юдзю) і гейші. Одним із перших таких районів був Йошивара у Токіо [5, с. 53]. Гейші не вважалися повіями. На початковому етапі гейша – це жінка, з якою можна було поговорити, розповісти їй свої найпотаємніші бажання. Вони були для розваг, для задоволення душі. Ці жінки співали старовинні пісні, могли виконувати легкі танці або влаштувати чайну церемонію.

Найбільш популярна, можна навіть сказати, офіційна версія виникнення професії гейш містить свідчення про точний час її заснування. Вважається, що в 1751 році якась жінка вперше взяла на себе функції блазня-барабанщика, що розважала клієнтів одного з борделів району куртизанок в Кіото [5, с. 155].

Проте не кожна жінка могла стати гейшою. Справжні гейші поважали свої традиції і віру. Вони знали все про кімоно та традиції японців.

Вважається, що на сучасному етапі мало людей знають, як правильно носити кімоно чи дотримуватися будь-якої іншої традиції Японії. Проте всі гейші цьому навчені.

Період Едо також характеризується появою традиції нічних відвідувань – йобаї. Ця традиція дозволяла дошлюбні відносини. Молодик вночі мав безшумно потрапити у будинок коханої та сповістити їй про свої наміри. Зі згоди партнерки відбувався статевий зв'язок і на ранок коханець мав зникнути.

У найтемніші часи японської жінки існували так звані станції втіхи. У період Другої світової війни японські жінки зіткнулися з примусовою проституцією в станціях комфорту (втіхи), що створило глибоку травму в суспільстві. Спочатку такі станції створювалися нібито для захисту від насилля, проте попит на окупованих територіях зріс настільки, що жінки потрапляли у сексуальне рабство.

Сучасна Японія демонструє кілька парадоксів у секс-культурі. По-перше, феномен «секс-відмови», тобто, частина молодих японців уникає романтичних та сексуальних стосунків і все більше вони віддають перевагу цифровим формам інтимності, включаючи симуляції стосунків із віртуальними персонажами. По-друге, це розвиток індустрії розваг для дорослих, поява еротичних ігор та технологій, таких як секс-роботи, що стали невід'ємною частиною японської культури.

У великих містах дуже поширені Love hotels – тематичні заклади, які можна орендувати погодинно. Номери облаштовані за різною тематикою. Щоб забезпечувати анонімність, все максимально роботизовано. Персоналу немає, автомат приймає купюри і видає ключі. Одним словом «блакитний океан» у готельному бізнесі. Також такими закладами користуються молоді сім'ї.

Японія є світовим лідером у виробництві порнографічного контенту, включаючи хентай. Це вид сучасного мистецтва, що схожий до сюнги. Поява та розвиток хентаю обумовлена специфічно японським культурно-історичним ставленням до естетики та

сексуальності. Порнографічні сцени, які обігруються в хентаї, подібно до решти порнографії, можуть бути різноманітного змісту та характеру. До окремих специфічних для хентаю напрямів належать: гомосексуальні відносини (яой, юрі), ранні сексуальні відносини (шьотакон, лолікон), садистські та БДСМ-практики (гуро, тентаклі, шібарі).

Варто згадати й інші символи Японії – сюнги, віяла та фестиваль геніталій. В японській культурі поширений жанр мистецтва – сюнга. Він присвячений сексуальним відносинам, що побутував у XVII–XIX ст. Слово «сюнга» буквально перекладається як «весняна картинка», що також означало і сексуальні стосунки.

Основне призначення сюнга – сексуальна освіта. За походженням воно є синтезом науки та мистецтва, призначеним для популяризації медичної науки – серйозна медична література (перекладна китайська) була малозрозуміла не фахівцям. Картинки стали популярними посібниками і порадиниками для активізації сексуального життя. За традицією, перед весіллям наречена отримувала в подарунок кілька ілюстрованих сувоїх на різні теми: сексуальні пози, поради жінці, статеві гігієна.

Проте японці вважали, що сюнги мали також і магічне значення. Бійці завжди брали з собою на поле битви сувої, а торговці носили їх у гаманці для грошей, вірячи, що це принесе їм захист та успіх.

Сюжети таких малюнків були надзвичайно різноманітні. Від подружнього сексу до зносин із демонами, тваринами чи божествами. Дуже часто зустрічається такий формат, як вуаеризм або ж використання секс-іграшок.

Особливе місце в історії японської культури займають свята – Свято Канамара-мацурі та Свято Хонен-мацурі. Свято Канамара-мацурі – щорічне свято плодючості, що проводиться в місті Кавасакі. Під час фестивалю вулицями міста проносять великі фалічні скульптури, які символізують родючість та сексуальне здоров'я. Учасники свята також споживають солодощі у формі фалоса чи вульви та одягають костюми геніталій, що підкреслює відкритість японської культури до тем сексуальності [3, с. 56].

Фестиваль проходить у древньому храмі Канаяма, розташованому в місті Кавасакі. В епоху Едо в XVII столітті тут пролягала торгова дорога, яка з'єднувала Токіо та Кіото. У результаті постійний потік торговців призвів до того, що в Кавасакі стали з'являтися трактири і борделі, а за ними – цілі квартали червоних ліхтарів. Жінки, які займалися проституцією ходили у храм просити захист від захворювань. З часом храм почали відвідувати пари, що хотіли дітей, щоб зарядитись енергетикою. Туристи приїжджають до храму та купують сувеніри зі зображенням 70 японських поз [5, с. 29].

У звичайні дні на території монастиря може прогулюватися сотня осіб, а в день фестивалю сюди набивається до 30 тисяч глядачів і учасників. Люди заповнюють вулиці, щоб подивитися на релігійну процесію, яка є центральною подією Канамара Мацурі. Опівдні, після таємної церемонії в монастирі, група місцевих жителів проносить вулицею три величезних пеніси – рожевого кольору, дерев'яний і залізний. Їх супроводжують священники, гейші, маленькі дівчатка в національних костюмах і люди в масках демонів. На території храму обов'язково виконувався давній танець – хана-гакарі, що благословляє врожай та родючість. Японці ототожнювали проростання зерна з сексом [5, с. 30].

Сучасна Японія дивує неймовірними сексуальними техніками, які також набирають популярності в Європі та Америці. Наприклад, в Японії зараз поширена практика нетайморі. Це своєрідна подача традиційних ролів, викладених на тілі оголеної дівчини. Вважається, що поївши у такий спосіб, можна очиститися. Обов'язковим елементом було накрите тіло, тобто їжа ні в якому разі не мала торкатися жінки, тому її прикрашали листям та квітами. Споживати страви можна було виключно паличками, а до самої гейші торкатися категорично було заборонено.

Фетишисти масово купують нижню білизну японок, проте так було не завжди. Досить поширене явище крадіжки білизни, що носить назву шітагі доробоу. Воно було настільки частим, що владі довелося ставити спеціальні автомати з білизною.

На відміну від цього явища, існують заклади но-пан кісса, що вирізняються серед інших офіціантками без білизни. Ці кафе поширені серед японок через щедрі чайові та політику недоторканості.

Не дивлячись на таку розпусту та пристрасть серед японців, у них дуже низький рівень народжуваності. Дослідники вважають, що японці мають асексуальний шлюб, тобто близькості між ними немає. Кожен із партнерів надає перевагу секс-іграшкам чи порнофільмам. Інститут сім'ї показує, що такі практики зберігають шлюб і в Японії до сих пір найнижчий рівень розлучень.

Висновок та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Японська сексуальна культура є складним феноменом, що поєднує в собі стародавні традиції, соціальні норми та сучасні виклики. Попри відкритість до певних аспектів сексуальності, японське суспільство стикається з проблемами відсутності інтимних контактів серед молоді, зниження народжуваності та соціальної ізоляції.

Список використаних джерел:

1. Бачило С.В. Школа гейши. Искусство держать лицо. Москва: Эксмо, 2006. 256 с.
2. Бекер, Д. де. Гейши. Історія, традиції, таємниці / пер. з англ. Москва: Центрполиграф, 2010. 317 с.
3. Ендше Даг Ейстейн Секс та релігія. Від балу цноти до благословенної гомосексуальності. Київ: Ніка-Центр, вид-во А. Антоненко, 2017. 304 с.
4. Збигнев Лев-Старович. Секс в культурах мира. Москва: Мысль, 1991. 255 с.
5. Куланов А. Обжаженная Япония: сексуальные традиции страны солнечного корня». Москва: Издательство «Ломоносовъ», 2013. 292 с.
6. Ryang S. Love in Modern Japan. Its estrangement from self, sex, and society. London and New York? 2006. 192 p.
7. Японская мифология / сост. Н. Ильина. Санкт-Петербург: Мидгард, 2007. 462 с.

УДК 94(477.8)"1941"(045)

Андрій ЧЕМЕРИС

ТЕРИТОРІАЛЬНО-ПРОСТОРОВА ЛОКАЛІЗАЦІЯ НАЙБІЛЬШОЇ ТАНКОВОЇ БИТВИ ЧЕРВНЯ 1941-го РОКУ

*(студент III курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права
Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)
Науковий керівник – доцент, кандидат історичних наук О.В. Чорний*

Анотація. В рамках розвідки пропонується розглянути питання територіально-просторових меж найбільшої танкової битви червня 1941-го року в західній Україні.

Ключові слова: Танкова битва, територія, межа.

Постановка проблеми. Проблематика територіально-просторової локалізації найбільшого танкового зіткнення в Західній Україні червня 1941 року увібрала в себе відразу два аспекти: військово-історичний і географічний. Через динамічний характер бойових дій, розосередження та нестабільність фронту, встановити чіткі географічні межі танкової битви доволі складно. В наукових дослідженнях дана битва має різні назви, а тому це ускладнює створення єдиної інтерпретації просторового охоплення військових дій.

Аналіз досліджень та публікацій. Тема найбільшої танкової битви червня 1941 року в дослідницьких колах Європи так і пострадянських країн доволі активно обговорюється та досліджується. Кожна група доволі активно досліджує театр бойових дій червня 41-го в західній Україні опрацьовуючи архівні матеріали та бойовий шлях підрозділів в зазначений період збираючи та упорядковуючи спогади ветеранів і їх приватні архіви, джерельна база яких включає в себе особисті щоденники дивізійників та

їх любительські фотографії. Серед добірки праць можна зацентувати увагу на праці О. Ісаєва «Дубно 1941»[1], В. Бешанова «Танковый погром 1941 года»[2], В. Рунова «Удар по Украине. Вермахт против Красной Армии.»[3], Ф. де Ланнуа «Немецкие танки на Украине. 1941 год.»[4], І. Мощанського «Крупнейшие танковые сражения Второй мировой войны. Аналитический обзор.»[5], А. Harding Ganz «Ghost division : the 11th “Gespenster” Panzer Division and the German Armored Force»[6], PIER PAOLO BATTISTELLI «Panzer Divisions: The Eastern Front 1941-43»[7], Gustaw W. Schrodek «Die 11. Panzer-Division “Gespenster Division” 1940-1945» [8].

Метою дослідження є спроба зацентувати увагу на питанні територіально-просторової локалізації найбільшої танкової битви червня 1941-го року як на одному зі значущих питань, яке потребує актуалізації і глибших досліджень.

Виклад основного матеріалу. Танкова битва червня 1941-го стала найбільшою танковою баталією на початкових етапах плану операції «Барбаросса» і відбулася в межах Волині та Західного Поділля, зокрема на території теперішніх Рівненської, Волинської та Львівської областей України.

Знайомлячись із даною темою, ми зіткнулися з питанням територіальних меж танкової битви. Європейські та пострадянські дослідники, досліджуючи проблему, на нашу думку, недостатньо приділяють увагу щодо питання територіальних меж, а тому в своїх розвідках та повноцінних дослідженнях пропонують акцентувати увагу на чомусь одному. Так, до прикладу, приковується увага на битві поблизу населеного пункту Дубно, як стверджується дослідниками, ключової події. Однак, ми пропонуємо розглянути це питання більш ширше і детальніше та спробувати встановити територіальні межі найбільшої танкової баталії.

Аналізуючи дослідження європейських та пострадянських кіл дослідників, можна зазначити, що чіткого формування назви битви а відповідно меж не сформовано, а тому натрапляємо на різні формулювання вище згаданої події: «Танкова битва під Бородами», «Битва під Дубном», «битва за Дубно–Луцьк–Броди», «Танковий бій у районі Дубно–Луцьк–Рівне» та ін.

Причина, чому ця битва має багато назв, криється, на нашу думку, насамперед у її широкому географічному розмаху. Бої точилися на великій території, де одночасно відбувалося багато зіткнень як танкових так і піхотних, а ще ці бойові епізоди були взаємопов’язаними між собою.

Як наслідок сформулювалися декілька думок, які опираються на відповідні джерела, де кожна сторона використовувала свої назви, ставила акценти і пропонувала терміни. Так, у радянській історіографії акцент робився на героїчному спротиві, а в німецькій – на успішності в операції. В результаті серед дослідницьких кіл лунали назви битви відповідно до тієї місцевості, де на їхню думку велися найбільш запеклі бої: Дубно, Броди, Луцько-Бродівське танкове протистояння та ін.

Варто додати і те, що в радянській історіографії битва часто могла розглядатися фрагментарно, тобто як елементи оборонних операцій Червоної армії, без узагальнюючого найменування.

Крім того, складність у визначенні єдиної назви виникає і через те, що відсутні чітко окреслені хронологічні й територіальні межі цієї битви. Танкові зіткнення тривали кілька днів, мали хаотичний та динамічний характер, і відбувалися в умовах стрімкого наступу вермахту, за тактикою блискавичної війни (Blitzkrieg), та дезорганізаційних дій та рішень радянських військ.

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Отже, розглянувши проблему точності меж та єдиної назви танкової битви в Західній Україні червня 1941-го року, можна зауважити що до сьогодні не має чітко єдиного встановленого найменування битви через свою масштабність, багатолокальність бойових дій вермахту та Червоної армії, різних підходів в вивченні джерел та відсутності узагальненого бачення даної події в історії як в науці.

Список використаних джерел:

1. Исаев А. В. Дубно 1941. Величайшее танковое сражение Второй мировой. Москва: Яуза; Эксмо, 2009. 192 с.
2. Бещанов В. В. Танковый погром 1941 года. Впервые в авторской редакции. Москва: Яуза, Эксмо, 2008. 480 с.
3. Рупов, В.А. Удар по Украине. Вермахт против Красной Армии. Москва: Вече, 2011. 384 с.
4. Ланнуа Ф. де Немецкие танки на Украине. 1941 год /пер. с франц. О. Вайнер. Москва: Эксмо, 2006. 176 с.
5. Крупнейшие танковые сражения Второй мировой войны. Аналитический обзор / И.Б. Мощанек. Москва: Вече, 2011. 352 с.
6. Ganz, Albert Harding «Ghost division : the 11th “Gespenster” Panzer Division and the German Armored Force». URL: <https://annas-archive.org/md5/e7a2842a1c221bef9dc44aa2e4bd3e> (дата звернення: 13.04.2025).
7. Pier Paolo Battistelli «Panzer Divisions: The Eastern Front 1941-43» URL: <https://annas-archive.org/md5/046b8bf0fd9d29b78e809e87bbe5358e>
8. Gustaw W. Schrodek «Die 11. Panzer-Division “Gespenster Division” 1940-1945» URL: <https://www.ebay.de/itm/325391985053?mkevt=1&mkcid=1&mkrid=707-53477-19255-0&campid=5338722076&customid=&toolid=10050>

УДК 179.7(477)(045)

Дар'я КОВАЛЬОВА

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ ЕВТАНАЗІЇ В УКРАЇНІ

(студентка I курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

факультету історії, бізнес-освіти та права

Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент О.М. Марченко

Анотація. Дослідницьку роботу присвячено досі актуальній проблемі легалізації евтаназії. Метою дослідження став аналіз впровадження етаназії в світі та можливість її легалізації в Україні, як задоволення прохання смертельно хворого на легку смерть. Під час дослідження було виконано такі завдання: дано визначення поняттю евтаназії, виокремлено її види та принципи здійснення, здійснено аналіз проблем легалізації евтаназії в Україні та її альтернатив. Досліджено українське законодавство щодо регулювання евтаназії та визначено його прогалини. Визначено позитивні та негативні наслідки легалізації евтаназії. Проаналізовано світовий досвід впровадження процедури евтаназії, зокрема в США, Нідерландах і Швеції та визначено шляхи його застосування в Україні.

Ключові слова: право на евтаназію, добровільна та примусова евтаназія, пасивна та активна евтаназія, паліативне лікування.

Постановка проблеми. Актуальність даної теми зумовлена низкою факторів, зокрема тим, що на сьогоднішній день в Україні близько 400 000 паліативних хворих, які не мають надії на одужання, а прогноз життя обмежений. Згідно ст. 27 Конституції України кожна людина, має невід'ємне право на життя, а свавільне позбавлення життя є кримінально караним діянням і регулюється Кримінальним кодексом України. Наприкінці ХХ ст. у зв'язку з низкою відкриттів у сфері мікробіології, медицини, генетики та ін. починає формуватися четверте покоління прав людини, серед яких є право на добровільну смерть (евтаназію). Не дивлячись на те, що в Україні евтаназія в будь-якому її прояві заборонена на законодавчому рівні, в житті зустрічаються випадки її фактичного застосування. Тому актуальним постає питання нормативного врегулювання права невиліковно хворого пацієнта на добровільну смерть.

Аналіз досліджень і публікацій. Джерельною базою статті стали нормативно-правові акти різних країн із питання регулювання евтаназії, зокрема, Декларація про евтаназію, прийнята на 39-му пленумі Всесвітньої Медичною Асамблеєю [1], Питання евтаназії у практиці сімейних лікарів Нідерландів В.І. Ткаченко, Л.О. Березовська [7], дослідження С.В. Середи про досвід правового регулювання евтаназії в іноземних країнах та доцільність її дозволу в Україні [5], норми, які містяться в Конституції України та Цивільному [8] і Кримінальному кодексах [4] та інші.

Мета дослідження: надати аналіз розвитку евтаназії у світі та можливість її впровадження в Україні як реалізації права невиліковно хворої людини на легку смерть.

Виклад основного матеріалу (результатів) дослідження. На сьогодні медицина у всьому світі досягла значного прогресу настільки, що здатна впливати, з поміж іншого, на процеси вмирання людини. Історично конфлікт обов'язків лікаря – полегшити нестерпні страждання і водночас зберегти життя пацієнта – є центральним для лікаря кожної країни. Евтаназія – це навмисне припинення життя іншою особою з метою позбавлення людини від фізичних і душевних мук, пов'язаних з її невиліковною хворобою. З середини ХХ століття політиками, лікарями, суспільством було докладено багато зусиль, що спрямовані на зміну державної політики щодо евтаназії. Політику людської евтаназії розробляли також різноманітні міжнародні організації, медичними асоціації та організації з прав людини. Станом на 2019 рік активна форма евтаназії легальна у Нідерландах, Бельгії, Колумбії, Люксембурзі та Канаді.

Піонером у процесі легалізації евтаназії можемо вважати США. У 1906 році в штаті Огайо (США) парламент уперше опрацював закон, за яким пацієнт із невиліковною хворобою може вимагати висновку консилиуму з чотирьох лікарів про те, чи потрібно скоротити його страждання. Парламент штату Айова намагався поширити евтаназійне втручання на дітей з фізичними і психічними вадами розвитку.

Обидва ці закони конгрес Сполучених Штатів у Вашингтоні відхилив через їхню невідповідність щодо норм конституції. Проте, США все ж таки стала першою країною де прийняли у 1977 році у штаті Каліфорнія (США) закон «Про право людини на смерть» (зауважимо, що евтаназія в США регулюється законодавствами штатів). Евтаназія дозволена в штаті Орегон. При дотриманні низки обов'язкових умов і ретельному контролі, самогубство при лікарському сприянні спеціально не переслідується і не карається законодавством штатів Північної Кароліни, Юти, Вайомінгу. У відповідності до законодавства штату Індіана на його території діє так званий прижиттєвий заповіт, в котрому пацієнт офіційно підтверджує свою волю про те, щоб його життя не продовжувалось штучним шляхом при певних обставинах [6].

До речі, у США не стали узаконювати евтаназію на державному рівні, довіривши це складне рішення окремо уряду кожного зі штатів. Сьогодні вона дозволена у штатах Орегон, Міссурі, Нью-Джерсі, Вермонт, Вашингтон, Монтана, Джорджія [5, с. 197]. Японія і Колумбія підтримали легалізацію евтаназії, проте не узаконили її проведення.

Також існують країни, які ухвалили закон, але згодом його скасували. До таких належить Франція, яка підтримала евтаназію 2014 року і повністю відмовилася від неї навесні 2016 року.

У Нідерландах закон про евтаназію набрав чинності з усією серйозністю з 1 квітня 2002 року, після того як його підтримала більшість нідерландців. На сьогодні евтаназію підтримує 85% населення Нідерландів, нейтрально відноситься 10%, проти – 5%. [7].

На сьогодні в Нідерландах легалізовано два види евтаназії – безпосередньо евтаназію та суїцид, який асистується. Ці процедури проходять у присутності кількох лікарів, судово-медичного експерта і, за бажанням, близьких людей. Безпосередньо евтаназія полягає в тому, що лікар вводить необхідний препарат, який призводить до смерті. Суїцид, який асистується, – це самогубство, яке відбувається за допомогою іншої людини. В інших джерелах це може називатися як «суїцид, який асистується лікарем» або ж «суїцид із лікарською допомогою». Обидва варіанти припускають, що лікар

усвідомлено передає знання або засоби (консультування щодо препаратів і необхідних доз), які необхідні для суїциду, або може видати необхідний препарат у правильному дозуванні для того, щоб пацієнт прийняв його самостійно [2].

З метою проходження процедури евтаназії пацієнт заявляє своєму сімейному лікарю про таке бажання з обґрунтуванням причини такого рішення – тяжкість свого стану, наявність невиліковного захворювання, неможливість переносити біль, фізичні або душевні страждання тощо [7].

Процедура евтаназії здійснюється лікарем за певними правилами:

1. Лікар повинен упевнитися, що це добровільний і продуманий запит.
2. Лікар має оцінити, що страждання пацієнта дійсно нестерпні і мають безнадійний прогноз.
3. Проінформувати пацієнта щодо необхідних консультацій і документів.
4. Проінформувати пацієнта щодо стану здоров'я, перебігу захворювання, можливості одужання, полегшення болю або душевних страждань і дати письмове заключення про те, що вказані вище критерії належного догляду дотримані.
5. Лікар повинен упевнитися, що крім евтаназії немає розумної альтернативи, що всі методи лікування були використані і не привели до одужання або поліпшення самопочуття.
6. Обов'язково отримати консультацію незалежного лікаря, який повинен оглянути пацієнта щодо можливості та необхідності евтаназії.
7. Володіти відповідними навиками та знаннями, оскільки евтаназія чи самогубство за допомогою лікаря повинні виконуватися відповідно до рекомендацій голландських медичних і фармацевтичних асоціацій.
8. Перед початком процедури евтаназії лікар обов'язково має спитати, чи дійсно людина бажає смерті. Якщо у пацієнта є хвилинне зволікання, евтаназію зупиняють і не проводять.
9. Місце проведення процедури евтаназії визначається сумісно лікарем пацієнтом. Частіше пацієнти виявляють бажання закінчити свій життєвий шлях у колі сім'ї та близьких людей, отже процедура відбувається удома (80%). Рідше евтаназія проводиться у хоспісах (8%), у будинках престарілих різного типу (8%) чи лікарнях (3%) [7].

Евтаназія у Швеції може бути здійснена у будь-якій спеціалізованій клініці. Кілька років тому Парламент країни офіційно прийняв та встановив на законодавчому рівні право кожного невиліковного хворого на смерть. Більше того, пацієнти зі смертельними захворюваннями можуть вимагати від лікаря негайно дати їм померти за допомогою спеціального препарату або відключення апаратів життєзабезпечення [2].

У Швейцарії дозволили використовувати капсули Sargo для добровільної евтаназії, повідомляє компанія-розробник капсул Exit International. Юридична експертиза також не виявила жодних проблем, пов'язаних із законодавством. За словами засновника компанії Філіпа Нічке, процес евтаназії займає близько 30 секунд, а людина самостійно активує його із середини камери. Окрім того, ці капсули не використовують звичний для евтаназії розчин пентобарбіталу натрію – смерть настає через нестачу кисню та вуглекислого газу. Водночас людина не відчуває ні паніки, ні задухи.

Як до проблеми евтаназія ставляться в Україні? В нашій країні евтаназія суворо заборонена. З юридичної точки зору, відповідно до сучасного українського законодавства, евтаназія досі прирівнюється до самогубства чи умисного вбивства, яке карається позбавленням волі на строк від семи до п'ятнадцяти років [4]. Також в ч. 3 ст. 52 Основи законодавства України про охорону здоров'я мова йде про те, що медичним працівникам забороняється здійснення евтаназії, навмисного прискорення смерті або умиртвіння невиліковно хворого з метою припинення його страждань [3].

Звичайно, в Україні, як і в багатьох інших цивілізованих країнах світу були спроби частково узаконити евтаназію. Проте жодна з цих спроб не закінчилась безпосередньо її легалізацією. Пригадаємо, що у процесі підготовки Цивільного кодексу України у 2003

році було здійснено спробу легалізації добровільної пасивної евтаназії у нашій країні. Однак, в остаточному варіанті дана пропозиція не знайшла свого відображення; за неофіційними даними, найвагомим аргументом проти евтаназії у той час стала можливість лікарської помилки.

З точки зору медиків, більшість українських лікарів однозначно відкидають евтаназію, вважаючи дану практику морально неприпустимою. Хоча невідомо, чи справді ці лікарі розуміють суть даної проблеми. Особливо негативно ставляться до евтаназії лікарі анестезіологи та реаніматологи. Лікарі-реаніматологи роблять усе можливе для порятунку людського життя. Вони заявляють, що борються за життя людини до моменту настання смерті головного мозку, коли зрозуміло, що врятувати пацієнта неможливо – лише тоді приймають остаточне рішення припинити спроби порятунку.

Лікарі також зазначають, що рівень розвитку медицини ніколи не стоїть на місці. Він постійно удосконалюється, що може дати змогу лікарям рятувати так званих невиліковних на сьогодні хворих. Запровадження евтаназії може пригальмувати цей розвиток, адже ні у лікарів, ні у хворих не буде мотивації продовжувати лікування, використовуючи дедалі новіші методи. Також, слід зазначити, що у випадку, коли евтаназію проводить лікар, це є грубим порушенням клятви Гіппократа, а саме положення: «я не дам нікому просимого у мене смертельного засобу і не покажу шляху для подібного замислу».

Серед українських лікарів є і прихильники евтаназії. Частина лікарів поділяє думку, що людина за своєю волею може відходити з життя, якщо таке право вибору буде прийняте медичною спільнотою. Вони запевняють, що при вирішенні подібного питання обов'язковою є участь психіатра. Лікарі наголошують, що у випадку вибору добровільної смерті до кожного пацієнта потрібен індивідуальний підхід, зважаючи на психічний та фізичний стан такого пацієнта.

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження Аналіз дослідження показує, що питання евтаназії є складним етичним та правовим викликом для сучасного суспільства. На сьогодні у світі існують різні підходи до її легалізації та регулювання: деякі країни офіційно узаконили евтаназію та асистований суїцид, тоді як інші повністю забороняють її проведення. Досвід країн, таких як Нідерланди, Бельгія та Швейцарія, демонструє, що евтаназія може бути регламентованою та контрольованою процедурою, яка передбачає суворі вимоги та етичні норми. Україна, як і багато інших країн, наразі дотримується повної заборони на евтаназію, аргументуючи це як юридичними, так і моральними аспектами. Основними причинами такого підходу є можливість лікарської помилки, етичні норми медичної професії та ризик зловживань. Противники легалізації наголошують, що розвиток медицини дозволяє покращувати якість життя невиліковно хворих, що робить евтаназію менш необхідною.

Перспективи подальших досліджень у цій сфері можуть включати: аналіз соціального та психологічного впливу евтаназії на пацієнтів, їхні родини та медичних працівників; дослідження ефективності паліативної медицини та пошук альтернативних методів зменшення страждань невиліковно хворих; юридичний аналіз міжнародного досвіду щодо можливості адаптації законодавчих норм в Україні, з урахуванням етичних та правових аспектів; вивчення суспільної думки щодо можливого запровадження добровільної пасивної евтаназії або правових механізмів самовизначення пацієнтів.

Таким чином, дискусія щодо евтаназії триває, і подальші дослідження можуть допомогти знайти баланс між правами людини, етичними стандартами медицини та юридичними аспектами цього питання.

Список використаних джерел:

1. Декларація про евтаназію, прийнята на 39-му пленумі Всесвітньою Медичною Асамблеєю. Мадрид, жовтень 1987. URL: <http://www.medicusamicus.com/index.php?action=laws8>

- 2 Евтаназія у Швеції. URL: <https://evtanazija.ru/shveciya/>
3. Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19.11.1992 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12/page2#Text>
4. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5.04.01 р. № 2341-III за станом на 13.07.17 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
5. Середа С.В. Евтаназія: досвід правового регулювання в іноземних країнах та доцільність дозволу в Україні. Медичне право України: проблеми паліативної допомоги та медико-соціального обслуговування населення : матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції з медичного права. Львів : ЛОБФ«Медицина і право», 2010. С. 196–200.
6. Тимошук О.Г. Наслідки евтаназії, або чи узаконять добровільну смерть в Україні? Дзеркало тижня Україна. 2013. № 48. С. 8–10.
7. Ткаченко В.І., Березовська Л.О. Питання евтаназії у практиці сімейних лікарів Нідерландів. URL: <file:///C:/Users/%D0%94%D0%B0%D1%80%D1%8C%D1%8F/Downloads/184828-Article%20Text-410916-1-10-20191125.pdf>
8. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

УДК 373.5.091.3:94(045)

Богдан ЮРАХ

**ІНТЕРАКТИВНІ ФОРМИ НАВЧАННЯ ПРИ ВИКЛАДАННІ
ІНТЕГРОВАНИХ УРОКІВ З ІСТОРІЇ В НУШ**

*(студент IV курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права*

*Центральноукраїнського державного університету імені В. Винниченка)
Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент, О.М. Марченко*

Анотація. У статті розглядається роль інтерактивного навчання в рамках Нової української школи, зокрема його застосування на інтегрованих уроках з історії. Інтерактивні форми і методи сприяють активному залученню учнів до навчального процесу, розвитку критичного мислення, а також навичок спілкування та співпраці. Проте, ефективність інтерактивного навчання вимагає належної організації навчального простору, створення психологічно комфортної атмосфери і відповідної підготовки вчителя. Хоча інтерактивне навчання набуває популярності, його застосування не завжди є належним, і вимагає вдосконалення для більш ефективного впровадження в шкільну практику.

Ключові слова: інтерактивне навчання, інтерактивні методи, інтерактивні форми, НУШ.

Постановка проблеми. Сучасна освіта потребує нових підходів до викладання історії, які сприяють активному залученню учнів у навчальний процес. В умовах Нової української школи (НУШ) важливу роль відіграє інтерактивне навчання, що дозволяє формувати критичне мислення, розвивати дослідницькі навички та підвищувати мотивацію до навчання. Особливо актуальним є використання таких інтерактивних форм при викладанні інтегрованих уроків з історії, адже вони допомагають поєднувати дисципліни, формувати цілісне уявлення про історичні процеси та сприяти кращому засвоєнню матеріалу.

Аналіз досліджень і публікацій. Історичні витоки вивчення інтерактивних підходів простежуються ще в античній філософії, зокрема в діалогічному методі Сократа. Новітнє поняття «інтерактивна педагогіка» було запроваджено Г. Фріцем у 1975 році, і згодом отримало розвиток у 1990-х роках, коли в освіті почали застосовувати проєктне, проблемне та діалогічне навчання.

Аналіз наукових публікацій свідчить про зростаючий інтерес до інтерактивного навчання як важливої складової сучасної педагогіки та освітніх технологій. Значний внесок у розробку цього напрямку зробили українські дослідники, зокрема О. Пометун, яка узагальнила активні методи взаємодії у своїй «Енциклопедії інтерактивного навчання» [8], а також О. Комар [6], Л. Павлова, Л. Пироженко [7], які акцентували увагу на практичному впровадженні новітніх методик. Інтерактивне навчання знайшло успішне застосування у професійній підготовці, зокрема в соціальній роботі. Так, дослідження Н. Карпенка доводить ефективність інтерактивних методів у формуванні професійних і комунікативних навичок. М. Скрипник [10] і Є. Козіна розширюють термінологічну базу інтерактивного підходу, підкреслюючи його роль у розвитку гуманістичних цінностей. Значущими є також праці К. Гірі, І. Осадченка, Т. Дуткевича, які адаптували ці підходи до потреб вищої школи.

Метою статті є дослідження специфіки інтерактивного навчання та його застосування при проведенні інтегрованих уроків з історії.

Виклад основного матеріалу (результатів) дослідження. Інтерактивне навчання, як форма проблемного, базується на діалозі між учасниками освітнього процесу та спрямоване на активну взаємодію. Його ключовими ознаками є побудова навчання через проблемні ситуації, домінування групових форм роботи, використання попереднього досвіду учнів, відкритість процесу та постійний зворотний зв'язок. Важливою умовою є створення доброзичливої атмосфери та орієнтація на діалог [1, с. 119].

Методологічну основу інтерактивного навчання складають діяльнісний, особистісно-орієнтований, системний, комплексний, синергетичний і компетентнісний підходи. Вони спрямовані на формування активної, самостійної, здатної до співпраці особистості, яка вміє використовувати знання на практиці [9, с. 12-13].

На відміну від традиційного навчання, що передбачає засвоєння готової інформації, інтерактивне зосереджене на самостійному відкритті знань, формуванні компетентностей, розвитку критичного мислення та здатності до саморозвитку. Знання не передаються в готовому вигляді, а здобуваються в процесі активної взаємодії з учителем, однолітками та навчальним матеріалом [5, с. 25].

Інтерактивне навчання стає особливо важливим у контексті реформи освіти НУШ, адже відповідає новим суспільним запитам, зокрема формуванню компетентного, творчого й адаптивного учня [2, с. 13]. У той час як класно-урочна система все ще домінує, сучасні виклики вимагають оновлення підходів до організації навчального процесу. Інтерактивні технології дозволяють подолати недоліки традиційної моделі – пасивність учнів, відсутність інтересу, «фрагментарність знань» [6, с. 61].

Реалізація інтерактивного навчання вимагає відповідної організації простору, наявності необхідного обладнання, створення позитивної психологічної атмосфери та налагодження ефективної комунікації між усіма учасниками. У центрі такого підходу – учень, який активно взаємодіє з навчальним середовищем, виконує конкретні ролі та відповідає за результат власної діяльності. Інтерактивні технології орієнтовані на чітко визначений результат і побудовані так, щоб стимулювати пізнавальну активність, розвиток навичок співпраці та критичного мислення [7, с. 30].

У 5 класах ефективним засобом організації навчального процесу є інтерактивні форми навчання, зокрема робота в парах. Вона дозволяє кожному учню висловити свої думки, сприяє розвитку критичного мислення, навичок спілкування, аргументації та активної участі в освітньому процесі [6, с. 28]. Учні мають змогу обмінюватися ідеями, виконувати завдання спільно та презентувати результати класу. Це підвищує зацікавленість і запобігає пасивності. Варіативність парної роботи робить її динамічною та продуктивною.

Також активно використовується метод «Мікрофон», який залучає до обговорення всіх учнів і формує навички чіткої самопрезентації. Його доповнює метод «Незакінчене

речення», що допомагає учням краще формулювати власні висновки та порівнювати їх із думками однокласників [8, с. 33].

Важливою формою є вправа «Навчаючи – учусь», яка забезпечує обмін знаннями та розвиток комунікативних умінь: учні готують короткі повідомлення й передають інформацію одне одному, що дозволяє краще засвоїти матеріал. Для розвитку вміння аргументовано висловлюватися застосовується метод ПРЕС, який навчає будувати логічні та обґрунтовані відповіді під час обговорення дискусійних питань. Він допомагає учням структурувати свої думки, наводити приклади та робити висновки [8, с. 48-51].

Усі ці технології сприяють формуванню активної позиції школярів у навчальному процесі, розвивають ключові компетентності та роблять уроки більш змістовними й цікавими [8, с. 52].

У 6 класах інтерактивні форми навчання сприяють активному залученню учнів до освітнього процесу, розвитку критичного мислення, комунікативних та командних навичок. Однією з таких форм є метод «Два – чотири – всі разом», який передбачає поетапне обговорення завдання: спочатку індивідуально, потім у парах, групах і всім класом. Це дозволяє поступово залучати всіх учнів, розвивати здатність аргументувати думки, шукати компроміси та досягати спільного рішення [4, с. 29].

Ефективною формою групової взаємодії є «мозковий штурм», який спрямований на швидке генерування великої кількості ідей щодо вирішення певної проблеми. Він заохочує творчість, вільне висловлювання думок, а також передбачає аналіз і оцінку запропонованих рішень після основного етапу. До нього можуть застосовуватись різні варіації, як-от схема «мережа» чи «швидкий штурм» [10, с. 34].

Метод «Вирішення проблем» формує в учнів уміння аналізувати ситуації, визначати суть проблем, прогнозувати варіанти їх розв'язання, оцінювати наслідки і приймати обґрунтовані рішення. Це підходить як для індивідуальної роботи, так і для групової, та сприяє формуванню відповідальності, вміння працювати в колективі [3, с. 35]. Доповненням до цього методу є технологія «Дерево рішень», яка допомагає структурувати процес прийняття рішень. Вона дає змогу візуалізувати можливі варіанти та наслідки, аналізуючи їх у групах. Робота над такою схемою вимагає співпраці, пошуку відповідей і глибшого усвідомлення суті проблеми [3, с. 36].

Для опрацювання дискусійних питань застосовується метод «Займи позицію». Він стимулює висловлення власної думки, вміння аргументувати, а також приймати або переосмислювати позиції інших. Така вправа активізує критичне мислення, сприяє повазі до різних точок зору і розвиває навички ведення конструктивного діалогу [8, с. 40].

У 7 класах інтерактивні форми навчання включають різноманітні методи, які сприяють активній участі учнів та розвитку важливих навичок. Одна з таких форм – «Карусель», де учасники обмінюються думками на певні теми. Вона дозволяє учням обговорювати питання з різних точок зору, покращувати аргументацію та формувати навички співпраці. Зміна партнерів під час обговорення робить процес навчання динамічним і цікавим [8, с. 29].

Іншою ефективною інтерактивною формою є аналіз ситуацій (Case-методи), що дозволяє учням розглядати реальні чи гіпотетичні ситуації, пов'язані з різними аспектами життя, такими як історія чи право. Цей метод розвиває критичне мислення та здатність приймати обґрунтовані рішення [8, с. 39].

Такий метод, як дискусія є важливою частиною інтерактивного навчання, оскільки вона допомагає учням формувати власні думки, навички аргументації та оцінки різних позицій. Організація дискусії потребує ретельного планування, створення належної позитивної атмосфери та активного спрямування обговорення [6, с. 54].

Імітаційні ігри та симуляції допомагають учням зануритися у історичні процеси через рольові ігри, що відтворюють певні ситуації з історії. Ці методи формують аналітичні, соціальні навички та дозволяють глибше розуміти складні процеси, пов'язані з історичними процесами [8, с. 43].

Для ефективного розвитку учнів важливо створити сприятливу атмосферу для взаємодії та комунікації. Це дає можливість учням почуватися комфортно, ставити запитання та висловлювати думки без страху. Методи створення такої атмосфери, зокрема техніки «розігріву» чи «криголамів», покликані зменшити психологічну напругу та згуртувати клас. Вони є особливо корисними на початку навчального року або при зміні груп. Такі прийоми допомагають організувати навчальний процес, зокрема через розподіл ролей та визначення правил [7, с. 38].

Умова мотивації навчання також важлива. Вчителі повинні починати урок із виявлення попередніх уявлень учнів, що дозволяє створити контекст для сприйняття нової інформації та викликає інтерес до теми. Вступна частина уроку повинна активізувати наявні знання учнів, оцінити їхній рівень розуміння та підготувати до нових ідей [7, с. 39].

Інтерактивне навчання сприяє глибшому засвоєнню знань, оскільки учні активно шукають рішення, аналізують та осмислюють матеріал. Це дозволяє створювати індивідуальні умови для кожного учня, що важливо для розвитку його мислення та здатності застосовувати отримані знання на практиці. Середній етап уроку має на меті забезпечити активне мислення, аналіз, синтез і порівняння інформації [7, с. 60].

Підсумкова частина уроку включає рефлексію, де учні оцінюють свої досягнення, аналізують помилки та визначають подальші кроки для опрацювання матеріалу. Рефлексія допомагає учням усвідомити значення отриманих знань і їхнє застосування в майбутньому [11, с. 45]. Важливо, щоб оцінювання навчальних досягнень відображало рівень розвитку критичного мислення, комунікації та здатності вирішувати проблеми, а не просто відтворення інформації. Це дозволяє більш точно оцінити реальний рівень навчальних досягнень учнів [6, с. 89].

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Інтерактивні форми навчання на уроках історії сприяють розвитку пізнавальної активності учнів, формуючи комунікативні навички, критичне мислення та здатність до самостійного аналізу. Такі форми, як кооперативне навчання, дискусії та ситуативне моделювання, сприяють глибшому засвоєнню матеріалу, мотивують учнів до активної участі та розвитку навичок роботи в команді. Водночас їх використання вимагає від вчителів ретельної підготовки та здатності адаптувати уроки до рівня учнів. Загалом інтерактивні технології сприяють створенню сучасного освітнього середовища, що відповідає потребам учнів, і підготовці їх до реального життя. Подальші дослідження допоможуть удосконалити ці методи для ефективнішого впровадження в педагогічну практику.

Список використаних джерел:

1. Баханов К. Навчання історії без підручника за технологією Ю. Троїцького. Історія в школі. 2000. № 7. 31 с.
2. Баханов К. Організація особистісно орієнтованого навчання. Порадник молодого вчителя історії. Харків.: Вид. група «Основа», Б-ка журн. «Історія та правознавство», Вип. 1 (49). 2008. 159 с.
3. Бондар І. Інтерактивні технології як засіб формування креативності старшокласників у процесі вивчення всесвітньої історії. Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. 2011. № 39(2). 87 с.
4. Волкова Н.П. Інтерактивні технології навчання у вищій школі: навчально-методичний посібник. Дніпро: Університет імені Альфреда Нобеля, 2018. 360 с.
5. Єрмоленко А.Б. Інтерактивні технології навчання: електронний навчальний курс. Біла Церква: БІНПО, 2022. 37 с.
6. Комар О.А. Модернізація сучасного навчально-виховного процесу збірник наукових праць. Частина II. Київ: Мінімум, 2005. 166 с.
7. Пометун О., Пироженко Л. Інтерактивні технології навчання: Теорія, практика, досвід: Метод, посібник. Київ, 2008. 150 с.

8. Пометун О.І. Енциклопедія інтерактивного навчання. Київ: СПД Кулінічев Б.М., 2007. 142 с.
9. Пометун О.І., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Наук.-метод. посібник. Київ, 2003. 242 с.
10. Скрипник Л.М. Інтерактивне навчання студентів у вищій медичній школі. *Архів клінічної медицини*. 2013. № 2. с. 93–101.
11. Ягоднікова В.В. Інтерактивні форми і методи навчання у вищій школі: навч.-метод. посіб. Київ: ДП «Вид. дім «Персонал», 2009. 80 с.

УДК 373.5.091.3:94(045)

Олександр РИБАЛКО

**МЕТОДИЧНІ ПРИНЦИПИ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ У РОБОТІ З
ДЖЕРЕЛАМИ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ В 6 КЛАСІ**

*(студент VI курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права*

*Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)
Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент О.М. Марченко*

Анотація. У статті основну увагу зосереджено на методичних принципах Нової української школи (далі – НУШ) у контексті використання історичних джерел на уроках історії у 6 класі. Проаналізовано типологію джерел (речових, письмових, усних, візуальних та цифрових), розкрито їхню роль у формуванні ключових компетентностей учнів. Обґрунтовано, як засади НУШ – компетентнісний, діяльнісний, інтегративний, особистісно орієнтований підходи та розвиток критичного мислення – реалізуються через роботу з джерельною базою. Показано, що ефективне використання історичних джерел сприяє активному пізнавальному процесу, розвитку мислення, зацікавленості та формуванню глибокого розуміння історії.

Ключові слова: методика викладання історії, 6 клас, педагогіка, використання джерел на уроці історії.

Постановка проблеми. У контексті реформування освіти та впровадження концепції «Нової української школи» особливої актуальності набуває питання ефективного формування історичної компетентності учнів засобами роботи з джерелами. Компетентнісний підхід, який передбачає розвиток критичного мислення, уміння аналізувати, інтерпретувати та застосовувати здобуті знання в нових ситуаціях, вимагає переосмислення традиційних підходів до викладання історії. Зокрема, гостро постає проблема переходу від репродуктивного навчання до організації навчального процесу, орієнтованого на дослідницьку діяльність учнів, особливо на етапі початку систематичного вивчення історії в 6 класі. Це вимагає розробки й апробації методик використання історичних джерел, які б відповідали віковим особливостям школярів та забезпечували формування їхніх аналітичних і когнітивних навичок, що й становить основну проблемну площину дослідження.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема використання історичних джерел у шкільному навчанні вже тривалий час привертає увагу багатьох науковців та методистів. Група дослідників, О. І. Пометун [7, 8, 9], Н. М. Гупан [7, 8], та С. З. Власов [8], у методичному посібнику розробили компетентнісно орієнтовану методику навчання історії, в якій робота з історичними джерелами визначається як важлива складова формування предметних компетентностей учнів. Все це свідчить про постійний інтерес науковців до цієї теми та розвиток методики роботи з історичними джерелами, яка є важливою умовою формування глибокого розуміння історичних процесів серед учнів сучасної школи.

Метою статті є обґрунтування значущості використання історичних джерел у процесі викладання історії в 6 класі в контексті реалізації методичних принципів Нової української школи з акцентом на формування історичної компетентності учнів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Існує велике різноманіття історичних джерел, що вимагає від вчителя історії, розуміння їхньої специфіки для ефективної організації навчального процесу. У сучасній науковій літературі та шкільній практиці поширені декілька підходів до класифікації історичних джерел. Найпоширенішим є поділ за формою інформації, відповідно до якого виокремлюють такі основні види:

➤ *Речові (матеріальні) джерела.* Це предмети матеріальної культури минулого, до яких належать знаряддя праці, зброя, посуд, одяг, прикраси, монети, житла, архітектурні споруди, пам'ятники, а також залишки міст. Речові джерела становлять основний масив інформації для реконструкції найдавніших епох, які не мають писемних свідчень. Так, у курсі історії 6 класу, присвяченому давньому світу, особливу увагу приділяють археологічним знахідкам, що демонструють життєвий уклад первісних людей або давніх цивілізацій (наприклад, трипільська культура чи матеріали з історії Єгипту). Робота з речовими джерелами передбачає аналіз їхніх зовнішніх ознак, матеріалу, слідів виготовлення та їх використання. Учні навчаються інтерпретувати ці джерела, що стимулює розвиток у них аналітичних навичок та критичного мислення [5, с. 38].

➤ *Письмові джерела.* Вони представлені різноманітними текстами минулого, зокрема офіційними документами (закони, укази, договори), літописами, хроніками, мемуарами, листами, щоденниками, церковними текстами та художніми творами (міфи, епоси). Письмові джерела є найбільш інформативними завдяки прямому опису подій. У курсі 6 класу особливу увагу приділяють знайомству з першими писемними системами (клинопис, ієрогліфи) та літературними пам'ятками (наприклад, «Епос про Гільгамеша», античні міфи). Методика роботи з письмовими джерелами на уроках передбачає їхнє читання, аналіз за допомогою системи запитань (щодо автора, часу створення, мети тексту), що формує певні навички критичного мислення та текстової грамотності [5, с. 49].

➤ *Усні джерела.* Цей тип джерел включає фольклорні твори (міфи, легенди, казки, пісні), родинні перекази та усні свідчення очевидців історичних подій. В освітньому процесі 6 класу важливе місце займають міфологічні твори стародавніх народів, які відображають світоглядні уявлення людей минулого. Використання усних джерел на уроках передбачає їх переказ, прослуховування аудіозаписів або інсценізацію. Особливістю цих джерел є наявність міфологічних елементів, що потребує від учителя особливої уваги до розмежування історичної реальності та вигадки, формуючи у школярів навички критичного ставлення до інформації [5, с. 63].

➤ *Візуальні джерела.* До них належать зображення, картини, малюнки, гравюри, фотографії, кіно- та відеоматеріали, карти й діаграми. Візуальні джерела набувають дедалі більшого значення завдяки своїй здатності наочно відображати історичну реальність. У 6 класі, наприклад, учні можуть аналізувати настінні розписи єгипетських гробниць, зображення античних пам'яток чи карти військових походів. Робота з такими джерелами передбачає не лише демонстрацію, а й їх детальний аналіз, стимулюючи розвиток спостережливості та аналітичних умінь школярів [6, с. 37].

➤ *Цифрові (електронні) джерела.* Вони представлені електронними копіями документів, оцифрованими фотографіями, онлайн-базами даних, віртуальними музеями та мультимедійними матеріалами. Цифрові джерела відкривають широкі можливості інтеграції інформаційних технологій у навчальний процес та розвитку медіаграмотності учнів. Наприклад, використання віртуальних екскурсій чи створення учнівських мультимедійних проєктів на історичні теми значно підвищує інтерактивність та актуальність навчання, а також викликає більше зацікавлення учнів у вивченні предмету [4].

Слід зазначити, що в реальній педагогічній практиці межі між різними видами історичних джерел можуть бути умовними. Часто одне джерело поєднує в собі ознаки

кількох категорій. Так, газетна стаття може одночасно бути письмовим, візуальним та усним джерелом (якщо в ній подано усні виступи). Документальні фільми поєднують зображальний матеріал із усними свідченнями [9, с. 22].

Таким чином, різні види історичних джерел мають свою специфіку, що визначає особливості їхнього використання в процесі вивчення історії. Речові джерела забезпечують безпосередній контакт із минулим, письмові – розвивають навички критичного аналізу текстів, усні – посилюють емоційне сприйняття, візуальні, роблять інформацію наочною, а цифрові в свою чергу розширюють можливості інтеграції сучасних технологій. Вдале поєднання цих джерел сприяє комплексному розвитку історичних компетентностей учнів, підвищує ефективність та актуальність освітнього процесу.

Концепція Нової української школи базується на низці сучасних методичних принципів, що задають напрями оновлення навчального процесу. Важливо розглянути, як саме ключові засади НУШ відображаються у практиці використання історичних джерел на уроках історії у 6 класі.

Одним із центральних принципів НУШ є *компетентнісний підхід*, який передбачає орієнтацію навчання не тільки на засвоєння учнями фактологічних знань, а й на формування здатності застосовувати ці знання у практичних ситуаціях, а у подальшому і в житті. На уроках історії реалізація компетентнісного підходу проявляється в тому, що учні вчаться аналізувати інформацію, порівнювати факти, робити обґрунтовані висновки та аргументовано висловлювати власні думки. Використання історичних джерел є ефективним засобом реалізації цього принципу, адже кожне завдання, пов'язане з джерелами, виступає своєрідним міні-дослідженням, яке стимулює учнів до активного застосування мовної, інформаційної, логічної та оцінної компетентностей. Методичні розробки О. Пометун підтверджують, що компетентісно орієнтоване навчання неможливо уявити без активного залучення джерельної бази [7, с. 199].

Тісно пов'язаний з компетентнісним також *діяльнісний підхід*, який підкреслює, що знання засвоюються міцніше через безпосередню діяльність учнів. У контексті вивчення історії це означає, що школярі мають виконувати роль дослідників: аналізувати джерела, зіставляти інформацію, реконструювати події минулого. Педагог, відповідно до цього підходу, виступає насамперед організатором навчальної діяльності учнів, створює сприятливі умови, надає методичні інструменти, але сам процес відкриття історичних фактів здійснюють школярі. Наприклад, замість звичайного пояснення теми «Побут первісних людей» вчитель може запропонувати учням у групах дослідити різні аспекти цього питання, надаючи різні види джерел (фотографії артефактів, фрагменти описів, археологічні карти). Така діяльність спонукає учнів до самостійного здобуття знань, що відповідає даному принципу [3, с. 96].

Інтеграція змісту освіти є важливим компонентом сучасної методики. Вона передбачає встановлення міжпредметних зв'язків та інтеграцію знань із різних дисциплін. У 6 класі курс історії тісно взаємопов'язаний з іншими предметами, такими як громадянська освіта, географія, література, мистецтво. Джерела історичної інформації стають чудовою основою для інтегрованих уроків. Наприклад, аналіз літописних текстів дозволяє одночасно розвивати історичні та літературні компетентності, а робота зі стародавніми картами інтегрує історію з географічними вміннями. Залучення творів мистецтва, таких як стародавні скульптури чи архітектурні пам'ятки, розширює розуміння культурного контексту історичних подій. Використання інтегрованих завдань (наприклад, ілюстрації до міфів, побудова графіків за історичними даними) наближує навчання до реального життя і сприяє комплексному розвитку учнів [9, с. 105].

Ще одним наскрізним принципом НУШ є *розвиток критичного мислення*. В історичній освіті цей принцип реалізується через аналіз та порівняння різних джерел і поглядів. Вчитель має цілеспрямовано створювати ситуації, де одна й та сама подія представлена у різних джерелах по-різному, і пропонувати учням визначити причини

таких розбіжностей. Це формує розуміння суб'єктивності джерел та необхідності критичного підходу до інформації. Широко застосовуються інтерактивні методи розвитку критичного мислення, такі як «ажурна пилка», методика «інсерт», дискусії, дебати, які підвищують активність учнів і поглиблюють їхні аналітичні навички. Важливим прийомом є також постановка відкритих запитань до джерел, що не мають однозначних відповідей, заохочуючи учнів до аргументованого обговорення [5, с. 25].

Особистісно орієнтований підхід передбачає, що навчання повинно враховувати інтереси, індивідуальні особливості та життєвий досвід учнів. У роботі з історичними джерелами цей принцип реалізується через диференціацію завдань за складністю, індивідуальний добір матеріалу, що враховує рівень підготовленості школярів. Залучення особистих джерел (наприклад, сімейних переказів) робить історію більш зрозумілою та близькою для учнів. Такий підхід дозволяє учням відчувати особисту причетність до історії, що позитивно впливає на їхню мотивацію [1, с. 99].

Інтерактивність навчання, як принцип НУШ передбачає активну взаємодію учнів між собою та з учителем. Робота з історичними джерелами чудово вписується в інтерактивні форми, такі як групова робота, обговорення в парах, рольові ігри, дослідницькі проєкти. Використання інтерактивних технологій, наприклад методу «ажурна пилка», коли групи учнів аналізують різні джерела та потім обмінюються інформацією, сприяє активізації навчального процесу та формує вміння працювати в команді. Інтерактивність забезпечує не тільки підвищення зацікавленості, але й сприяє формуванню навичок спілкування, аргументації та співпраці [2, с. 25-26].

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Отже, методичні принципи НУШ: компетентнісний, діяльнісний, інтегративний підходи, розвиток критичного мислення, особистісна орієнтація та інтерактивність – створюють основу для ефективного використання історичних джерел у навчанні історії. Їх послідовна реалізація дозволяє зробити уроки історії цікавими, змістовними та продуктивними, сприяючи формуванню свідомих, компетентних та критично мислячих учнів. Подальше розкриття цих засад буде продемонстровано у конкретних прикладах використання джерел у наступних розділах.

Список використаних джерел:

1. Баханов Д. О. Організація особистісно орієнтованого навчання. Порадник молодого вчителя історії. Бібліотека журналу «Історія та правознавство». Вип. 1 (49). Харків. Основа. 2008. 159 с.
2. Галлагер К. В. Викладання історії у контексті сприяння демократичним цінностям і терпимості: викладання та вивчення історії у школі. Київ: Право. 1998. 320 с.
3. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології. Київ: Академ. Відділ, 2004. 351 с.
4. Доповідь «Впровадження імерсивної технології віртуальної та доповненої реальності на уроках історії». URL: <https://naurok.com.ua/dopovid-na-temu-vprovadzhennya-imersivno-tehnologi-virtualno-ta-dopovнено-realnosti-na-urokah-istori-387797.html> (Дата звернення: 11.04.2025).
5. Ковбасюк Т. В. Методичні засади використання письмових історичних джерел у навчанні історії України учнів основної школи. Дис. канд. пед. наук. Інститут педагогіки НАПН України. Київ, 2010. 254 с.
6. Маркітан Л. П. Інформаційний потенціал кінофотовідеодокументів як історичного джерела. *Український історичний журнал*. № 5. 2002. С. 34–49.
7. Пометун О. І. Гупан Н. М., Таксономія Б. Блума і розвиток критичного мислення школярів на уроках історії. *Український педагогічний журнал*. №3. 2019. С. 50–58.
8. Пометун О. І. Гупан Н. М., Власов С. З. Компетентісно орієнтована методика навчання історії в основній школі. Методичний посібник. Київ. ТОВ «КОНВІ ПРІНТ». 2018. 208 с.

9. Пометун О. І., Пироженко Л. В., Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. Наук.-метод. посібник. Київ: А.С.К., 2003. 242 с.

УДК 930.2:37.09(045)

Ірина МОТЬКО

**МЕНТАЛЬНІ КАРТИ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ ІНСТРУМЕНТ ВІЗУАЛІЗАЦІЇ
НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ**

*(студентка IV курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права*

*Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)
Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент Марченко О.М.*

Анотація. У статті проаналізовано доцільність використання ментальних карт як засобу візуалізації інформації на уроках історії. Зазначено, що такі карти сприяють кращому розумінню, систематизації та запам'ятовуванню навчального матеріалу. Розглянуто основні етапи застосування інтелект-карт у процесі вивчення нового матеріалу, закріплення знань та повторення. Наведено огляд популярних онлайн-інструментів, що використовуються в освітньому процесі. Виокремлено переваги та недоліки ментальних карт.

Ключові слова: історія, ментальні карти, візуалізація, інновації, структурування.

Постановка проблеми. Сучасне освітнє середовище вимагає від педагогів пошуку ефективних методів активізації пізнавальної діяльності учнів. Одним із таких засобів є використання візуалізації, яка забезпечує швидке й осмислене засвоєння складної інформації. Особливо це актуально для шкільного курсу історії, де необхідно розуміти хронологічні зв'язки, взаємодію подій і понять. Ментальні карти як засіб візуалізації інформації поступово здобувають популярність у педагогічній практиці, але потребують глибшого методичного обґрунтування. Важливо визначити можливості, переваги та виклики використання цього інструменту на різних етапах уроку.

Аналіз досліджень і публікацій. Останніми роками проблема використання ментальних карт у навчальному процесі активно досліджується як у загальній педагогіці, так і у методиці викладання історії. У працях дослідників акцентується увага на ефективності цього інструменту для структурування знань, розвитку логічного мислення та формування цілісної картини історичних подій. Зокрема, Л. М. Парашук обґрунтовує доцільність використання технології майндмепінгу на уроках історії в загальноосвітніх навчальних закладах як засобу підвищення мотивації та залученості учнів [3]. А. С. Ткаченко підкреслює активізуючу роль ментальних карт у навчально-пізнавальній діяльності школярів [5], а Ю. С. Трачук звертає увагу на їхню здатність формувати міжпредметні зв'язки [6]. На рівні вищої школи ментальні карти розглядаються як інноваційний інструмент організації навчального матеріалу, що сприяє кращому засвоєнню інформації та її систематизації [4]. У роботі М. В. Лавренової простежується ідея інтеграції ментальних карт в освітній процес як новації, що відповідає сучасним викликам цифрової педагогіки [2]. Водночас В. В. Гладун демонструє практичний аспект використання онлайн-сервісів для створення візуалізацій навчального матеріалу з історії України, що підтверджує ефективність цифрових інструментів у навчанні [1].

Мета дослідження полягає у тому, щоб проаналізувати потенціал ментальних карт як інструменту візуалізації навчального матеріалу на уроках історії та визначити шляхи їх ефективного використання в освітньому процесі.

Виклад основного матеріалу (результатів) дослідження. Використання засобів візуалізації у сучасному освітньому середовищі виконує важливу функцію – воно спрямоване на активне залучення учнів до навчального процесу, формування внутрішньої мотивації до самостійного пізнання окремих аспектів навчального предмета, а також

здобуття нових і значущих знань. Серед найефективніших інструментів, які використовуються як під час викладання нового матеріалу, так і в ході систематизації результатів самостійної діяльності школярів, варто виокремити ментальні карти. У науково-методичній літературі вони можуть бути представлені під різними назвами, зокрема: «інтелект-карти», «карти мислення», «майндмепи», «карти пам'яті», «карти ідей» тощо. Попри різну термінологію, ключовим залишається поняття «карта», яке вказує на спосіб просторової організації інформаційного матеріалу [1, с. 43].

У процесі викладання історії ментальні карти можуть ефективно застосовуватись на всіх етапах навчального заняття:

- На етапі введення нової теми інтелект-карти допомагають представити складну інформацію у впорядкованій, візуально структурованій формі, що дозволяє учням швидше охопити загальну картину теми та зменшує ризик виникнення хибних інтерпретацій.

- Під час закріплення навчального матеріалу вони стають дієвим засобом для уточнення понять, подій і явищ, формуючи глибше розуміння ключових компонентів теми.

- А в процесі повторення вже вивченого, ментальна карта дозволяє узагальнити головні аспекти теми, виявити прогалини у знаннях і своєчасно внести корективи в освітній процес [6, с. 176].

Ментальні карти можна створювати як вручну – шляхом індивідуального малювання, так і з використанням спеціалізованих комп'ютерних інструментів чи шаблонів. Ручне створення інтелект-карти розвиває творчі здібності учня, сприяє кращому розумінню взаємозв'язків між елементами теми, а також активізує критичне осмислення ключових понять [4, с. 188].

Серед популярних онлайн-інструментів, які користуються попитом серед педагогів і учнів, можна назвати:

- FreeMind – одна з найвідоміших безкоштовних програм для створення карт знань. Її перевагами є простий інтерфейс, можливість збереження карт у різних форматах, зручна навігація за ключовими словами. До недоліків можна віднести відсутність функції спільної роботи, обмежені можливості візуального оформлення та неможливість приєднання додаткових файлів до окремих вузлів карти.

- Bubbl.us – онлайн-сервіс, що не потребує складного освоєння, надається безкоштовно. Він підтримує спільну роботу над картою та збереження результатів у форматі зображення, яке зручно публікувати на сайтах чи блогах. Проте цей сервіс не дозволяє інтегрувати графічні елементи безпосередньо в структуру карти.

- XMind – для початку роботи потрібно зареєструватися на платформі. Базовий функціонал доступний безкоштовно: просте створення та редагування карт, спільна робота, розширений набір інструментів для форматування тексту. Експорт у формати PDF, PowerPoint чи MindManager доступний лише в платній версії.

- Spinscape – функціональна платформа для створення розгалужених карт, яка підтримує власний формат Smart та імпорт з Excel, MindManager, HTML та CSV. Також передбачено експорт у PDF, Word, HTML і можливість обмежити доступ до певних частин карти. Цікавим доповненням є можливість вставки відео з YouTube.

- MindMeister – один із найпотужніших web-сервісів для побудови ментальних карт. Користувачі можуть додавати файли, гіперпосилання, працювати над картою колективно в режимі реального часу. Сервіс дозволяє зберігати дані в хмарному сховищі та підтримує експорт у PDF, JPG, PNG, RTF тощо. Програма має як безкоштовну версію, так і платні розширені варіанти з додатковими функціями. Реєстрація обов'язкова [3, с. 127–128]. Наприклад, при використанні XMind для створення ментальної карти слід завантажити програму з офіційного сайту (xmind.net) або скористатися її онлайн-версією. Після авторизації користувачеві доступні шаблони на вибір: «логічна діаграма», «риб'яча кістка», «хронологічна лінія» тощо, або ж можна створити порожню карту.

У центральній частині розташовується головна ідея, від якої відходять підрозділи – для їхнього створення натискається клавіша Tab. Клавіша Enter додає рівноправні елементи. Кожен елемент карти можна редагувати – змінювати колір, шрифт, форму блоків, додавати зображення, гіперпосилання, файли, а також формувати логічні зв'язки між різними гілками.

Карта зберігається у форматах PDF, PNG, DOC, а в розширеній версії – також у PowerPoint та MindManager. Є функція спільного доступу, що особливо зручно для командної роботи над спільними проєктами.

У шкільних уроках історії ментальні карти доцільно використовувати для складання історичних портретів, розв'язання практичних завдань, пояснення нової інформації, проведення мозкових штурмів, підбиття підсумків заняття чи теми, а також під час підготовки до історичних конкурсів і олімпіад [5, с. 174].

З-поміж додаткових можливостей ментальних карт, варто виокремити їхню здатність інтегруватися з іншими освітніми інструментами та технологіями. Наприклад, під час дистанційного навчання або в умовах змішаного формату викладання, карти думок можна ефективно поєднувати з платформами для відеоконференцій (Zoom, Google Meet), інтерактивними дошками (Padlet, Jamboard) чи навчальними середовищами (Google Classroom, Moodle). Це дозволяє не лише зберігати динамічність та зручність у вивченні матеріалу, а й забезпечує активну участь кожного учня в освітньому процесі. Окрім того, ментальні карти можуть виступати основою для створення інтерактивних презентацій або освітніх відео, що робить навчання більш доступним та адаптивним до індивідуальних потреб учнів.

Застосування ментальних карт має низку суттєвих переваг. Вони покращують процес запам'ятовування, сприяють ефективному відтворенню понять, подій, образів, формують нові ідеї, стимулюють до пошуку варіантів розв'язання проблемних ситуацій. Крім того, інтелект-карти дозволяють наочно представити логічні структури й концептуальні моделі, аналізувати події та результати, упорядковувати діяльність, підсумовувати досягнення, сприяють груповій співпраці (наприклад, у рольових іграх), забезпечують системне опрацювання матеріалу тощо [2, с. 39].

Однак, попри очевидні переваги, ментальні карти мають і певні недоліки. Зокрема, створення якісної карти вимагає від учнів навичок роботи з інформацією, вміння визначати головне та структурувати матеріал. Без належної підготовки карта може перетворитися на хаотичне скупчення понять без логічних зв'язків. Крім того, під час індивідуальної роботи над картами учні можуть витрачати надто багато часу на оформлення, кольорове виділення або технічні деталі, відволікаючись від змісту. У разі використання цифрових платформ виникає ще один аспект – технічна підготовленість як учнів, так і вчителів, а також доступ до необхідних пристроїв та інтернету. Варто також враховувати, що не всі учні однаково сприймають візуалізацію знань, тож для окремих здобувачів освіти ментальні карти можуть виявитися менш ефективними порівняно з традиційними методами.

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Отже, ментальні карти є потужним засобом для структуризації знань, розвитку аналітичного мислення та підвищення мотивації до навчання. Їх ефективне застосування на уроках історії сприяє активному залученню учнів, кращому запам'ятовуванню інформації та розвитку творчих здібностей, полегшує запам'ятовування складних хронологічних та причинно-наслідкових зв'язків. Особливо цінним є те, що учні можуть створювати ментальні карти самостійно, працюючи індивідуально або в групах, що розвиває навички комунікації та співпраці. Серед переваг ментальних карт варто виокремити: наочність, простоту у створенні, креативність, можливість візуально структурувати великі обсяги матеріалу, легкість у використанні цифрових платформ. Водночас існують певні недоліки: потреба у попередньому навчанні створенню ментальних карт, складність в охопленні

великої кількості складних понять на одному аркуші, а також технічні обмеження при роботі з цифровими сервісами в умовах недостатнього забезпечення закладів освіти.

Перспективи подальших пошуків у цьому напрямі полягають у дослідженні впливу ментальних карт на навчальні досягнення учнів, розробці методичних рекомендацій щодо їх застосування на різних етапах уроку.

Список використаних джерел:

1. Гладун В. В. Візуалізація на уроках історії України з теми «Наш край» засобами онлайн-сервісів. 2022. № 3. С. 38–55. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vere_2022_3_6 (дата звернення: 07.04.2025 р.).
2. Лавренова М. В. Ментальні карти як новації в освітньому процесі. *Науковий вісник Мукачівського державного університету*. Серія «Педагогіка та психологія»: зб. наук. пр. / ред. кол. Товканець Г. В. та ін. Мукачево: Вид-во МДУ, 2019. Випуск 1. С. 36–40. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=nvmdupp_2019_1_9 (дата звернення: 09.04.2025 р.).
3. Паращук Л. М. Використання технологій майндмепінгу під час викладання історії в загальноосвітніх навчальних закладах. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. 2015. Вип. 41. С. 126–130. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Sitimn_2015_41_29 (дата звернення: 07.04.2025 р.).
4. Романовський О. Г., Гриньова В. М., Резван О. О. Ментальні карти як інноваційний спосіб організації інформації в навчальному процесі вищої школи. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2018. № 2, т. 64. С. 185–196. URL: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/2187> (дата звернення: 09.04.2025 р.).
5. Ткаченко А. С. Ментальні карти як засіб активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів на уроках історії. *Дидактик: часопис: зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. «Європейський вектор розвитку вищої освіти України»*, 14–15 листоп. 2023 р., Полтава, 2023. № 24. С. 173–176. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/25593> (дата звернення: 08.04.2025 р.).
6. Трачук Ю. С. Застосування ментальних карт на заняттях з дисципліни історія України. *Сучасні тенденції розвитку науки та освіти в умовах євроінтеграції: Міжнародна науково-практична конференція, м. Вінниця, 29-30 березня 2022 р.: тези та статті* / ред. кол.: Драбовський А.Г., Дибчук Л.В. та ін. Вінниця: Вінницький кооперативний інститут, 2022. С. 175–177.

Частина II

Всесвітня історія

УДК : 94(32+358):2-264-029:32(045)

Вадим ЄМЧИЦЬКИЙ

ВОДНА СТИХІЯ В МІФАХ СТАРОДАВНЬОГО ЄГИПТУ ТА МЕСОПОТАМІЇ, ЯК ОСНОВА ПОЛІТИЧНОЇ ЛЕГІТИМНОСТІ

*(студент III курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права*

*Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)
Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент Л.В. Пономаренко*

Анотація. У статті розглядається роль водної стихії як засобу легітимації політичної влади в міфологічних і релігійних уявленнях Стародавнього Єгипту та Месопотамії. Аналізуються божества води, їхній зв'язок із владою, символіка у царській титулатурі та ритуалах, а також значення води в релігійно-політичному дискурсі. Порівняльний підхід дозволяє виявити культурні відмінності у трактуванні води як джерела родючості (Єгипет) та як сили, що потребує впорядкування (Месопотамія).

Ключові слова: вода, політична легітимація, фараон, цар, Месопотамія, Єгипет, релігія, титулатура, ритуал, боги води.

Постановка проблеми. У традиційних суспільствах природа відігравала не лише економічну, а й сакральну роль, формуючи уявлення про світопорядок і владу. Особливе місце посідала вода – стихія, що одночасно була джерелом життя, засобом очищення і символом божественної сили. У Стародавньому Єгипті та Месопотамії, де розвиток цивілізацій був тісно пов'язаний із великими річками, вода набула виняткової політичної значущості. Ця стаття має на меті проаналізувати, як водна стихія легітимувала царську владу через міфологічні уявлення, культ божеств, титулатуру і ритуальні практики.

Дослідження ролі водної стихії в політичній легітимації Стародавнього Єгипту та Месопотамії ґрунтуються на значному масиві наукових праць, які охоплюють релігійні, політичні та соціокультурні аспекти цих цивілізацій. Серед ключових робіт слід відзначити працю Яна Ассмана «The Search for God in Ancient Egypt» [9], яка розкриває зв'язок між єгипетською релігією, космологією та владою, зокрема, акцентуючи увагу на культі Осіріса та його зв'язку з розливами Нілу. Важливий внесок у вивчення месопотамської традиції зробив Торкільд Якобсен у книзі «The Treasures of Darkness» [22], де аналізується роль водних божеств, таких як Енкі та Тіамат, у формуванні уявлень про порядок і хаос.

Генрі Франкфорт у праці «Kingship and the Gods» [18] пропонує порівняльний аналіз сакралізації влади в обох цивілізаціях, підкреслюючи значення води як інструменту легітимації. Річард Вілкінсон у «The Complete Gods and Goddesses of Ancient Egypt» [35] детально досліджує культу божеств, пов'язаних із водою, таких як Хепі та Собек, і їхній вплив на політичну символіку. Для месопотамського контексту ключовою є робота Жана Боттеро «Mesopotamia: Writing, Reasoning, and the Gods» [13], яка розглядає міфологічні та ритуальні аспекти води в царській ідеології.

Джерела, такі як «Ancient Records of Egypt» Джеймса Генрі Брестеда [14] та «Babylonian Creation Myths» Вільяма Ламберта [24], надають переклади та інтерпретації первинних текстів, що підтверджують важливість водної символіки в титулатурі та ритуалах. Праця Марка ван де Мірупа «A History of the Ancient Near East» [34] пропонує широкий історичний контекст, аналізуючи політичні та економічні механізми, пов'язані з управлінням водними ресурсами.

Ці дослідження демонструють, що вода була не лише фізичним ресурсом, а й потужним символом у релігійно-політичному дискурсі, що знайшло відображення в міфах, ритуалах та титулатурі правителів. Вони також підкреслюють культурні відмінності між Єгиптом, де вода символізувала гармонію, і Месопотамією, де вона асоціювалася з хаосом, який потрібно приборкати.

Мета дослідження. Проаналізувати, як водна стихія легітимувала царську владу через міфологічні уявлення, культ божеств, титулатуру і ритуальні практики.

Виклад основного матеріалу. У міфологічних системах обох цивілізацій вода виступала елементом космічного порядку. У Єгипті вона символізувала гармонію, родючість і відродження. У Месопотамії – хаос, який слід упорядковувати. У першому випадку правитель підтримував божественну гармонію, у другому – здобував владу через перемогу над силами безладу. Ці уявлення стали основою для формування релігійного обґрунтування царської влади. Зокрема, сакральний статус правителя тісно пов'язувався з конкретними божествами води, які втілювали життєву силу, порядок або потенційну загрозу.

У релігійній системі Стародавнього Єгипту вода посідала центральне місце, насамперед як уособлення життєвої сили та родючості. Річка Ніл була не лише джерелом існування, а й символом божественного порядку, підтримання якого покладалося на фараона. Одним із найважливіших божеств, пов'язаних із водною стихією, був Хапі – бог повеней Нілу, який вважався дарувальником врожаю та стабільності. Сам акт розливу річки інтерпретувався як вияв божественної волі, що підтверджувала законність влади фараона [10, с. 112]. Як посередник між богами і людьми, правитель забезпечував гармонію, підтримку якої гарантував культ Хапі.

Значну роль відігравав також Осіріс – бог відродження та потойбічного світу, чий міфологічний цикл був тісно пов'язаний із ритмами природи. Його воскресіння, здійснене за допомогою Ісиди, символізувало відновлення життя та впорядкування світу, а сам Осіріс часто ототожнювався з Нілом. Згідно з дослідженнями Я. Ассмана, культ Осіріса тісно пов'язаний із циклічністю розливів Нілу [1, с. 126].

Також значним божеством був Собе́к, бог-крокодил, уособлення сили, військової могутності та влади. Його культ, особливо поширений у регіоні Фаюм, пов'язувався з образом фараона як володаря, здатного приборкати стихію [27, с. 92]. Зображення правителів із атрибутами Собе́ка слугували візуальним підтвердженням їхньої влади над природними силами.

У шумеро-аккадській традиції вода також була ключовим елементом у політичній та релігійній системі. Одним із головних водних богів був Енкі (аккад. Ea) – покровитель прісної води, мудрості, ремесел і магії. Його храм у Еріду – так званий «Храм Абзу» – розглядався як джерело космічного порядку й осередок цивілізації [5, с. 147]. Саме Енкі, за міфами, дарував людству знання, закони й ремесла.

Важливу роль відігравав і Мардук, головний бог Вавилону, який, згідно з епосом «Енума Еліш», переміг богиню хаосу Тіамат і встановив світовий порядок [16, с. 88]. Його також вшановували як постачальника води.

Ключовим елементом месопотамських космогонічних уявлень був Абзу – первісне джерело прісної води, яке живило всі водні артерії. Як зазначає Т. Якобсен, володарі міст-держав асоціювалися з посередниками між цими космічними водами й людською спільнотою [14, с. 59]. Будівництво каналів і храмів демонструвало їхню здатність керувати стихією – не лише у практичному, а й у релігійному вимірі.

Хоча і в Єгипті, і в Месопотамії вода була центральним елементом цивілізації, її релігійна символіка мала відмінності. У єгипетській традиції вода уособлювала родючість, гармонію та відродження, а фараон отримував владу через підтримку богів, які забезпечували стабільний розлив Нілу [15, с. 223]. Натомість у Месопотамії водна стихія часто ототожнювалася з хаосом, і правителі легітимізували свою владу через боротьбу з цими хаотичними силами [8, с. 95]. В Єгипті Хапі уособлював доброзичливість води, а у

Месопотамії боги води (наприклад, Абзу чи Тіамат) нерідко символізували загрозу, яку потрібно приборкати.

Також важливо зазначити, що в Єгипті культ води був тісно пов'язаний із загробним життям: Осіріс, як бог відродження, пов'язаний із розливами Нілу, що сприяло новому циклу життя [23, с. 98]. У Месопотамії водна символіка натомість тяжіла до образу підземних джерел або хаотичних вод, що межували з космічною темрявою. Водночас контроль над водними інфраструктурами – зрошувальними каналами, дамбами, штучними озерами – трактувався як прямий прояв царської здатності впорядковувати світ.

Цей зв'язок між царем і водною стихією закріплювався і в титулатурі. У Єгипті правителі приймали титули на кшталт «Син Хапі» або «Володар двох земель», які натякали на контроль над розливами Нілу й об'єднання Верхнього та Нижнього Єгипту [12, с. 108]. Фараон Аменемхет III, відомий своїми гідротехнічними проєктами, вшановувався як реформатор іригаційної системи [22, с. 173], а Рамсес II прославлявся як «володар вод», зміцнюючи свій зв'язок із Хапі через масштабні проєкти з регуляції водних ресурсів [6, с. 251].

У Месопотамії царі приймали титули на кшталт «Пастир народів» або «Той, хто приборкує води», що вказувало на їхню роль у регулюванні зрошувальних систем і захисті від повеней [26, с. 233]. Наприклад, цар Хаммурапі відомий своїми зусиллями щодо розбудови іригаційної системи, а його закони містять положення про використання водних ресурсів [26, с. 234]. Набукудуррі-уцур II (Навуходоносор II) уславився масштабними гідротехнічними роботами, що слугували інструментом не лише економічного, а й сакрального утвердження його влади [3, с. 175].

Таким чином, культ богів води формував один із центральних механізмів легітимації царської влади як у Стародавньому Єгипті, так і в Месопотамії. У першому випадку акцент ставився на гармонію, родючість і оновлення, у другому – на боротьбу з хаосом та здатність упорядковувати природні сили. Ці моделі демонструють, як водна стихія, залежно від культурного контексту, могла бути як символом божественної ласки, так і випробуванням, подолання якого підтверджувало божественну природу владарювання. Відображення цього сакрального зв'язку виявлялося не лише в міфах і культах, а й у самій системі титулатури, що формувала політичну ідентичність правителя.

У Стародавньому Єгипті Ніл поставав не лише як джерело фізичного існування та економічного процвітання, а й як сакральний символ, тісно пов'язаний із владною легітимацією. Фараони часто ототожнювали себе з Нілом, підкреслюючи, що їхня здатність забезпечувати родючість і порядок походить від божественного начала. Водна символіка в титулатурі фараонів відображала важливість Нілу в релігійній та політичній свідомості єгиптян. Наприклад, порівняння фараона з Нілом за допомогою епітетів на кшталт «Той, хто зрошуватиме землю, як Хапі», або «Син вод Нуна» підкреслювало, що влада правителя була результатом божественного впливу [18, с. 154]. Ці титули стали своєрідними виразами священної ролі фараона як гаранта родючості та життя для єгипетської землі [6, с. 203].

Титул «Великий у водах» символізував не лише контроль над іригаційними системами, але й здатність правителя гарантувати економічну стабільність через керування природними ресурсами [24, с. 119].

Деякі відомі правителі, які використовували водні титули, є ідеальними прикладами цієї практики. Наприклад, Рамсес II вважав себе «життєдавцем» своєму народу, співвідносячи себе з Нілом, що дарує родючість [6, с. 245]. Аменхотеп III, носив епітет «Син Нуна», що підкреслювало його божественне походження через водний хаос первісного світу [15, с. 181]. Сенусерт III також активно використовував водну символіку в титулатурі, пов'язану з Хапі, показуючи своє розуміння значення водних ресурсів для забезпечення стабільності Єгипту [20, с. 37].

У Месопотамії, де водні ресурси визначали соціальну та економічну стабільність, правителі також активно використовували водну символіку для легітимації своєї влади.

Вода була ключовим елементом у сакральній концепції влади в регіоні і її контроль розглядався як божественне обрання. Шумерські царі, такі як Гудеа, який носив титул «Той, хто очищає священні води», демонстрували свою роль як не тільки військових лідерів, але й як релігійних покровителів [13, с. 412]. Це був вираз не лише контролю над водними ресурсами, але й відповідальності за підтримку релігійних та громадських інститутів.

Особливо значущим було посилення на Енкі в титулатурі правителів. Наприклад, Шульгі, цар Урської династії, носив титул «Той, хто керує водними шляхами богів», що також вказувало на його контроль над іригаційними та релігійними практиками [21, с. 219].

Аккадські та вавилонські царі також використовували водну символіку у своїх титулатурах. Хаммурапі, відомий своїм кодексом законів, мав титул «Пастир, що забезпечує водою», підкреслюючи свою роль в економічному житті іригаційної системи [26, с. 235]. Навуходоносор II, один із найвідоміших вавилонських правителів, мав титул «Той, хто розширює річища та канали», що підкреслювало його участь у важливих інфраструктурних проєктах [3, с. 175].

Значущим елементом месопотамської політичної культури були ритуали очищення водою, що слугували сакральним підтвердженням легітимності царя. Обрядове занурення у воду символізувало не лише оновлення, а й підтвердження божественного обрання.

Вода в титулатурі правителів Стародавнього Єгипту та Месопотамії мала не тільки сакральне, а й суттєве політичне значення. Вона стала символом легітимації влади та управлінської спроможності. Контроль над водними ресурсами дозволяв не тільки забезпечити економічну стабільність, але й стати гарантами соціального порядку [27, с. 47].

Титули, що вказували на управління водними ресурсами, надавали правителям величезну політичну силу. Легітимація влади відбувалася через божественну санкцію: правитель, який міг контролювати річки та канали, сприймався як обраний богами, що підтверджувалося через ритуали очищення та посвячення [28, с. 61]. Крім того, втрата контролю над водними шляхами чи іригацією часто сприймалася як знак божественного невдоволення, що могло призвести до політичних криз або навіть повстань [28, с. 44].

Цей сакральний статус не лише проголошувався, а й підтверджувався через ритуальні дії – обряди очищення, коронаційні церемонії та жертвоприношення з використанням води.

Вода відігравала ключову роль у релігійних, дипломатичних та політичних ритуалах стародавніх цивілізацій Єгипту та Месопотамії. Вона використовувалася не лише в очищувальних обрядах і коронаційних церемоніях, але й у дипломатичних зустрічах, де символічне омовіння або дарування води могло означати мирний союз. У військових ритуалах вона застосовувалася для посвяти зброї або підготовки до битви. Наприклад, асирійські воєначальники перед походами здійснювали ритуальне окроплення зброї священною водою з Тигру. Вавилонський цар Хаммурапі проводив омовіння перед ритуальним зверненням до Мардука, бога-покровителя Вавилону, про успіх у війні. Відомо, що єгипетський фараон Тутмос III перед важливими битвами здійснював очищувальні ритуали у водах Нілу, що символізувало його відданість богам і отримання їхнього благословення. Наприклад, у Єгипті священні озера біля храмів, такі як у Карнаку, використовувалися для ритуального обмивання жерців [27, с. 128].

Подібні практики існували і в Месопотамії, де омовіння водою з Тигру та Євфрату було важливим елементом храмових ритуалів і коронаційних обрядів [4, с. 108]. Оскільки вода символізувала очищення, життя та божественну силу, її активно використовували в різноманітних обрядах, що були невід'ємною частиною політичного життя.

В обох культурах вода широко застосовувалася в обрядах очищення, що передували виконанню священних або державних функцій. В Єгипті жерці перед входом до храму проходили ритуальне обмивання у спеціальних водоймах – «святих озерах»,

розташованих при храмах. Подібні практики існували і в Месопотамії, де ритуальне очищення здійснювалося за допомогою води з річок Тигру та Євфрату, що вважалися священними. Використання води в обрядах очищення було пов'язане з її життєдайними властивостями та здатністю відновлювати гармонію [20, с. 66]. Наприклад, верховний жрець Енліля у Ніппурі здійснював ритуальні обмивання перед принесенням жертви, що підтверджується написами на храмових табличках. Вавилонський цар Навуходоносор II також здійснював обрядове очищення перед важливими державними ритуалами, зокрема під час відновлення храму Мардука [3, с. 177]. Наприклад, жерці храму Е-Абзу в Еріді, присвяченого Енкі, регулярно здійснювали обряди очищення для збереження гармонії між людьми і богами. Шумерські царі, такі як Ур-Намму, також проходили ритуальне очищення перед жертвопринесеннями, що згадується в їхніх правових і храмових написах, де ритуальне очищення здійснювалося за допомогою води з річок Тигру та Євфрату, що вважалися священними. Наприклад, верховний жрець Енліля у Ніппурі здійснював ритуальні обмивання перед принесенням жертви, що підтверджується написами на храмових табличках. Вавилонський цар Навуходоносор II також здійснював обрядове очищення перед важливими державними ритуалами, зокрема під час відновлення храму Мардука. У єгипетській традиції відомо, що Рамсес II перед битвою при Кадеші здійснив ритуальне обмивання у водах Нілу, закликаючи божественне благословення на свою армію.

Культові споруди, пов'язані з водою, мали сакральне значення. В Єгипті це були храми, присвячені богам, що мали зв'язок із водною стихією, наприклад храм Хнума в Есні. У Месопотамії важливим прикладом є храм Е-Абзу в Еріді, присвячений богу води Енкі, де ритуальне очищення здійснювалося за допомогою спеціальних ритуальних басейнів. Також у шумерському тексті «Закляття води» описано обрядове окроплення, що застосовувалося для вигнання зла та відновлення гармонії.

У коронаційних церемоніях вода виступала як символ очищення та оновлення влади. В Єгипті фараони перед сходженням на трон проходили обряди, пов'язані з обмиванням у священних водоймах, що символізувало їхнє божественне відродження. Наприклад, під час інтронізації Аменхотепа III використовували воду з Нілу, що символізувала єдність двох земель – Верхнього та Нижнього Єгипту. Вода також використовувалася при освяченні регалій правителя. У Вавилоні під час новорічного свята Акиту цар проходив через церемонію омовіння, що символізувала його підготовку до нового періоду правління [2, с. 113]. Ассирійський цар Саргон II здійснював ритуальне окроплення перед прийняттям титулу «намісника богів на землі»..

У Месопотамії царі також здійснювали ритуали очищення водою. Наприклад, ассирійський цар Ашурбаніпал проходив церемонію омовіння під час свята Акиту, підтверджуючи свій божественний мандат на правління. У шумерських текстах згадується, що цар Гудеа з Лагаша очищувався водами з Тигру перед будівництвом храмів, що символізувало його відданість богам. Подібно до цього, в Єгипті, перед церемоніями відзначення ювілею хеб-сед, фараони проходили через очищення водами Нілу для оновлення своєї влади..

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Таким чином, водна стихія не лише слугувала засобом очищення, але й виступала важливим елементом у процесі політичної легітимації, забезпечуючи правителю сакральний зв'язок із богами та демонструючи його божественне покликання до влади.

У Стародавньому Єгипті та Месопотамії вода була не лише ресурсом, а сакральним символом, за допомогою якого легітимувалася влада. У єгипетській традиції вона виступала в образі гармонійної сили родючості, а в месопотамській – як стихія, яку слід приборкати. В обох культурах зв'язок правителя з водною стихією реалізовувався через культ богів, сакральну титулатуру, ритуали очищення й коронації. Таким чином, вода виступала універсальним, але культурно диференційованим елементом сакралізації влади.

Список використаних джерел:

1. Антонюк С. П. Культ води як основа легітимації влади у фараонів Стародавнього Єгипту. *Історичний альманах*. 2020. № 27. С. 41–49.
2. Бойко І. А. Божественна влада у шумеро-аккадському світі. *Східний світ*. 2019. № 2. С. 87–95.
3. Іванов С. О. Сакральна природа влади у стародавніх східних цивілізаціях. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія: Історія. 2017. № 53. С. 12–20.
4. Климчук О. В. Символіка стихій у сакральних уявленнях давніх цивілізацій. *Релігієзнавчі студії*. 2017. № 1(11). С. 25–31.
5. Короленка І. В. Міф як джерело легітимації влади у стародавніх державах. *Питання культурології*. 2016. № 32. С. 51–56.
6. Мандрик О. В. Релігійні уявлення про воду в контексті цивілізацій Стародавнього Сходу. *Гілея: науковий вісник*. 2015. № 93(2). С. 34–37.
7. Петров Д.М. Політична влада і релігія у Стародавньому Єгипті: проблема взаємозв'язку. *Наукові записки НаУКМА*. Історичні науки. 2020. Т. 3. С. 45–54.
8. Сорочан С. Б. Царська ідеологія у Стародавньому Сході. *Історичні дослідження*. 2018. № 12. С. 103–114.
9. Assmann, J. The Search for God in Ancient Egypt. Ithaca: Cornell University Press, 2001. 288 p.
10. Beaulieu, P.-A. The Reign of Nabonidus, King of Babylon (556–539 B.C.). New Haven: Yale University Press, 1989. P. 113.
11. Beckman, G. Hittite Diplomatic Texts. 2nd ed. Atlanta: SBL Press, 1999. 256 p.
12. Black, J., Green, A. Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia: An Illustrated Dictionary. Austin: University of Texas Press, 1992. P. 108.
13. Bottéro, J. Mesopotamia: Writing, Reasoning, and the Gods. Chicago: University of Chicago Press, 1992. 288 p.
14. Breasted, J. H. Ancient Records of Egypt Vol. 3. Chicago: University of Chicago Press, 1906. 342 p.
15. Bryan, B. M. The Reign of Thutmose IV. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1991. P. 48.
16. Dalley, S. Myths from Mesopotamia: Creation, the Flood, Gilgamesh, and Others. Oxford: Oxford University Press, 2008. 337 p.
17. Faulkner, R. O. The Egyptian Book of the Dead: The Book of Going Forth by Day / transl. by R. O. Faulkner ; ed. by C. H. Roberts, M. Goelet. San Francisco: Chronicle Books, 1994. 192 p.
18. Frankfort, H. Kingship and the Gods: A Study of Ancient Near Eastern Religion as the Integration of Society & Nature. Chicago: University of Chicago Press, 1948. 448 p.
19. Grayson, A.K. Assyrian Royal Inscriptions, Vol. 2: From Tiglath-Pileser I to Ashurnasirpal II. Wiesbaden: Harrassowitz, 1976. P. 165.
20. Hornung, E. Idea into Image: Essays on Ancient Egyptian Thought. New York: Timken Publishers, 1999. 192 p.
21. Jacobsen, T. The Harps that Once...: Sumerian Poetry in Translation. New Haven: Yale University Press, 1987. 496 p.
22. Jacobsen, T. The Treasures of Darkness: A History of Mesopotamian Religion. New Haven: Yale University Press, 1976. 273 p.
23. Kemp, B. J. Ancient Egypt: Anatomy of a Civilization. 2nd ed. London: Routledge, 2006. 464 p.
24. Lambert, W. G. Babylonian Creation Myths. Winona Lake: Eisenbrauns, 2013. 610 p.
25. Leick, G. Mesopotamia: The Invention of the City. London: Penguin, 2001. P. 82.

26. Lurker, M. The Routledge Dictionary of Gods and Goddesses, Devils and Demons. London: Routledge, 2004. 296 p.
27. Nadali, D. Outcomes of Battle: Triumphal Celebrations in Assyria. *Rituals of Triumph in the Mediterranean World* / ed. A. Spalinger, J. Armstrong. Leiden: Brill, 2013. P. 75–94.
28. Pinch, G. Egyptian Myth: A Very Short Introduction. Oxford: Oxford University Press, 2004. P. 66.
29. Postgate, J. N. Early Mesopotamia: Society and Economy at the Dawn of History. London: Routledge, 1992. 367 p.
30. Shaw, I. The Oxford History of Ancient Egypt. Oxford: Oxford University Press, 2000. 550 p.
31. Sommer, B. D. The Babylonian Akitu Festival: Rectifying the King or Renewing the Cosmos?. *Journal of Ancient Near Eastern Studies*. 2000. Vol. 27. P. 81–95.
32. Spalinger, A. J. War in Ancient Egypt. Oxford: Blackwell, 2005. 328 p.
33. Teeter, E. Religion and Ritual in Ancient Egypt. Cambridge: Cambridge University Press, 2011. 261 p.
34. Van De Mieroop, M. A History of the Ancient Near East, ca. 3000–323 BC . 3rd ed. Oxford: Wiley-Blackwell, 2016. 424 p.
35. Wilkinson, R. H. The Complete Gods and Goddesses of Ancient Egypt. London: Thames & Hudson, 2003. 256 p.

УДК 94(315):2-264(045)

Ольга БЛАЖКО

ДЕШИФРУВАННЯ КЛИНОПISY

(студентка II курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права

Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент О. М. Марченко

Анотація. У статті досліджено найдавніше письмо – клинопис. Згадано історію назви письма та аспекти його розвитку. Показано, як протягом століть, багатьма дослідниками відбувалося дешифрування клинопису.

Ключові слова: Дворіччя, клинопис, стародавнє письмо, дешифрування, глиняні таблички, Шумер, Вавилон, Персепо́ль, Бехістунський напис.

Постановка проблеми. Клинопис – це найдавніша система письма, яка є спадщиною цивілізації Дворіччя. Проте, протягом багатьох століть клинописні тексти залишалися незрозумілими для науковців, приховуючи за собою знання про історію та культуру Месопотамії. Дослідження історії дешифрування клинопису є важливим для розуміння ролі окремих дослідників та їхніх знахідок у розвитку науки, а також для усвідомлення значущості цієї писемності у вивченні історії Стародавнього Сходу.

Аналіз досліджень і публікацій. При написанні статті було використано працю О.П. Крижанівського «Історія Стародавнього Сходу» [2]. У цій книзі розкриваються особливості політичного й соціально-економічного розвитку цивілізацій Стародавнього Сходу, дається характеристика культури та релігії регіону. Вагомий внесок у написання статті відіграв навчальний посібник В.І. Лубського, А.С. Харьковщенко, Т.Г. Горбаченко, М.В. Лубської «Історія писемності, священних книг і віроповідальних текстів» [3], який містить матеріали щодо історії виникнення писемності, функціонування священних та віроповідальних текстів світових та національних релігій. Крім того, для написання статті

було використано іноземні інформаційні сайти [5; 7] та цікава праця О. Фетісової «Книги-цеглинки: з історії глиняних табличок» [6].

Мета статті: дослідити, що являє собою клинопис та показати, як асиріологи протягом століть займалися його дешифруванням.

Виклад основного матеріалу (результатів) дослідження. На рубежі IV і III тисячоліть до н.е. між Євфратом і Тигром, у південному Дворіччі внаслідок довготривалого розвитку виникла висока цивілізація, можливо, найбільш стародавня культура. Частиною їхньої спадщини є писемність, яку прийнято називати клинописом [3, с. 18]. Для написання у Дворіччі, як правило, використовувалися глиняні таблички. Глина там була найдоступнішим матеріалом. З неї виготовляли майже все: від іграшок і посуду до палаців. Тому книги теж були із глини [6].

Для виготовлення глиняної таблички спочатку добре розминали шматок глини, щоб отримати густе та в'язке тісто. Потім із нього формували основу для писання будь-якої форми. Але зазвичай це були плитки прямокутної форми, за розміром із маленький блокнотик і в яких довжина в 1,5–2 рази перевищувала ширину. Після того, як глина підсихала, писці наносили текст. Знаряддя для письма слугувала очеретяна паличка, яка в розрізі мала трикутну форму. Починаючи виводити знаки, писарі сильніше натискали на паличку на початку письма, тому на глині отримувався відтиск трикутника – клина. Звідси й назва письма клинопис [6].

Клинопис як суміш із складових знаків із детермінативами був створений шумерами. Але до половини III тис. до н.е. вони ще не встигли довести принципи клинопису до повного розвитку [3, с. 18].

У III тис. до н.е. ранні рабовласницькі міста-держави шумерів були завойовані вавилонянами – семітським народом, який заснував нове могутнє царство. Вавилоняни, зруйнувавши Шумерію, запозичили в них писемність і застосували її до семітської мови. Шумерське письмо вертикальними стовпчиками зверху вниз вавилоняни замінили горизонтальним письмом зліва направо [3, с. 18].

В епоху Середньовавилонського царства клинопис став міжнародним дипломатичним письмом на Близькому Сході, його використовували навіть єгипетські чиновники. Тому месопотамський клинопис іноді образно називають «латиницею Стародавнього Сходу» [4]. Із Вавилону клинопис проник до сусідніх народів і найбільшого розвитку досяг у північних сусідів вавилонян – асирійців, які говорили на мові, спорідненій із вавилонською [3, с. 18].

У I тис. до н.е. перські війська захопили столицю Нововавилонського царства і Кир II проголосив себе «царем Вавилону». Вони успадкували клинопис, але за часів імперії Ахеменідів була розроблена його спрощена форма – давньоперський клинопис. Він був переважно силабічним і використовувався для царських написів [1]. Проте вавилонська мова продовжувала відігравати роль мови дипломатії в ранній Перській імперії. Багато царських написів Ахеменідів були виконані давньоперськими, еламськими та вавилонськими клинописами [1].

Перша зацікавленість до пізнання клинопису виникла ще в середньовічному ісламському світі. Увагу мандрівників, які досліджували руїни Персеполя в Ірані, привертала клинописні написи [5].

У XVII ст. такі мандрівники, як Гарсія де Сільва Фігероа та П'єтро Делла Валле, зробили важливі спостереження щодо клинописних написів у Персеполі. Вони вперше привезли до Європи копії клинописних написів, які були не зовсім точними, проте допомогли визначити напрямок письма – зліва направо, і зрозуміли, що ці написи являють собою слова та склади, а не просто декоративні фризи [5; 7].

Пізніше Карстен Нібур привіз до Європи повні й точні копії написів із Персеполя, опубліковані в 1767 році в «Розповіді про подорожі до Аравії та інших навколишніх земель». Ці копії мали вирішальну роль у пізніших спробах дешифрування. Набір символів, який згодом стане відомим як давньоперський клинопис, незабаром сприймався

як найпростіший із трьох типів клинописів (ще були еламський та вавилонський), що зустрічалися, і тому вважався головним кандидатом на дешифрування. Нібур зрозумів, що в найпростішій категорії написів, було лише 42 символи, і ствердив, що це має бути алфавітне письмо [5; 7].

У 1798 році Олуф Герхард Тихсен уперше дослідив написи Персеполя, скопійовані Нібуром. Він виявив, що серії символів у перських написах були розділені один від одного косим клином, тому це повинні бути окремі слова. Також він вказав, що певна група із семи літер повторювалася в написах, і що вони мали кілька повторюваних закінчень із трьох-чотирьох літер. Однак Тихсен помилково приписав тексти царям Аршакідів, і тому не зміг зробити подальший прогрес у дешифруванні [7].

Фрідріх Мюнтер удосконалив роботу Тихсена та довів, що написи мають належати епосі Кіра та його наступників, що призвело до припущення, що написи були давньоперською мовою та, ймовірно, згадували царів Ахеменідів. Він припустив, що довге слово, яке з'являється дуже часто та без будь-яких змін на початку кожного напису, має відповідати слову «Цар», і що повторення цієї послідовності мають означати «Цар царів» [7].

Ключ до дешифрування клинописного письма віднайшов на початку XIX ст. німецький вчитель Георг Гротефенд. Він зумів прочитати короткий напис, зроблений на колоні царського палацу в Персеполі, копію якого доправив у Європу в XVII ст. П'єтро делла Валле трьома мовами: давньоперською, вавилонською та еламською. На перській частині Персепольського напису Георг Гротефенд прочитав імена царів Дарія і Ксеркса та батька Дарія I – Гістаспа, правильно встановивши значення дев'яти клинописних знаків. Гротефенд отримав майже ідеальний переклад напису Ксеркса: «Ксеркс сильний цар, цар царів, син царя Дарія, володар світу» (Сучасний переклад: «Ксеркс Великий Цар, Цар Царів, син Царя Дарія, Ахеменій»). У німецьких наукових колах винаходів Гротефенда не надали значення, навіть не надрукували його працю [2, с. 118; 7]. Тому давньоперський клинопис був остаточно дешифрований лише в середині XIX ст. норвежцем Х. Лассеном, французом Е. Бюрнуфом та англійцем Г. Роулінсоном [2, с. 118].

Генрі Роулінсон знайшов великий Бехістунський напис, який було викарбовано на прямовисній Бехістунській скелі в іранській долині Керманшах за наказом царя Дарія I. Тут було написано понад 1300 клинописних рядків, складених на тих самих системах письма, що й Персепольський. У тексті налічувалося понад дві сотні імен та географічних назв – слів, незамінних для дешифрування будь-якого письма [2, с. 118].

До кінця 50-х років XIX ст., користуючись методом дешифрування давньоперського клинопису, вчені прочитали також вавилонську та еламську частини Бехістунського напису, а на початку XX ст. навчилися читати й шумерські тексти [2, с. 118]. Проте, незважаючи на такі результати, в успіхи вчених вірили не всі. Тому в 1857 р. спеціальна комісія, створена в Лондоні при Академії наук, влаштувала ассиріологам Г. Роулінсону, Ф. Тальботу, Е. Хінксу та Ю. Опперту випробування. Їм вручили нещодавно знайдений клинописний текст і запропонували перекласти і встановити його авторство. У призначений день усі четверо подали комісії результати своїх праць. Виявилося, що всі переклади збіглися майже дослівно, автором тексту одноставно було названо ассирійського царя Тіглатпаласара I [2, с. 119].

Відтоді в можливість читати й розуміти клинописні тексти люди повірили, а 1857 р. став роком народження нової історичної науки – ассиріології. Із часом, від неї відокремилися як самостійні науки еламістика та шумерологія [2, с. 119].

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Отже, використовуючи доступний матеріал – глину, шумери створили унікальну систему письма – клинопис, який згодом був адаптований та поширений іншими народами, ставши своєрідною «латиницею Стародавнього Сходу». Дешифрування клинопису – це складний та тривалий процес, над яким працювали, протягом століть, багато дослідників. І їх

успішна робота стала однією із найважливіших досягнень в історії науки, оскільки дала змогу людству зазирнути у світ стародавніх цивілізацій Дворіччя.

Список використаних джерел:

1. Історик, Стародавня Персія. Перська держава Ахеменідів, URL: <https://historian.in.ua/> (дата звернення: 30.03.2025)
2. Крижанівський О.П., Історія Стародавнього Сходу, Київ: «ЛИБІДЬ», 2002. 590 с.
3. Лубський В.І., Харьковченко А.С., Горбаченко Т.Г., Лубська М.В. Історія писемності, священних книг і віроповчальних текстів, Київ: «Центр учбової літератури», 2014. 448 с.
4. Стародавня писемність, URL: <https://wordpress681192.wordpress.com/> (дата звернення: 29.03.2025)
5. The archaeologist, Cracking The Code: The Odyssey Of Deciphering Cuneiform, URL: <https://www.thearchaeologist.org/blog/cracking-the-code-the-odyssey-of-deciphering-cuneiform> (дата звернення: 29.03.2025)
6. Фетісова О. Книги-цеглинки: з історії глиняних табличок. Музей книги Хоунб ім. Олеса Гончара. URL: <https://museum.lib.kherson.ua/knigi-tseglinki-z-istorii-glinyanih-tablichok.htm> (дата звернення: 29.03.2025)
7. Wikipedia, Decipherment of cuneiform, URL: https://en.m.wikipedia.org/wiki/Decipherment_of_cuneiform (дата звернення: 29.03.2025).

УДК 94(37):[27:141.31](045)

Нікіта СКЛЯНІЧЕНКО **РАЙМУНД ЛУЛЛІЙ ЯК СЕРЕДНЬОВІЧНИЙ ПЕРЕДВІСНИК** **ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ**

(студент II курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права

Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)
Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент Л.В. Пономаренко

Анотація. У статті розглядається постать Раймунда Луллія – видатного мислителя Середньовіччя, який поєднав філософію, логіку та богослов'я у спробі створити універсальну систему знань. Особлива увага приділяється його «Ars Magna» – механічній логічній системі, що передбачала автоматизацію мислення за допомогою комбінацій понять. Автор аналізує ідеї Луллія як інтелектуальну передтечу сучасних концепцій штучного інтелекту, підкреслюючи його вплив на розвиток формальної логіки та алгоритмічного мислення в наступні століття.

Ключові слова: логіка, Ars Magna, схоластика, комбінаторика, комп'ютерні науки

Постановка проблеми. XIII століття багатьма дослідниками вважається розквітом і кульмінацією схоластичної думки – явища, яке є, мабуть, одним із найголовніших та невід'ємних елементів західноєвропейської середньовічної культури. Саме в цьому столітті себе увічнили в рукописах такі великі мислителі, як Роджер Бекон, Бонавентура, Альберт Великий, Тома Аквінський, Вільгельм Овернський та інші. Деяко осторонь від своїх сучасників стоїть визнання на заході, але, на жаль, маловідомий у вітчизняній літературі, іспанський філософ та теолог XIII ст. Раймунд Луллій, що мав спільну мету зі своїми попередниками та сучасниками, а саме – захист та розповсюдження християнства, але мав інший погляд стосовно методу.

Аналіз досліджень та публікацій. У дослідженні проаналізовані англomовні роботи, присвячені даній темі. Насамперед це «The Art and Logic of Ramon Llull: A User's Guide» [1] Ентоні Боннера та ряд статей, що містяться у «Ramon Llull From The Ars Magna To Artificial Intelligence» [5]. Першоджерелами для написання статті стали праці «Ars Brevis» [4] та «La combinatoria luliana» [3] Раймунда Луллія.

Мета дослідження. Проаналізувати філософсько-логічну систему Раймунда Луллія як ранню спробу формалізації мислення та виявити її значення для становлення ідей, що лягли в основу сучасного штучного інтелекту.

Виклад основного матеріалу. Як свідчать джерела, головним об'єднуючим атрибутом представників схоластичної філософії став захист християнської віри від ересі та інших релігійних систем за допомогою спекулятивного методу філософії насамперед спираючись на трактати Арістотеля. Так, філософія слугувала інструментом, була «служанкою» християнської теології. Схоласти вважали, що за допомогою раціонального обґрунтування християнських догматів засобами формальної логіки Арістотеля, іновірці насамперед мусульмани та іудеї, приймуть ці аргументи та перейдуть в християнство. Проте, як показала практика, ці спроби переконання таким чином, як це робили більшість схоластичних мислителів, не мали масового успіху.

Раймунд Луллій розумів, що звичайні аргументації, які спиралися на формальну логіку, котрі відчайдушно плели його попередники, виявилися безплідними у переконанні іновірців. Тому що ці аргументи, так чи інакше, були засновані на беззаперечному авторитеті Святого Писання та беззаперечній неправильності низки положень, наприклад, Корану. Оскільки кожен спирався, зрештою, на свої релігійні тексти, положення яких вважалися аксіоматичними, тобто такими, які не можна підставити під сумнів. Тому, як би завзято схоласти не доводили неправильність певних положень Корану чи Талмуду, та, відповідно, істинність положень Святого Писання, їх опоненти з цим не погоджувалися просто тому, що для них положення їхніх релігійних текстів є догмами, які не можуть бути жодним чином поставлені під сумнів чи, тим паче, спростовані. Більше того, ті ж самі процедури переконання за допомогою філософських спекуляцій, але в протилежну сторону, можуть робити також і мусульмани чи євреї по відношенню до християн.

Розуміючи цю проблему, Луллій забажав розробити абсолютно інший метод, який спирався би на такі істини, що поділяють як християни, так і євреї та мусульмани. Цей метод, який ми спробуємо проаналізувати нижче, Луллій назвав «Ars Magna» (Велике Мистецтво) [5], та який у XVII ст. відомий філософ-раціоналіст Г.В. Лейбніц назве «Ars Combinatoria». Цей метод фактично є началом науки комбінаторики та, відповідно, передвісником комп'ютера та штучного інтелекту.

Сутність методу Ars Magna. Як уже було сказано, Луллій поклав в основу свого методу такі базові ідеї чи концепти, які були б прийнятні, а точніше – не були б заперечними з боку мусульман та іудеїв. Наприклад, всі ці три релігії монотеїстичні, а значить усі учасники гіпотетичної дискусії не заперечили би такі положення, що Бог єдин, він є найвищим благом, першопочатком буття і т. ін. Також це стосується, наприклад, вчення про чотири елементи – вогонь, воду, землю, повітря, – які є початками матеріальних речей, про геоцентричну систему і інші подібні космологічні ідеї, що були сформовані Арістотелем та успадковані середньовіччям [6].

Але як саме Луллій зв'язував такі істинні положення (з точки зору християн, мусульман та іудеїв), яких можна перелічити безліч, зі своїм унікальним методом? Щоб було зручніше зрозуміти сутність свого методу, Луллій зробив таблицю вихідних концептів чи понять, які позначав літерами латинського алфавіту, а також робив графіки, що відображали різні маніпуляції з цими поняттями. Перша версія його таблиці містила 12 «фігур» – форм маніпуляцій та комбінацій базових понять, яку він виклав у «Ars generalis», але вона була занадто складна та незрозуміла його сучасникам, тож він зробив скорочений варіант з 4 фігурами, який виклав у «Ars brevis».

Цю версію ретельно вивчали та досліджували вчені XVI – XVII ст., в тому ж числі й Г.В. Лейбніц. Тож проаналізуємо саме її. Таблиця мала розмір 6 на 9; відповідно, стовпці мали такі назви по порядку зліва направо: «Фігура А», «Фігура Т», «Правила або запитання», «Предмети», «Чесноти», «Пороки»; рядки були позначені літерами латинського алфавіту від В до К. Перша фігура, або «Фігура А», містила всі поняття з першого стовпця: благо (В), велич (С), вічність (D), сила (Е), мудрість (F), воля (G), чеснота (H), істина (I), слава (K) [5]; та позначала таким чином Божественну природу.

Слід зазначити, що тут літери репрезентують не змінні, а константи, що підкреслює незмінність Божественного буття на відміну від нашого, земного. Графічно Луллій зобразив цю фігуру у вигляді кола, на якому було позначено 9 рівновіддалених точок, що відображали вищеперелічені атрибути, та між якими всіма були проведені лінії, що показує нам взаємозворотність цих атрибутів щодо божественної природи. Так, одне і те ж саме будуть означати твердження «Божественне благо велике» та «Божественна велич є найвищим благом» і т. ін. [1].

Друга фігура, або «Фігура Т» містить всі атрибути другого стовпця: «різниця» (В), «відповідність» (С), «протиріччя» (D), «початок» (Е), «середина» (F), «кінець» (G), «більшість» (H), «рівність» (I), «меншість» (K); тут, на відміну від першої фігури, ми маємо серії реляційних атрибутів, тобто таких, що відображають певне відношення, що поділяються на три групи по три атрибути (перша група – «різниця», «відповідність», «протиріччя»; друга – «початок», «середина», «кінець»; третя – «більшість», «рівність», «меншість») [2].

Графічно цю фігуру Луллій зображав у вигляді трьох трикутників, вписаних у три послідовні кола, кожен з яких (трикутників) відображав одну з груп, та на вершині яких був позначений один з атрибутів, що належить цій групі; трикутники були накладені один на одний таким чином, що утворювалася фігура з 9 вершинами, кожна з яких вказує на один із 9 секторів кіл, що відображають певні сфери буття чи понять. Наприклад, вершина, позначена як «різниця» вказує на такий сектор трьох послідовних кіл, як «чуттєве & чуттєве» (під чуттєвим розуміється в даному випадку те, що може бути емпірично пізнане), «інтелігібельне & чуттєве» та «інтелігібельне & інтелігібельне» [5].

Луллій наводить такий приклад у своєму «Ars brevis»: «Існує різниця між чуттєвим та чуттєвим, наприклад, між каменем та деревом. Існує також різниця між чуттєвим та інтелігібельним, наприклад, між тілом та душею. І, більш того, існує різниця між інтелігібельним та інтелігібельним, як, наприклад, між душею та Богом» [4].

Третя ж фігура об'єднує дві перші. Луллій зобразив цю фігуру таким чином: 8 рядів з ячеек, кожна з яких містить символічне позначення комбінації певних атрибутів, наприклад, ВС; оскільки комбінації знаків (літер латинського алфавіту) Луллія не змінювали значення у випадку асиметрії, тобто ВС еквівалентно СВ за значенням, тому Луллій відповідно не позначав подібні інверсійні позначення у своєму графіку, тому й кожний наступний рядок втрачав кількість ячеек на одну: перший рядок складається з 8, другий з 7 і т.д.

Луллій пояснював цю фігуру так. Візьмемо комбінацію символів ВС; ця комбінація означає 4 концепти: благо (В) і велич (С) з фігури А, та різницю (В) і згоду (С) з фігури Т; таким чином, це нам дозволяє проаналізувати наступне твердження «Благо містить в собі велику різницю та згоду», що має застосування у сферах чуттєвого/чуттєвого, чуттєвого/інтелігібельного та інтелігібельного/інтелігібельного. Більш того, за таким принципом ми можемо систематично за таблицею комбінувати вихідні концепти та аналізувати кінцеві твердження до нескінченності. І, нарешті, четверта фігура має подібний до третьої фігури принцип, але, якщо остання досліджує всі можливі бінарні відношення між атрибутами (BC, CD, DE і т.д.), то четверта фігура дає нам можливість аналізувати тернарні відношення. Якщо, як вже було пояснено, третя фігура включає атрибути з фігури А та фігури В, наприклад, велич (С) і вічність (D) з фігури А, та згоду (С) і протиріччя (D) з фігури Т, то четверта фігура, окрім цих атрибутів, містить ще й

значення зі стовпця під назвою «Правила, або запитання»: чи? (В); що? (С); з чого? (D); чому? (Е); скільки? (F); якого роду? (G); коли? (H); де? (I); як? і з чим? (K).

У своїх рукописах Луллій дану фігуру зобразив так. Перше велике коло з 9 атрибутами, позначеними літерами латинського алфавіту, було намальоване, а два менших – вписаних, – були приклеєні до пергаменту таким чином, що їх можна було обертати та отримувати кожного разу нову комбінацію символів, що позначають певні гіпотези. Візьмемо вже відомий приклад з ВС; за четвертою фігурою, цю комбінацію ми мусимо аналізувати, використовуючи такі атрибути, як благо (В) і велич (С) з фігури А, та різницю (В) та згоду (С) з фігури Т, а також такі запитання, чи правила, як Луллій їх ще називає, як «чи?» (В) і «що?» (С).

Таким, чином ми отримуємо три гіпотези, з яких одне твердження та два запитання: «Благо є великим», «Чи благо дійсно велике?», «Що таке велике благо?». Очевидно, що таку процедуру ми можемо робити з іншими алфавітними символами з таблиці. Окрім подібних простих тверджень та запитань Луллій допускав складні, наприклад, ВТВД, де символ Т виступає в якості роздільника: символи, що йдуть до нього, відображають атрибути з фігури А, а ті, що після - з фігури Т; окрім цього, перша літера дає нам зрозуміти, питання з якого саме рядка буде в нашій гіпотезі, в даному випадку «чи?» (В). Таким чином, ВТВД можна розшифрувати, як наступну гіпотезу: «Чи благо містить в собі різницю та протиріччя?» [5].

Але, отримавши в результаті маніпуляцій з таблицею, безліч гіпотез чи запитань, за Луллієм, ми зробили лише одну половину роботи. Друга полягає в безпосередньому аналізі, чи перевірці, отриманих речень. Якщо твердження чи запитання не містять внутрішніх протиріч ми приймаємо їх і використовуємо в якості раціоналістичної бази нашої віри, якщо ж протиріччя знайдено, то ми аналізуємо сутність чи причину протиріччя, докопуючись до істини.

Тож, інструмент, який винайшов Раймунд Луллій (сам філософ зізнався, що він відкрився йому за допомогою Божественного одкровення), дійсно заслуговує назви, що йому дав його творець – Велике Мистецтво (Ars Magna). Але він також і може справедливо називатися Ars Combinatoria [1], як його називали дослідники Нового часу. Дійсно, Луллій не просто сформував базові загальні поняття, атрибути чи концепти, але він - у напівмеханістичній формі - розробив принципи, за якими можемо маніпулювати цими поняттями та отримувати нові значення. Більше того, Луллій використовував графіки, які фіксували не просто статичне відображення певної ідеї чи правила, як це робили задовго до нього, наприклад Евклід, але які ми можемо динамічно використовувати, комбінуючи за допомогою них, алфавітні символи. Важливо відзначити саму ідею, яка була у логіці Луллія, звісно, в зародковому стані, але тим не менш, - розуміння людського мислення, як певного роду обчислення понять та речень, а також символічне відображення цього процесу у вигляді комбінацій символів - літер латинського алфавіту. Всі ці ідеї були остаточно сформовані та розвинені вже в сучасній науці, починаючи від комбінаторики Лейбніца, та закінчуючи булевою алгеброю і сучасною математичною логікою.

Внесок Раймунда Луллія у комп'ютерні науки.

Луллій розробив свій власний підхід до логіки, що мало своє відображення у його Ars Magna. Головним внеском Луллія у логіку було поняття формальної мови, або штучної мови, а в математиці – поняття змінної та заміни змінних. Тож, спираючись на вище зроблений аналіз логічного інструмента Луллія, можна виділити такі його головні здобутки в цих сферах: ідея формальної мови; ідея логічних правил; обчислення комбінацій; використання бінарних та тернарних відношень; використання символів для змінних; ідея заміни змінних; використання «машини» для логіки. Лейбніц згадає ім'я Луллія та спирається на його ідеї у своїй праці *Dissertatio de Arte Combinatoria*, яка привела до розробки обчислювальних машин. Тож, Луллій зробив великий внесок в ідеї, що є фундаментом сучасних комп'ютерних наук [3].

Якщо казати про ідеї або нововведення Луллія, які були певного роду антисипаціями тих досліджень, що лягли в основу сучасних комп'ютерних наук, математичної логіки та штучного інтелекту, або безпосередньою їх передтечею, що вплинула на їх формування, то, перш за все, треба відзначити ідею дедукції у Луллія. Він сформував, як показано вище, набір базових скінченних понять, а також набір правил, за допомогою яких ми можемо виводити нові істини, комбінуючи ці поняття. З точки зору сучасної науки, ми могли б сказати, що Луллій фактично, хоч і побічно, сформував генеративну систему, або ж принаймні «доторкнувся» до неї. Можна порівняти фігури – перш за все, третю та четверту – Луллія з генеративною системою в розумінні комп'ютерних наук. З точки зору останніх, пристрій обчислювання називається машиною, а те що виводиться – набором кінцевих конфігурацій (мовою). Але відомо, що такий пристрій, який вміє генерувати дані за певними правилами (граматикою), здатен також і аналізувати сам процес обчислювання і впізнавати його правильність. Теж саме ми знаходимо і в *Ars Magna*, де ми маємо пристрій у вигляді обертових кіл, які механічно виводять певні формули, що складаються з літер алфавіту за таблицею. Цей процес Луллій називав «*ars inveniendi*» (процедура пошуку істини). Протилежний процес, коли ми перевірямо виведені положення на наявність в них протиріч, Луллій називав «*ars demonstrandi*» (процедура доведення істини) [6].

Коли ми аналізуємо четверту, головну фігуру Луллія, перше, що впадає у вічі – це її механістичний характер. І дійсно, цей, хоч і в певному сенсі найвний та простий, інструмент, який полягав в тому, що одне коло було намальоване на пергаменті, а два інші, вписані, були приклеєні до нього таким чином, що їх можна було обертати і отримувати нові формули внаслідок накладання літер, позначених на колах; так ось, цей прилад, не дивлячись на просту структуру, є одним із перших примітивних варіантів обчислювальних машин, тобто тим, що ми сьогодні називаємо комп'ютером, хоча і не в повному сенсі. Справа в тому, що прилад Луллія був здатен механістично виводити лише формули з літерами, значення яких користувач має вже осмислювати та інтерпретувати сам. Більше того, він має перевіряти отримані твердження на істинність. Звісно, все це ще дуже далеко від сучасного повністю механістичного комп'ютера, проте сам принцип механізації людського мислення був сформований саме Луллієм. Примітним є те, що Лейбніц аналізував обертові кола Луллія у своїй *Dissertatio de Arte Combinatoria* та, базуючись на *Ars Magna*, створив обчислювальну машину для чотирьох базових арифметичних дій «+», «-», «×», «÷», використовуючи кола, що вже набагато більше нагадувало комп'ютер [5].

Окрім цього, у логічному вченні Луллія можна знайти чимало зародків тих ідей, які є основою сучасною логіки, яку використовують, перш за все, в комп'ютерних науках. Наприклад, Луллій фактично прийшов до тієї ж думки, що й видатний логік та математик Дж. Буль, а саме – розуміння людського мислення як маніпуляції поняттями або реченнями, що може бути алгебраїчно виражено. Але, на відміну від Дж. Буля, Луллій не тільки хотів дослідити принципи маніпуляцій і комбінацій, але й сформулювати першопочаткові загальні поняття, чи істини, для цих маніпуляцій. Більше цього, Луллій був першим, хто винайшов бінарні та тернарні відношення між аргументами, наприклад, $R(x, y)$ або $R(x, y, z)$, тим самим зробив наступний крок у розвитку формальної логіки, що спиралися до цього на унарні відношення суб'єкта та предиката, що сформував Арістотель [2]; Луллій ввів поняття заміни змінної, хоча і не в зовсім сучасному сенсі (у нього змінна могла мати одразу декілька значень в залежності від інтерпретації цілої формули); і, нарешті, Луллій був першопочатківцем в кресленні діаграм, щоб графічно репрезентувати свої концепції; його креслення почали вивчатися Хуаном Вівесом у XVI ст., пізніше була зроблена їх повна нотація Лейбніцом у XVII ст., і, нарешті, вони дійшли до Ейлера в 1760-х; Луллій також з'єднував терміни силогізму лініями, створюючи трикутник, що пізніше було названо «*pons asinorum*».

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Тож, Раймунд Луллій виявляється однією з ключових постатей, яка ще у Середньовіччі сформулювала ідеї, близькі до сучасних підходів у сфері штучного інтелекту. Його спроби створити універсальну логічну систему й автоматизувати процес мислення за допомогою символічних комбінацій були революційними для свого часу. Перспективи подальших досліджень полягають у глибшому аналізі луллієвого методу в контексті розвитку логіки, інформатики та когнітивних наук. Особливо актуальним є порівняння його підходів з сучасними алгоритмічними системами та нейромережами. Також варто звернути увагу на вплив Луллія на інших мислителів і можливість інтеграції його ідей у філософсько-етичні дискусії про штучний інтелект.

Список використаних джерел:

1. Anthony Bonner, *The Art and Logic of Ramon Llull: A User's Guide*, Leiden: Brill, 2007
2. *Doctor Illuminatus: A Ramon Llull Reader*. Ed. A. Bonner. Princeton: Princeton UP, 1993.
3. La combinatoria luliana, «Revista de Filosofia», 1953, v. 12, 1954, v. 13
4. Raimundus Lullus. *Ars Brevis*. URL: <https://saloni.li/F340DE9> (дата звернення 01.04.2025)
5. Ramon Llull From The *Ars Magna* To Artificial Intelligence. All Rights Reserved, 2011. 146 p.
6. William Theodore Aquila Barber, Raymond Lull, the illuminated doctor: a study in mediaeval missions. London: C.H. Kelly, 1903. URL: <http://www.archive.org/details/raymondllullillum00barbuoft>.

УДК 94(3)''11/16'':93(045)

Юлія ГОЛУБОВСЬКА

ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ У СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ ЄВРОПІ

*(студентка III курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права*

*Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)
Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент О.М. Марченко*

Анотація. *Стаття присвячена аналізу виховання дітей у середньовічній Європі, яке було тісно пов'язане з соціальними, релігійними та економічними умовами того часу. Дитинство не розглядалося як окремий період розвитку особистості, а слугувало підготовкою до виконання визначених соціальних ролей. Основу виховання становили релігійні практики, моральне навчання та соціалізація відповідно до класової приналежності. Освітні інституції, такі як монастирі та церковні школи, відігравали ключову роль у формуванні світогляду дітей, особливо серед аристократії. Водночас виховання селянських дітей зводилося до практичних навичок і духовного наставництва. Аналізуючи особливості виховання хлопчиків і дівчаток, стаття висвітлює гендерні аспекти середньовічного суспільства та його вплив на систему освіти і морального виховання.*

Ключові слова: *виховання, середньовічна Європа, дитинство, релігія, соціалізація, монастирські школи, аристократія, селянство, моральне виховання, соціальні ролі.*

Постановка проблеми: Виховання дітей у середньовічній Європі є важливим аспектом історичного дослідження, оскільки воно відображає соціальні, релігійні та економічні особливості тогочасного суспільства. На відміну від сучасного розуміння дитинства як окремого етапу розвитку особистості, у середньовіччі воно розглядалося

переважно як підготовка до виконання визначених соціальних ролей. Незважаючи на значну кількість досліджень у цій сфері, досі залишаються дискусійними питання впливу релігії, соціального статусу та гендерних норм на виховання дітей у різних верствах населення.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідження дитинства в середньовічній Європі є важливою частиною історичної науки, що охоплює аспекти виховання, освіти та дозвілля дітей у цей період. Вивчення цієї теми стало можливим завдяки працям західних та вітчизняних істориків, які аналізують суспільні структури, побутові умови, моральні норми та культурні традиції.

Одним із важливих напрямів дослідження є аналіз соціальних уявлень та символізму середньовічної Європи. Значний внесок у цю сферу зробив М. Пастуро в праці «Символическая история европейского средневековья» [6], де автор аналізує роль кольорів, символів та ритуалів у суспільстві, що впливали й на виховання дітей. Подібну увагу до культурного контексту приділив Й. Хейзінг у відомій праці «Осень Средневековья» [11], досліджуючи вплив ритуалів, свят і символічних аспектів на життя суспільства, включно з дитинством.

Велика увага в історіографії приділяється повсякденному життю дітей у середньовічній Європі. Наприклад, Е. Пауер у своїй роботі «Люди Средневековья» [7] аналізує взаємозв'язок між економічними умовами та вихованням дітей, а також описує особливості дитячого віку з погляду середньовічних уявлень. М. Роулінг у книзі «Європа в средние века. Быт, религия, культура» [8] звертає увагу на різницю між вихованням дітей у містах та селах, порівнюючи освітні можливості аристократичних та селянських родин. Доповнює цей аналіз Ж. Ле Гофф у праці «Цивилизация средневекового Запада» [5], де автор зосереджується на суспільних уявленнях про дитинство та виховання в умовах феодального ладу.

Окремий пласт досліджень стосується виховання в родині. Відомий історик Ф. Арієс у своїй класичній праці «Ребенок и семейная жизнь при старом порядке» [1] простежує еволюцію уявлень про дитинство та взаємозв'язок між соціальними нормами і вихованням дітей. Схожу тематику розглядають Ф. Гіс і Дж. Гіс у книзі «Брак и семья в Средние века» [3], акцентуючи увагу на гендерних відмінностях у вихованні хлопчиків і дівчаток. Значний внесок у вивчення ролі родини зробив і Р. Фоссє в праці «Люди средневековья» [9], де розкривається роль родини у вихованні, дисципліні та контролі над поведінкою дітей. У праці Барбари Гані «Средньовічні діти» дається цілісний погляд на повсякденне життя дітей у Середньовіччі [10], а в дослідженнях Пітера Ласлетта «Світ, який ми втратили» [10] та Шюлле Юргена «Дитинство в середньовічній Європі» [12] містяться важливі відомості про виховання і соціальну адаптацію дітей у середньовічному суспільстві.

Метою статті є аналіз особливостей виховання дітей у середньовічній Європі з урахуванням соціальних, релігійних та економічних чинників. Дослідження спрямоване на виявлення основних підходів до виховання дітей у різних суспільних верствах, визначення ролі церкви у формуванні моральних цінностей та освіти, а також аналіз гендерних аспектів виховного процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виховання дітей у середньовічній Європі було невіддільною частиною соціальної, культурної та релігійної структури того часу. Протягом століть підходи до виховання змінювались, однак загалом вони були тісно пов'язані із соціальним статусом, релігією та економічними умовами. Дитинство не сприймалося як період безтурботного розвитку особистості, як це відбувається в сучасному світі, а скоріше як підготовка до майбутнього дорослого життя, у яке дитина вступала з визначеними соціальними ролями. Виховання в середньовіччі зводилося до ретельної підготовки до виконання конкретних обов'язків у суспільстві, а також спрямовувалося на моральне очищення через релігійне навчання.

У середньовічній Європі дитинство розглядалося не лише як фізичний розвиток, але й як період моральної трансформації. Релігія займала центральне місце в житті середньовічних людей, і виховання дітей було невіддільно пов'язане з релігійними практиками. Як зазначає М. Роулінг, «освіта і виховання дітей в середньовіччі зводились до того, щоб навчити їх правильно молитися, а також вести духовне життя згідно із церковними канонами» [8, с. 121].

Підхід до виховання через призму християнської моралі визначав основи формування особистості дитини. Це включало навчання дітей молитвам, церковним обрядам, а також основам християнського морального кодексу, згідно з яким дитина вважалася особою, що має бути очищена від первородного гріха через релігійне виховання.

Роль церкви у вихованні дітей була беззаперечною. Монастирі та церковні школи стали основними інститутами освіти. Церква була головним освітнім центром, і діти, особливо з вищих соціальних верств, здобували освіту переважно в монастирях. Як зазначає Е. Віолле-ле-Дюк, «церква відігравала вирішальну роль у формуванні моральних та етичних норм середньовічного суспільства. Виховання дітей було пов'язане з релігійною настановою, у якій важливу роль відігравали заповіді та моральні настанови Святого Письма» [2, с. 142]. Навчання релігійних текстів, вивчення латини, базові знання християнської теології стали важливими елементами освіти, особливо серед аристократії.

Щодо соціального статусу, то виховання дітей у середньовіччі значною мірою залежало від того, до якого класу вони належали. Вища аристократія мала можливість дати своїм дітям освіту, яка включала гуманітарні науки, військове навчання та курси етикету. Для селянських дітей натомість виховання було більш практичним, зосередженим на допомозі в господарстві та дотриманні релігійних норм. Як зазначає С. Демчук, «виховання селянських дітей часто обмежувалося фізичним розвитком і релігійними засадами, що відповідали соціальним вимогам» [4, с. 98]. У такому контексті соціальні ролі були чітко визначені, і кожен стан мав власне розуміння, яким має бути виховання дітей.

Особливо важливу роль у вихованні дітей відігравало фізичне виховання. Як вказує Й. Хейзінг, «хлопчики з аристократичних родин вчилися мистецтва війни, а також різним військовим дисциплінам, що готувало їх до майбутньої служби на полі бою» [11, с. 169]. Для дівчаток, навпаки, роль була зосереджена на навчанні домашнім обов'язкам, зокрема рукоділлю та веденню господарства. Моральне виховання, що ґрунтувалося на ідеї послуху та віри, було важливим елементом формування дівчаток, які в майбутньому ставали матерями і дружинами. Як зазначає Р. Фоссє, «рід аристократії вимагав від дітей не тільки освоєння звичайних обов'язків на службі чи в родині, але й поглибленого навчання в галузі культури, етикету, дипломатії та військової справи» [9, с. 132].

У той час як аристократія надавала своїм дітям доступ до формальної освіти, селянські діти в основному залишалися неписьменними. Виховання селянських дітей обмежувалося щоденними обов'язками та духовними заняттями. Але в обох випадках важливим аспектом була релігія: монастирі, церкви й духовенство стали основними вихователями моральних норм для дітей різних соціальних верств.

До кінця середньовіччя спостерігалася зміна ставлення до дитинства, а також до рольових моделей виховання. З'являється більше усвідомлення того, що дитина є не просто частиною робочої сили або продовженням родинної справи, а має особливий етап розвитку, який потребує належної уваги та навчання. Як пише М. Роулінг, «дитина сприймалася не як невинна істота, але як істота, що потребує виховання, що включає релігійні практики» [8, с. 116]. Однак дитинство в середньовіччі не набуло статусу того етапу життя, який ми сьогодні розглядаємо як період безтурботності, а скоріше було періодом важливої підготовки до дорослого життя, сповненого складних моральних, релігійних і соціальних вимог.

Виховання дітей у середньовічній Європі, без сумніву, є багатограним і складним процесом, який включав не лише духовне й моральне формування, але й адаптацію до соціальних, культурних і економічних реалій того часу. Система виховання була тісно переплетена з релігійними практиками, які вважалися важливими для досягнення моральної та духовної зрілості. У період, коли церква мала неабиякий вплив на всі сфери життя, виховання дітей було орієнтоване на формування правильного ставлення до релігії і моральних норм. Як зазначає Ф. Арієс, «релігійне виховання стало основним аспектом у житті дитини в середньовіччі. Уся система цінностей суспільства ґрунтувалася на християнському вченні» [1, с. 113]. Отже, виховання дітей розглядалося як процес навчання основам віри і порятунку душі.

Релігійні принципи, що лежали в основі виховання дітей, відображали основні моральні норми середньовічного суспільства. Виховання через релігійні тексти та обряди мало на меті не тільки навчити дітей правильного поклоніння та молитвам, але і прищепити відчуття благочестя, а також навички послуху і смирення. Батьки та духовенство вважали важливим забезпечити дітям основу для духовного очищення через навчання Святого Письма та інших релігійних вчень. Як зазначає Й. Хейзінг, «неправильне виховання, за середньовічними мірками, могло призвести до того, що дитина не досягне духовної зрілості» [11, с. 146]. Таким чином, дитина вважалася чимось на зразок «порожнього судна», яке повинне було бути заповнене моральними та релігійними нормами для того, щоб стати членом церкви та суспільства.

Щодо освітніх інститутів, то на відміну від сучасної системи освіти, основною інституцією, що займалася навчанням дітей, були монастирі та церковні школи. Згідно з дослідженням М. Роулінга, «монастирські школи стали центрами освітнього процесу, що визначали подальший шлях розвитку дитини в середньовіччі» [8, с. 124]. Оскільки в середньовіччі писемність була привілеєм лише кількох верств населення, основною метою освіти була релігійна та літературна підготовка. Однак серед аристократії з'явилися приватні наставники та спеціалізовані навчальні заклади, де діти мали можливість вивчати також інші предмети, такі як латина, філософія, логіка, а також військове мистецтво й дипломатію. Як зазначає С. Демчук, «освіта аристократичних дітей мала на меті формування культурної еліти, здатної управляти державними справами» [4, с. 105].

Зовсім інша картина спостерігалася серед селянських дітей, де освіта часто обмежувалася лише базовими релігійними знаннями, а також навчанням фізичним навичкам. Як зазначає Р. Фоссє, «селянські діти здебільшого не мали доступу до формального навчання, тому їхній розвиток переважно зводився до трудових обов'язків у господарстві» [9, с. 134]. Виховання дітей у таких родинах було тісно пов'язане з їхнім фізичним розвитком і підготовкою до роботи в сільському господарстві.

Ще одним важливим аспектом виховання дітей у середньовіччі є те, що дитинство не було сприйнято як окремий етап життя. Як відзначає Е. Віолле-ле-Дюк, «в середньовіччі дитина вважалася малим дорослим, і її виховання відображало не лише фізичний розвиток, а й моральну підготовку до дорослого життя» [2, с. 160]. Виховання у такий спосіб було націлене на те, щоб підготувати дитину до майбутнього соціального становища. Наприклад, діти з аристократичних родин проходили спеціальну підготовку, яка охоплювала курси з управління, військової стратегії та дипломатії, щоб стати достойними представниками своєї соціальної групи.

Система виховання дітей у середньовічній Європі також мала чітко виражений статевий компонент. Як зауважують Ф. Гіс та Дж. Гіс, «для дівчаток основним було навчання домашнім обов'язкам, рукоділлю та управлінню домогосподарством, тоді як хлопці проходили підготовку до військової та політичної діяльності» [3, с. 180]. Так, вищі соціальні верстви прагнули виховувати своїх дітей відповідно до суворих правил, які регулювали ролі чоловіків і жінок у суспільстві.

Дитинство в середньовіччі часто було переповнене важкими умовами, що включали не лише фізичну працю та релігійне виховання, але й соціальні вимоги, котрі

обмежували свободу вибору для дітей. Як стверджує М. Пастуро, «для середньовічного суспільства дитинство не було періодом свободи і захищеності, а швидше – випробуванням, де дитина повинна була знайти своє місце в суспільстві» [6, с. 94]. Виховання в середньовічній Європі попри всі релігійні та культурні уявлення, завжди було підпорядковане соціальним і економічним обставинам, які визначали, як саме має виглядати розвиток кожної конкретної дитини.

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Вивчення виховання дітей у середньовічній Європі дозволяє зробити висновок, що цей процес був тісно пов'язаний із соціальним статусом, релігійними переконаннями та економічними умовами тогочасного суспільства. Дитинство сприймалося не як окремий етап розвитку особистості, а як період підготовки до виконання визначених соціальних обов'язків.

Основним виховним інститутом була церква, яка формувала моральні та духовні засади виховання, особливо серед привілейованих верств населення. Важливим аспектом виховання була соціальна нерівність: аристократичні діти мали доступ до широкого спектра знань, включаючи релігійне, гуманітарне та військове навчання, тоді як виховання селянських дітей обмежувалося переважно фізичною працею та релігійним навчанням. Гендерні відмінності також відігравали значну роль: хлопчики готувалися до служби в армії або управління, тоді як дівчатка навчалися веденню домашнього господарства.

Перспективи подальших досліджень у цій сфері можуть включати детальніший аналіз впливу виховання на соціальну мобільність дітей у середньовічному суспільстві, дослідження регіональних відмінностей у виховних практиках, а також порівняльний аналіз із сучасними підходами до дитинства та освіти.

Важливим напрямом є також вивчення ролі жінок у вихованні дітей та їхнього впливу на формування моральних і соціальних норм у тогочасній Європі.

Список використаних джерел:

1. Арьес Ф. Ребенок и семейная жизнь при старом порядке / пер. с фр. Я.Ю. Старцева. Екатеринбург: изд-во Уральского ун-та, 1999. 416 с.
2. Виолле-ле-Дюк Э.Э. Жизнь и развлечения в Средние века / пер. с фр. М.Ю. Некрасова. Санкт-Петербург: Евразия, 1997. 384 с.
3. Гис Ф., Гис Дж Брак и семья в Средние века / пер. с англ. Москва: «Российская политическая энциклопедия», 2002. 384 с.
4. Демчук С. Доба постів і карнавалів. Як жили, пили і кохалися у середньовіччі. Київ: Віхола, 2023. 345 с.
5. Ле Гофф Ж. Цивилизация средневекового Запада / пер. с франц. Н. Петровой. Москва: Прогресс, 1992. 368 с.
6. Пастуро М. Символическая история европейского средневековья / пер. с фран. Е. Решетниковой. Москва: Alexandria, 2017. 448 с.
7. Пауэр Э. Люди Средневековья / пер. с англ. Е.В. Ланановой. Москва: Центрполиграф, 2010. 223 с.
8. Роулинг М. Европа в средние века. Быт, религия, культура / пер. с англ. Л.А. Калашниковой. Москва: Центрполиграф, 2005. 224 с.
9. Фоссье Р. Люди средневековья / пер. с фр. А.Ю. Карачинского. Москва: Евразия, 2010. 352 с.
10. Ханаволт Б.А. Виховання дітей серед нижчих класів пізньої середньовічної Англії. Журнал міждисциплінарної історії, т. 8, 1977. С. 1–22.
11. Хейзинга Й. Осень Средневековья / пер. с нем. Д.В. Сильвестров. Москва: Айрис-пресс, 2004. 320 с.
12. Schuller J. Childhood in Medieval Europe. New York: Charles Scribner's Sons, 2001. 500 с.

СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА ТА УПРАВЛІННЯ СЕРЕДНЬОВІЧНОГО МОНАСТИРЯ

(студент III курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

факультету історії, бізнес-освіти та права

Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент О. М. Марченко

Анотація. Стаття розглядає внутрішню організацію середньовічних абатств, аналізуючи структурний поділ братії та функціональні ролі окремих посад. У ній виділяються три категорії ченців – вчені брати, конверси та послушники, що демонструє соціальну ієрархію монастирського життя. Детально описано адміністративні та господарські функції ключових посад: абата, пріора, келаря, камерарія, ризничого, преантора, елемозинарія, госпіталія та інфірмарія. Особлива увага приділяється питанням управління майном і фінансових викликів, з якими стикалися монастирські громади, а також заходам, спрямованим на збереження їхньої стабільності в умовах змін середньовічного суспільства.

Ключові слова: монастир, монастирські посади, монастирська ієрархія, чернець, вчені брати, конверси, послушники.

Постановка проблеми. Дослідження спрямоване на аналіз внутрішньої організації монастирських громад як багатовимірних соціально-економічних інститутів середньовічної Європи. Основне питання роботи полягає у визначенні механізмів, що забезпечували стабільність та ефективне функціонування монастиря через поділ ролей і спеціалізацію обов'язків серед його членів. Актуальним є вивчення соціальної стратифікації всередині громади, яка проявляється в розмежуванні монахів на вчених братів, конверсів і послушників, а також дослідження адміністративної системи. Особлива увага приділяється ролям ключових посадовців, таких як абат, пріор, келар, камерарій, ризничий та інші, які координували як духовну, так і світську діяльність спільноти.

Аналіз досліджень і публікацій. Одним з основних джерел для написання статті послужила книга Лео Мулена «Повсякденне життя середньовічних ченців Західної Європи. X–XV століття» видана у 2002 році [2]. Ця праця є ґрунтовним дослідженням, яке структуровано за тематичними розділами, що охоплюють різноманітні аспекти монастирського життя. Автор детально аналізує повсякденні ритуали, організацію монастирського життя, відносини із зовнішнім світом та ін.

Інша праця української дослідниці Людмили Швець «Жебракуючі чернечі ордени як прояв середньовічної аскези. Актуальні питання всесвітньої історії та методики викладання історії» [6], у якій детально аналізує складні взаємини між церквою і світською владою в ранньому Середньовіччі. Швець Л. показує, як ці відносини змінювалися із часом і як вони впливали на розвиток чернецтва.

Книга «Западная Европа XI–XIII веков» авторства А.Л. Ястребицької [7] являє собою детальне дослідження соціально-економічної, політичної та культурної історії Західної Європи протягом XI–XIII століть. Авторка використовує міждисциплінарний підхід, поєднуючи історичні факти з аналізом культурних і соціальних процесів. Особливу увагу було зосереджено на монастирях.

Робота Е.А. Кузьменка «Монастырская повседневность немецких цистерцианцев в визионерских текстах XIII века.» [1] є ґрунтовним дослідженням повсякденного життя цистерціанських монастирів XIII століття на основі візіонерських текстів. Монографія базується на ретельному аналізі джерел, що містять містичні видіння та одкровення, які відображають релігійні уявлення, моральні настанови та повсякденні практики монастирської спільноти. Доповненням до роботи були статті з мережі Інтернет [3, 4, 5].

Метою статті є дослідження організаційної та адміністративної структури середньовічного монастиря, зокрема розподілу ролей та функцій серед членів братії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вступ до монастиря сприймався як жертва, як смерть для звичайного світу, як друге хрещення, завдяки якому чернець починає нове життя. Таким чином, монастир – це спільнота людей, які через спільне проживання, відправлення релігійного культу та господарювання змушені постійно контактувати один з одним. У кожному монастирі був свій абат, і потенційний чернець саме в нього приймав чернечий постриг. Із самого початку процедура вступу супроводжувалася формальними ритуалами. Кожен, хто бажав стати ченцем, мав звернутися до монастиря зі спеціальним проханням (*petitio*). Після цього він чекав не менше чотирьох днів, перш ніж його приведуть у капітул на зустріч з абатом. Очевидно, цей термін вважався мінімальним для випробування волі майбутнього монаха. Абат запитував претендента про серйозність намірів, «здобувач» і собі навмисне демонстрував свою смиренність, наприклад, вставав на ноги лише після отримання від абата відповідного дозволу. Потім абат мав пояснити йому всю суворість порядків ордену, перевіряючи цим щирість бажання просячого: якщо він відповість, що згоден із суворістю дисципліни, то він повертався до гостьової, де протягом трьох днів вивчав правила монастирського життя, після чого його переводили в келію новиціїв. Із цього моменту починався його послух – рік випробувального терміну (*annus probationis*) [1, с. 99–100].

В основному в монастирях братія поділялася на три категорії: вчені брати, конверси, послушники.

Вчені брати. У бенедиктинських абатствах були вчені брати (*litterati*), які володіли латиною, були підковані в церковній премудрості, знали напам'ять псалми й могли брати участь у богослужінні. Багатьох із них віддавали в монастир ще в дитинстві (таких називали *oblati* – «пожертвованими», «дарованими», – або *innutriti* – «вигодуваними» в стінах обителі). Тільки грамотні ченці могли розраховувати на висвячення у священники. Саме їх призначали на адміністративні посади, які забезпечували функціонування громади. Вони ж були авторами документів і творів (історичних хронік, житій святих, збірок чудес і видінь, нечисленних автобіографій), за якими ми знаємо про життя середньовічних абатств.

Але було й безліч неписьменних (*illiterati*) ченців. Їх називали мирськими братами, **конверсами** (*fratres conversi* – тобто «навернені», ті, що прийшли в монастир зі світу), або **«бородатими братами»** (*fratres barbati*). У монастирях на кшталт Клоні, де ченці майже відмовилися від ручної праці та присвятили більшу частину часу богослужінню, мирські брати займалися фізичною працею, жили окремо та відрізнялися від повноправних ченців вбранням (наприклад, їхня коричнева ряса могла бути коротшою). Цистерціанці вирішили відмовитися від праці селян, від якої цілком залежали клонійці, щоб самостійно обробляти свої землі. Однак і вони швидко дійшли до того, що важка фізична праця не давала змоги присвячувати достатньо часу молитві та спогляданню. Тому в них теж з'явилася особлива категорія напівбратів – конверси. Якщо в клонійців конверс міг навчитися писати, опанувати церковну науку і стати одним із *litterati*, у цистерціанських монастирях шлях із конверсів у ченці був закритий. Багато хто з них жив не в монастирях, а у віддалених господарських «підрозділах» (грангіях) – поруч із полями, виноградниками та іншими угіддями, які належали абатству. У монастирі в конверсів були окремі дорміторії та трапезні, і вони були звільнені від багатогодинних служб. Їм дозволяли обмежитися простою молитвою, що складалася з певного числа «Отче наш» і «Слава Отцю» [3].

Послушники, або новіції, – миряни, які ще не пройшли випробувальний термін і ще не були прийняті в громаду. Послушники зовсім не завжди юні: серед них могли бути й дорослі, і навіть люди похилого віку, які побажали на схилі років піти від світу. Якщо абат вирішував прийняти кандидата на послух, йому в залі капітулу виголювали

на голові тонзуру, одягали в чернече вбрання (за винятком куколя – довгого плаща з капюшоном, який служив головним одягом ченця) і доручали наставнику. Згідно зі статутом святого Бенедикта випробувальний термін тривав менш як рік. Якщо після його закінчення кандидат усе ще хотів залишитися в монастирі і його визнавали гідним цього, він складав остаточні обітниці і ставав одним із братів [2, с. 34].

Назвемо деякі з монастирських посад епохи Середньовіччя.

Абат (від арамейського слова «абба», або «авва», – «батько», як Ісус у Новому Завіті звертався до Бога Отця) – настоятель монастиря, батько ченців. На нього було покладено одночасно духовну опіку над громадою і мирську владу над усіма людьми, будівлями, землями та іншими багатствами, що належать монастирю. Він мав дбати про матеріальний успіх братії, займатися будівництвом, примножувати володіння монастиря і захищати його від зазіхань. Для цього в ідеалі йому потрібно було бути одночасно й духовним лідером, і вмілим політиком. Як сказано в статуті святого Бенедикта, влада абата над братією є «немов би абсолютною» («quasi libera... potestate»), і це уточнення дуже важливе. Настоятель, вікарій Христа й батько всіх ченців, у своєму повновладді все ж таки обмежений статутом, а з найважливіших питань має радитися з братією (або деякими старцями) [4].

Пріор (від латинського *prior* – «перший») – помічник абата, фактично його заступник, який за його відсутності керував братією. У великих монастирях бував не один пріор, а кілька. Крім головного пріора (*prior maior*), у клонійських абатствах існувала посада клаустрального пріора. Він стежив за підтриманням дисципліни: щовечора обходив монастир (цей огляд називався *circa* – від латинського слова, що означало «навколо», «колом»), перевіряючи, щоб усі двері були зачиненими, а ченці лежали в ліжках, і відловлював порушників, на яких наступного дня чекало покарання на обвинувальному капітулі. У цьому завданні йому допомагали «інспектори» (*circatori*), які, зокрема, стежили за тим, щоб після сигналу до першого нічного богослужіння брати негайно вставали й не намагалися ще поспати [3].

Келар (*cellarius*) – це головний адміністратор, який відповідав за все, що не входило до кола обов'язків інших служителів. Це він дбав про продовольство для монастиря, купував і продавав землі та ліси, стягував дорожнє мито, роздавав винагороди, контролював комори і млини, пивоварню і живорибні садки. У Монте-Кассіно келар, крім усього іншого, зберігав у себе гирі й ваги, позначені його ім'ям. Він настільки поглинений був своїми обов'язками, що збірники звичаїв навіть не вимагали від нього присутності на богослужінні, якщо тільки «він сам не побажає цього». У підпорядкуванні в келаря перебували: керуючий, свого роду староста («бейліф» англійською), який був зайнятий монастирськими доходами і виплачував платню співакам, ковалю і ветеринару; трапезничий; гранатарій (від латинського слова «*granatarium*» – «житниця, хлібна комора»), який завідував насіннєвим фондом і відповідав за належне засівання монастирських полів (у гільбертинів було прийнято, що якщо цей «агроном» погано виконує свої обов'язки, то отримує тільки шматок хліба на день аж до початку жнив), у його підпорядкуванні також перебував пекар; садівник; доглядачі живорибних садків, доглядач виноградників, зберігач хлібних запасів, коннетабль або доглядач стайні; пітансьє (роздавальник щоденних пайків) і, нарешті, організатор кухні та харчування. Поряд з економом, який спеціально спостерігав за випічкою хліба, постачанням продуктів на кухню, споживанням пива влітку і взимку, його розподілом (але не раніше, ніж за чотири дні до його складування), були ще келар із кухні і келар по вину, який відповідав за доставляння і зберігання вина в льохах [5].

Камерарій, чия роль безперервно зростала, виконував функції фінансового директора. Назва цієї посади походить від слова «кімната» (*camera*), у якій замикалися гроші, реліквії, архіви, документи про права власності, ділові контракти монастиря. Камерарій отримував доходи, управляв та розподіляв наявні кошти. Він дбав про добробут ченців. Також він відповідав за спальне приладдя, солом'яні тюфяки, за гарячу

воду для гоління та купання, для обмивання ніг, за мило та одяг (у чому йому допомагає «вестиарій» (від лат. «vestiarius» – сховище для одягу), за взуття і ваксу. Один із ченців, підпорядкований камерарію, зберігав бритви. Помічник камерарія встановлював світильники в спальні, запалював їх із настанням вечора й гасив на світанку. Він стежив за чистотою рушників для рук, що висіли в умивальній кімнаті. Камерарій і його помічники повинні були також мати безліч переваг. Наприклад, кравцю належало бути стриманим, скромним, небагатослівним, не брехати, не зловживати спиртним, бо, як вважалося, перебуваючи в середовищі братів, він міг дізнатися їхні секрети [2, с. 166–167].

Ризничий відповідав за ризницю (sacristia – від латинського sacrum, «священне начиння»), де зберігалися літургійні посудини, книги й церковний одяг, а також реліквії, якщо в монастирі не було особливої скарбниці. Крім того, до його обов'язків входило підтримувати в церкві порядок, наливати в лампи олію, запалювати свічки, перед службою роздавати братам церковне вбрання, посеред ночі бити в дзвін, щоб їх розбудити й скликати до храму, видавати священикові гаряче вугілля, щоб він міг погріти руки тощо. Оскільки ризничий майже весь час перебував у храмі, саме він приймав у мирян їхні дари, які потім передавав елемозинарію (якщо йшлося про гроші) або келареві (у тих випадках, коли віряни приносили сир, яйця або іншу їжу) [4].

Преантор (praecantor), або старший півчий (cantor), був голосом церкви і стежив за ритмом богослужінь, у разі потреби кваплячи запізнілих отців і братів (які не дуже-то поспішали, найімовірніше, щоб відкрутитися від якої-небудь повинності) або ж стримуючи їх, коли вони прагнули занадто швидко завершити службу. Він викладав музику новіцям і дітям. Але, як свідчить текст того часу, кантор не мав права давати дітям ляпаси або тягати їх за волосся, цей привілей зберігався тільки за вчителем. Богослужбові манускрипти протягом довгого часу становили більшу частину монастирських бібліотек, тому цілком природно, що старший півчий займався також бібліотекою. У нього був ключ від книгосховища, і він стежив за тим, щоб ніхто без його відома не брав книги з бібліотеки. Саме він відповідав ще й за скрипторій. Преантор був одним із тих трьох ченців, які зберігали монастирську печатку. В обов'язки його помічника (succentor) ставилося нагадувати деяким сонливим ченцям під час всенічних молитов, що їм належить бути вартовими на службі в Бога [2, с. 168].

Елемозинарій (eleemosynarius – від грецького «милість», «милостиня») відповідав за приймання бідняків і простих прочан, що стукали у двері обителі, просячи про притулок й прожиток. У Ключі елемозинарій мав щотижня постачати їжу і питво для незаможних із містечка, що утворилося навколо монастиря, і забезпечував 18 обраних бідняків, які були приписані до абатства. За благочестиву поведінку і відвідування деяких служб їх селили в приймальному будинку, обдаровуючи новим одягом (на Великдень) і черевиками (на Різдво). Для прожитку бідняків елемозинарій після трапези збирав зі столів залишки їжі і зливав недопите вино. Крім того, протягом 30 днів після смерті когось із братів (поки на помин його душі служили 30 заупокійних мес) його порцію теж віддавали бідним, щоб полегшити загробну долю покійного.

Госпіталій (hospitalarius – від латинського hospes, «гість», «чужинець») відповідав за приймання почесних – знатних, багатих і тих, що прибули верхи, – гостей. У Ключі для таких відвідувачів і прочан у XI столітті до приймального будинку завдовжки 50 метрів було побудовано два дорміторії, чоловічий і жіночий, зі спільною трапезною. Госпіталій інструктував гостей про те, як вони мають поводитися в монастирі, і показував їм найважливіші святині, виступаючи в ролі екскурсовода [4].

Госпіталій мав стежити за утриманням у порядку приміщень, білизни, посуду, ковдр, скатертин і столових наборів. Взимку він підтримував вогонь і тримав напоготові свічки. Він також мав забезпечити гостю можливість писати. Він стежив, щоб у кімнатах не з'являлося павутиння, до спальні не проникали кіптява й дим, а гості добре поводитися. Коли гості вирушали в дорогу, він обходив приміщення, перевіряючи, чи

не забули вони що-небудь або ненавмисно не прихопили із собою що-небудь зайве (при виконанні подібних функцій навряд чи залишалося місце для ілюзій) [2, с. 172].

Інфірмарій – санітарний брат (*infirmarius* – від латинського *infirmus*, «хворий», «німецький») відповідав за допомогу хворим братам, а також калікам і людям похилого віку. На цю посаду годився лише монах-священик, оскільки недужі ченці, які не могли дістатися до церкви, мали слухати богослужіння в себе – для цього при лікарні влаштовували власну каплицю. В обов'язки санітарного брата також входила турбота про монастирський город, де вирощували лікарські рослини, і приготування з них лікувального зілля. Хворі могли розраховувати на різні дисциплінарні послаблення – і, зокрема, на більш ласий і рясний пайок. Наприклад, у монастирі Сен-П'єр-де-Без у Франції санітарний брат мав видавати їм мигдалеві горіхи і чорнослив, а також годувати їх дієтичними курчатами [3].

Не підлягає сумніву, що велика кількість монастирів, які припиняють своє існування до кінця середньовіччя, не витримала саме фінансових труднощів. Засновники цистерціанського ордена вжили найсерйозніших заходів, щоб уникнути катастроф, але, треба думати, їхнім наступникам вдалося перешкодити цистерціанським абатам влазити в борги не більше, ніж змусити дотримуватися статуту, що забороняв придбання нерухомості, бо наприкінці XII ст. генеральний капітул Сіто майже щорічно зачіпав цю тему. У 1181 р. у сьомому статуті йшлося: «Воістину є від чого почервоніти від сорому, коли бачать декого з наших братів, які вводять у борг свою обитель, щоб купити вина» [6, с. 120].

У 1182 р.: «Борги зростають у величезних розмірах, і це стає явною загибеллю для багатьох наших громад. Будь-якій обителі, що має борг понад п'ятдесят марок, ми забороняємо купувати землі і зводити нові будівлі». [6, с. 121].

Статут 1184 р. дозволяв абатам, обтяженим непосильними боргами, продавати рухоме майно й навіть, у разі крайньої потреби, – нерухоме, аж до видачі боргових зобов'язань. У 1188 р. – нова заборона купувати землю і займатися будівництвом, але заборони залишалися безсилими, і через два роки після смерті Філіпа Августа ми побачимо, як у самому абатстві Сіто, резиденції ордена, якому слід було б служити прикладом, становище ставало настільки відчайдушним, що вся конгрегація змушена прийти йому на допомогу, надавши грошові кошти [6, с. 121].

Через значні проблеми, включно з фінансовими, ченці часто змушені були втікати. Але що могли зробити статuti, заборони, анафеми проти непереборної сили, що тягло ченця з монастиря? Для нього були хороші всі приводи, щоб вислизнути, і він широко ними користувався. Ось, наприклад, монах із проповіді Петра Коместора, який був хворий або назвався хворим і просив для одужання дозволити йому повернутися на деякий час у свої краї: «Під приводом (поправлення) здоров'я вирушає він до своїх родичів, повертаючись у рідний край, щоб подихати кілька днів чистішим повітрям, повітрям перших років свого життя». Можна назвати приклади інших ченців, які поспішали покинути свої абатства, щоб вирушити вчитися до шкіл, особливо до Парижа. Вони наводили переконливі доводи, щоб виправдати свою подорож: що вони хочуть вивчати медицину, щоб доглядати за своїми хворими братами, і право, щоб плідно займатися спірними справами громади [7, с. 53].

Зі збільшенням категорії таких ченців влада вживала заходів, щоб монастирі не спорожніли. Так, Турський церковний собор у 1163 р. висловився проти таких ченців. Він забороняв їм вивчення права та медицини, у всякому разі тим, хто похвалявся чернечим життям, і віддавав наказ протягом двох місяців повернутися у своє абатство під страхом відлучення. Ті, хто повернувся в такий спосіб займатимуть останнє місце серед ченців на хорах, у капітулі й трапезній; їм доведеться залишити будь-яку надію на підвищення в будь-якому чині, «хіба що милосердя Святого престолу розпорядиться інакше» [7, с. 53].

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Аналіз особливостей організації чернечого життя в монастирях середньовічної Європи дозволяє зробити кілька висновків. Вступ до монастиря сприймався як перехід до нового способу життя, що вимагав суворого дотримання регламентованих обрядів та дисципліни. Ієрархічна структура монастиря забезпечувала чіткий розподіл обов'язків між його мешканцями, що сприяло стабільному функціонуванню релігійної громади. Різні категорії братії – вчені брати, конверси та послушники – виконували різноманітні завдання відповідно до рівня освіти, статусу та фізичних можливостей.

Функціонування монастиря забезпечувалося складною адміністративною системою, де кожен член громади мав свої обов'язки – від керування фінансами та господарством до участі в богослужіннях і літературній діяльності. Роль абата була ключовою, адже він не лише виконував духовні функції, а й управляв економічними й соціальними аспектами життя монастиря.

Таким чином, монастирі відігравали значну роль не лише як осередки релігійного життя, а й як освітні, господарські та соціальні інституції, що впливали на розвиток середньовічного суспільства.

Список використаних джерел:

1. Кузьменко Е. А. Монастырская повседневность немецких цистерцианцев в визионерских текстах XIII века. Москва: МГУ, 2016. 405 с.
2. Мулен Л. Повседневная жизнь средневековых монахов Западной Европы (X–XV вв.). Москва: Молодая гвардия, 2002. 352 с.
3. Путеводитель по средневековому монастырю. Arzamas. URL: <https://arzamas.academy/mag/577-abbat> (дата звернення: 14.03.2025).
4. Путеводитель по средневековому монастырю. Новые знания. Образовательный журнал для взрослых. URL: <http://novznania.ru/2020/05/25/путеводитель-по-средневековомумонастырю/> (дата звернення: 14.03.2025)
5. Середньовічний монастир Європи. Моя освіта. URL: <https://moyaosvita.com.ua/istoriya/serednovichnij-monastir-yevropi/> (дата звернення: 15.03.2025).
6. Швець Л.М. Жебракуючі чернечі ордени як прояв середньовічної аскези. Актуальні питання всесвітньої історії та методики викладання історії. Полтава, 2013. 205 с.
7. Ястребицкая А.Л. Западная Европа XI–XIII веков. Москва: Искусство, 1978. 172 с.

УДК 94(477)“185/19“:305(045)Де Гуж,Волстонкрафт

Оксана БІЛОКІНЬ

**ЗАРОДЖЕННЯ ФЕМІНІСТИЧНИХ ТЕОРІЙ. ОЛІМПІЯ ДЕ ГУЖ,
МЕРІ ВОЛСТОНКРАФТ – ПЕРШІ ФЕМІНІСТКИ ЄВРОПИ**

*(студентка III курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права*

*Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)
Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент О.М. Марченко*

Анотація. У статті висвітлено історію зародження та розвитку феміністичного руху. Розглянуто основні періоди фемінізму, включаючи його початкові філософські ідеї та етапи інституціоналізації. Особливу увагу приділено діяльності Олімпії де Гуж та Мері Волстонкрафт, які стали засновницями європейського фемінізму як політичної доктрини. Проаналізовано вплив Просвітництва та Французької революції на формування феміністичних ідей.

Ключові слова: *фемінізм, феміністичний рух, Олімпія де Гуж, Мері Волстонкрафт, гендерна рівність, Просвітництво, Французька революція, права жінок, хвилі фемінізму, постфемінізм.*

Постановка проблеми. Дослідження історії феміністичного руху стикається з низкою викликів, пов'язаних із недостатнім висвітленням ранніх етапів його розвитку та впливу соціально-політичних умов на формування феміністичних ідей. Історична наука довгий час трактувала боротьбу жінок за свої права як другорядний аспект суспільних процесів, що зумовило фрагментарність аналізу цієї тематики. Важливим залишається питання про внесок окремих постатей, таких як Олімпія де Гуж і Мері Волстонкрафт, у становлення фемінізму як політичної доктрини. Крім того, дискусії щодо періодизації фемінізму та його хвиль досі залишаються актуальними, що вимагає комплексного підходу до вивчення цього явища.

Аналіз досліджень. Питання гендерних відмінностей та жіночих прав відображене ще в античних працях Платона, Сократа й Аристотеля. Однак наукове вивчення фемінізму почалося в епоху Просвітництва. Основоположними стали праці Олімпії де Гуж «Декларація прав жінки і громадянки» [3] та Мері Волстонкрафт «На захист прав жінок» [2], які заклали ідейні основи феміністичного руху. У XIX столітті дискусії навколо прав жінок продовжилися в роботах Елізабет Кейді Стентон і Лукреції Мотт «Декларація почуттів», Джона Стюарта Мілля «Поневолення жінок». У XX столітті ключовими стали праці Бетті Фрідан «Таємниця жіночості», Люсі Ірігарей «Стать, яка не одна», які розкривали соціально-економічну роль жінки та питання гендерної ідентичності.

Сучасний етап досліджень представлений роботами Т. Титової «Гендер крізь призму буденності» [5], Дж. Рітцера «Сучасні соціологічні теорії», Г. Брандт «Філософська антропологія фемінізму», Т. Марценюк «Гендер для всіх: Виклик стереотипам», Т. Коломієць «Подолання гендерної асиметрії», праця О. Якубіна [7].

В Україні гендерні дослідження активізувалися в 1990-х роках. Важливими є праці М. Богачевської-Хом'як та О. Кісь «Жіночий рух», збірка «Антологія гендерних досліджень» Є. Гапова, О. Усманова, а також робота О. Вілкової щодо гендерної політики. Дослідження гендерних питань в українському контексті представлені працями Т. Грушевої, І. Жеребкіної, Л. Кобелянської, Т. Мельник, В. Черняхівської, Л. Смоляр та інших науковців.

Метою статті є аналіз становлення та розвитку феміністичного руху, визначення його основних етапів і ключових ідей, а також дослідження внеску Олімпії де Гуж і Мері Волстонкрафт у формування фемінізму як політичної доктрини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історичні витоки фемінізму відображені в історико-філософських концепціях статусу жінки в різні історичні періоди, що ґрунтуються на антропологічних, археологічних та історичних даних. У цих концепціях ми можемо знайти заперечення неповноцінності жінок у примітивних суспільствах. Отже, нерівний статус чоловіків і жінок не є об'єктивним фактом. Цей висновок підтверджується науково обґрунтованими фактами. Поява феміністичної теорії пов'язана з однією з найбільших проблем людства: На початку цивілізації кожній людині була відведена певна роль у суспільстві. Протягом усієї історії чоловіки відігравали роль годувальника, голови сім'ї та глави держави. Жінки, з іншого боку, виконували роль берегині домашнього вогнища й не мали права навіть кидати виклик чоловікам, не кажучи вже про участь у житті суспільства [8].

Багато дослідників вважають, що фемінізм зародився наприкінці XVIII – на початку XIX століть, коли поширилася думка про підлегле становище жінок у суспільстві, де домінували чоловіки (патріархат). Загалом історію фемінізму можна розділити на два періоди. Перший – це період виникнення та становлення феміністичної теорії, а другий – період інституціоналізації, відомий як три фази («хвилі») фемінізму. Ці періоди по-різному характеризуються успіхами організованого феміністичного руху в досягненні

своїх цілей та історично зумовленими особливостями (напрямами, тенденціями) його проявів. Крім того, політичні ідеї представниць фемінізму відомі й поза межами вищезгаданих категорій періодів історії фемінізму. Зокрема, визначення «постфемінізму» та поява «четвертої хвилі» фемінізму [5].

Власне, історія фемінізму розпочинається з епохи Просвітництва зміною картини світу на нову, де важливе місце належить принципу рівності та віри в реалізацію різних утопічних проєктів людського розуму. Такі ціннісні зміни привели до переосмислення образу жінки. Вважається, що попередньо феміністичний рух спирається переважно на філософію лібералізму з її акцентом на права людини й утопічні ідеї А. Сен-Сімона, Р. Оуена, Ш. Фур'є. Не виключено, що саме останньому й належить визначення самого терміна «фемінізм». А це підтверджує в такій версії думку про те, що біля витоків фемінізму стояли зовсім не жінки, а чоловіки ліберальних і лівих поглядів [4].

У XVIII столітті жінки в європейських країнах були активними учасницями суспільства. Багато жінок були самозайнятими й користувалися економічною незалежністю. Бідні жінки могли вільно відвідувати громадські місця, світські дами організовували салони й намагалися втручатися в політику, відвідуючи друзів. У загальному соціальному процесі жінки прагнули свободи від тиранії та визнання їхніх прав на громадянське життя (наприклад, на освіту, роботу, сім'ю та соціальну повагу). Однак, попри чітку критику феодального шлюбу, просвітники утримувалися від визнання прав жінок на повну цивільну дієздатність та суб'єктність в історії. Зокрема, Ж.-Ж. Руссо, який розвинув ідею «природного права» щодо жінок, поклав початок міфу про «природне життя» чоловіків і жінок та надовго закріпив у суспільній думці твердження про те, що суспільний поділ праці природно і фізіологічно зумовлений статтю [5].

У дореволюційній Франції захисниці прав жінок (мадам Суассон, мадам Гакон-Дюфур) виступали проти позбавлення жінок виборчих прав. Однак головний документ Французької революції (Декларація прав людини і громадянина, 1789), з його гаслом свободи, рівності й братерства для всіх, незалежно від походження, був прийнятий без урахування вимог жінок. Відмова включити жінок до категорій «свобода» і «рівність» призвела до зародження у Франції руху на захист громадянських і політичних прав жінок, а саме фемінізму [6].

Ініціатива жіночого руху та визнання її першою феміністкою у Франції належить Олімпії де Гуж, яка розробила «Декларацію прав жінки і громадянина». Французька письменниця, журналістка й політикиня Олімпія де Гуж відома як засновниця європейського фемінізму. Її основні ідеї викладені в «Листах до народу» (1788), «Патріотичних записках» (1788), вищезгаданих «Декларації прав жінки і громадянки» (1791) та «Трьох глечиках, або Про порятунок вітчизни мандрівницями» (1793) [3].

Гуж не мала вищої освіти, бо то були часи, коли жінкам заборонялося навчатися. Але, коли вона виступала на Національних зборах, чоловіки, затамувавши подих, слухали її промови. Природний розум і талант Гуж підняв на боротьбу французьких жінок; насамперед вони вимагали визнання права на освіту. І невдовзі було запроваджено спільне навчання хлопчиків і дівчат. Потім жінки звернулися з петицією до короля. Вони просили дати їм можливість займатися жіночими ремеслами «не для того, щоб скинути із себе владу чоловіків, але щоб підтримати своє життя». Їхнє прохання не було почуто [4].

У жовтні 1789 р. понад 8 тис. жінок, вимагаючи хліба, попрямували до Версаля. Жінки чи не вперше усвідомили себе силою, здатною захистити життя своїх дітей. Француженки під керівництвом Гуж пішли далі та стали вимагати представництва в парламенті, але Конституція 1791 року їхніх вимог не задовольнила. Жінку було віднесено до категорії «пасивних» громадян, які не мали права голосу та жодних цивільних прав. Тоді Гуж написала знаменитий маніфест на захист прав жінок – «Декларацію прав жінки та громадянки» (1791), в якій уперше в історії було сформульовано вимогу рівноправності жінок і чоловіків перед законом: «Жінка народжується і залишається вільною та рівноправною із чоловіком перед обличчям закону». Ст. 6 проголошувала: «Закони

повинні виражати загальну волю, усі громадяни, як жінки, так і чоловіки, повинні особисто або через своїх представників сприяти законотворчості. І чоловіки, і жінки мають бути рівними перед законом, володіти однаковим доступом до державних постів, почесей, громадської діяльності відповідно до їхніх здібностей і на підставі їхніх талантів» [1].

Гуж висловила надзвичайно сміливу для того часу думку. У Франції спалахнула революція, тривала економічна криза, нестабільність і бідність стали нормою. Олімпія виступала за створення національного робітничого будинку для безробітних. Вона не підтримувала смертну кару і протестувала проти смертних вироків Людовику XVI та його родині. Захищала колоніальних рабів і писала гнівні політичні памфлети. Після доносу була навіть заарештована й піддана смертній карі гільйотиною революційним судом у листопаді 1793 року як «ворог революції» і «рояліст». Таким чином, О. де Гуж заплатила за свої погляди та ідеї життям.

Не можна не відмітити вклад Олімпії де Гуж, на початок формування феміністичного руху у Європі, варто визнати, що саме Гуж стала однією із засновниць європейського фемінізму як політичної доктрини, а її програмна праця «Декларація прав жінки і громадянки» стала першим маніфестом фемінізму. Політичні погляди Гуж сформувалися під сильним впливом Просвітництва та Французької революції. Основним пунктом політичної теорії Гуж є політична та юридична рівність чоловіків і жінок [3].

Одночасно свого розвитку почав набувати феміністичний рух в Англії та США. Мері Волстонкрафт, опублікувала есе «На захист прав жінки» (1792), у якому порушила багато актуальних питань егалітарної соціальної філософії в Англії та США. Мері Волстонкрафт була представницею ліберального феміністичного руху, однією з провідних англійських письменниць і філософів XVIII століття, а також однією з перших жінок, які відкрито боролися з виключенням і нерівністю жінок. Авторка вважала, що здатність до раціонального мислення не залежить від статі, а «слабкість» і покірність жінок – не що інше, як результат бажання чоловіків бути опікуваними жінками. Вона стверджувала, що жінки не є нижчими за чоловіків, але здаються такими через свою неповну освіту. Те, що більшість жінок були нерозумними й поверхневими, пояснювалося не їхніми вродженими вадами, а відмовою чоловіків бути освіченими. Мері Волстонкрафт зосередилася на поясненні обмежень, з якими стикаються жінки через дефекти в освіті. Вона стверджувала, що жінки могли б досягти набагато більшого, якби не були одержимі красою та зовнішнім блиском із раннього віку [2].

Уперше в історії, задовго до сучасних дебатів про економічну роль дому, Волстонкрафт дійшла висновку, що в суспільствах, де хатня праця не винагороджується, жінки залишаються економічно залежними від чоловіків. Називаючи хатню роботу й материнство «формою інтелектуального громадянства», Волстонкрафт вважала їх громадським обов'язком жінок, а не джерелом особистого задоволення чи болю. Однак із піднесенням феміністичного руху на початку XX століття погляди Волстонкрафт на права жінок та її критика традиційних поглядів на жінку стали популярними.

Отже, аналізуючи вищевикладений матеріал, можна прийти до висновку, що фемінізм у своєму розвитку, виражаючи боротьбу за рівність, пройшов через різні етапи: від початкових філософських ідей античного суспільства, до організованого руху, та появу перших борчинь за жіноче становище в суспільстві, ними стали О. де Гуж та М. Волстонкрафт, які заклали основи ідейного та практичного фемінізму, привертаючи увагу до нерівностей та пропонуючи шляхи їх подолання.

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Дослідження історії феміністичного руху є важливим для розуміння еволюції боротьби за права жінок та її впливу на сучасне суспільство. Аналіз ключових праць, від Олімпії де Гуж і Мері Волстонкрафт до сучасних дослідників, демонструє поступовий перехід від теоретичних обґрунтувань рівноправності до активної політичної та соціальної діяльності.

Феміністичний рух пройшов складний шлях трансформацій, змінюючи суспільні уявлення про гендерну рівність та права жінок.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі включають глибший аналіз розвитку феміністичних ідей у різних соціокультурних контекстах, зокрема в країнах Східної Європи. Особливо актуальним є вивчення сучасних феміністичних течій, зокрема четвертої хвилі, яка охоплює питання цифрового фемінізму, інклюзивності та боротьби з гендерними стереотипами. Подальші дослідження також можуть зосередитися на впливі глобалізації на розвиток феміністичних рухів у різних частинах світу та їхньому взаємозв'язку з іншими соціальними та політичними процесами.

Список використаних джерел:

1. Авторка «Декларації прав жінки і громадянки». Гендер в деталях. URL: https://genderindetail.org.ua/spetsialni-rubriki/vplyvovi_svit/avtorka-deklaratsii-prav-zhinki-i-gromadyanki-134982.html (дата звернення: 13.03.2025).
2. Волстонкрафт М. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Мері_Волстонкрафт (дата звернення: 13.03.2025).
3. Гуж О. Декларация прав женщины и гражданки URL: <https://caffe-junot.livejournal.com/34483.html> (дата звернення: 13.03.2025).
4. Історія фемінізму. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Історія_фемінізму (дата звернення: 13.03.2025).
5. Титова Т. Гендер крізь призму буденності (жіночий аспект). *Соціальна політика і соціальна робота*. 1999. № 3–4. С. 145–157.
6. Фемінізм у Франції: хвилі боротьби та емансипації жінок. Гендер в деталях. URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/feminism-in-detail/feminism-in-france.html> (дата звернення: 13.03.2025).
7. Якубін О., Брайсон В. Історія політичної думки : Навч. енциклопед. слов.-довід. / ред. Н. Хома. Львів : Новий Світ, 2015. 752 с.
8. Feminist Theory and Gender Studies Section (FTGS). ISA: The International Studies Association. URL: <http://www.isanet.org/ISA/Sections/FTGS> (дата звернення: 13.03.2025).

УДК 94(438)"1945"(045)

Ілля ГОНЧАРЕНКО

ДИПЛОМАТИЧНІ РІШЕННЯ ЯЛТИНСЬКОЇ ТА ПОТСДАМСЬКОЇ КОНФЕРЕНЦІЙ ЩОДО ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ЗМІН ПОЛЬЩІ

(студент III курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права

Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)

Науковий керівник – кандидат історичних наук, старший викладач В.М. Безверха

Анотація. У статті проаналізовано вплив домовленостей «Великої трійки» на Ялтинській та Потсдамській конференціях 1945 року на встановлення повоєнних кордонів Польщі. Окреслено дипломатичні суперечності між союзниками та труднощі, що виникали під час ухвалення рішень.

Ключові слова. Польща, кордон, Ялтинська конференція, Потсдамська конференція, міжнародні відносини.

Постановка проблеми. Друга світова війна спричинила масштабний перегляд кордонів у Європі, зокрема територіального устрою Польщі. Питання її кордонів стало одним із найбільш дискусійних у переговорах між учасниками антигітлерівської коаліції на Ялтинській та Потсдамській конференціях. Питання територіальних змін викликало суперечки між союзниками, адже вони намагалися збалансувати свої геополітичні

інтереси. Вивчення цієї проблеми дозволяє оцінити вплив конференцій на формування сучасної карти Європи та їхні довгострокові наслідки для Польщі. Дослідження зумовлене необхідністю глибшого осмислення формування кордонів у повоєнній Європі, зокрема у контексті геополітичного протистояння СРСР і західних союзників.

Аналіз досліджень і публікацій. В українській історіографії обмаль спеціалізованих праць, присвячених безпосередньо «польському питанню» в контексті переговорів «Великої трійки». Переважно воно розглядається фрагментарно в межах загальних досліджень конференцій. Проте, серед наявних праць можна виокремити «Польське питання на Потсдамській конференції» О.А. Юрченка [6]. Вагомою джерельною базою для дослідження даного питання є збірники документів – «Тегеран-Ялта-Потсдам: сборник документов» Ш. П. Санакоєва та Б. Л. Цибулевського [4; 5] і «Збірник документів з новітньої історії країн Європи та Америки: навчально-методичне видання» І.С. Позднякової [1; 3].

Метою дослідження є аналіз ролі рішень Ялтинської та Потсдамської конференцій у формуванні сучасних кордонів Польщі, визначити основні дипломатичні рішення, що вплинули на територіальні зміни.

Виклад основного матеріалу. Польська держава, втративши свою державність ще наприкінці XVIII століття в результаті трьох поділів між Австрією, Пруссією та Росією, змогла відновити її лише за результатами Першої світової війни у 1918 році. Проте, ситуація, яка загострювалась у світі, поширення тоталітарних режимів у світі, невирішені питання за результатами Першої світової, призвели до нової світової трагедії. Саме Польща першою відчула на собі війну, оскільки її сусідами були агресивні країни – націонал-соціалістична Німеччина та соціалістичний Радянський Союз. Ці дві країни, уклавши 23 серпня 1939 року Пакт про ненапад [2], домовились спільно поділити Польщу. Вже 1 вересня 1939 року, німецькі війська перетнули польський кордон, а потім 17 вересня Червона армія вступила в Польщу. Збройний опір поляків тривав більше місяця, проте в результаті територія Польщі була повністю окупована, а уряд опинився у вигнанні.

Головними противниками Третього Рейху виступали Велика Британія, Сполучені Штати Америки та Радянський Союз – саме ці три країни сформували антигітлерівську коаліцію. Згодом, лідери «Великої трійки», саме так були прозвані США, СРСР та Велика Британія, почали задумуватись над планами післявоєнного врегулювання світу.

Вперше польське питання в обговореннях трійки прозвучало ще на Тегеранській конференції 28 листопада – 1 грудня 1943 року. Хоча головною метою конференції було об'єднання сил коаліції та узгодження подальших дій по розгрому Німеччини, проте саме в контексті майбутнього Німеччини і було підняте польське питання.

Вінстон Черчилль, звертаючись до Йосипа Сталіна під час Тегеранської конференції, зазначив: «Було б добре тут, за круглим столом, ознайомитись з думками росіян відносно кордонів Польщі... Ми припускаємо, що Польщу слід задовольнити, безумовно, за рахунок Німеччини... Я хотів би підкреслити, що ми хочемо існування сильної, незалежної Польщі, дружньої по відношенню до Росії» [5, с. 93]. У відповідь Йосип Сталін наголосив: «Мова йде про те, що українські землі повинні відійти Україні, і білоруські – Білорусі, тобто між нами і Польщею повинен існувати кордон 1939 року, установлений радянською Конституцією. Радянське керівництво стоїть на точці зору цього кордону і вважає це правильним» [5, с. 93].

Таким чином, вже на Тегеранській конференції союзники окреслили майбутнє рішення щодо польських кордонів. Радянська сторона наполягала на визнанні кордону 1939 року, тобто кордону отриманого внаслідок радянської окупації. Британська сторона висунула можливий факт передавання німецьких територій у власність Польщі.

Важливою у формуванні польських кордонів є Ялтинська конференція. Вона започаткувала формування загалом нової системи міжнародних відносин, і багато рішень прийнятих у Ялті, в майбутньому у Потсдамі будуть просто закріплені. Ялтинська

конференція проходила 4-11 лютого 1945 року, в час коли поразка Німеччини була вже питанням часу.

Питання Польщі зайняло у Ялті чи не найбільшу частину часу у «Великої трійки». Варто зауважити, що зазвичай польське питання було об'єктом обговорення британської та радянської сторін, американці були мало залучені. Це було пов'язано з тим, що СРСР вже формував свою сферу впливу, і саме Польща була важливою в цьому питанні. Британська ж зацікавленість полягала в тому, що вони прийняли у себе в Лондоні польську владу, і мали допомагати відстоювати їхні інтереси в міжнародних обговореннях. Вінстон Черчилль заявляв, що питання польського суверенітету є «справою честі Великобританії». На відповідь В. Черчиллю, Й. Сталін підкреслив, що «...для росіян питання про Польщу є не тільки питанням честі, але також і питанням безпеки» [4, с. 144].

В Ялті східний кордон Польщі було запропоновано провести по лінії Керзона, Й. Сталін навіть підкреслив: «Авторами лінії Керзона є Керзон, Клемансо й американці, які брали участь у Паризькій конференції 1919 року. Росіян не було на цій конференції. Лінію Керзона ухвалили на базі етнографічних даних всупереч волі росіян» [4, с. 145]. У результаті союзники дійшли до кінцевого рішення щодо кордонів Польщі. «Глави Трьох Урядів вважають, що східний кордон Польщі має йти вздовж лінії Керзона з відступами від неї в деяких районах від п'яти до восьми кілометрів на користь Польщі. Глави Трьох Урядів визнають, що Польща повинна отримати істотні прирощення території на Півночі та на Заході» [3, с. 104]. Союзники ухвалили спільне рішення, з яким усі були згодні, про приєднання деяких земель Німеччині Польщі, озвучувались думки щодо передачі під польський контроль німецьких земель на схід від річок Одер та Нейсе.

Остання конференція «Великої трійки», що проходила вже після перемоги над Німеччиною, 17 липня – 2 серпня 1945 року у Потсдамі, була доволі напруженою, оскільки позиції союзників змінились. У проміжку між Ялтинською та Потсдамською конференціями почало виявлятися явне напруження між західними союзниками та СРСР, що змушувало Захід не підігравати рішенням Радянського Союзу. Саме польське питання стало можливістю не підіграти Радянському Союзу.

Попри попередні домовленості союзників, американська та британська делегації спільно намагались уникнути передачі східних німецьких земель Польщі. На захист польських інтересів став Радянський Союз, оскільки вже на той момент в Польщі був прорадянський уряд, і фактично країна входила до сфери впливу СРСР.

У польське питання активно долучились Сполучені Штати, вони відстоювали проведення західного польського кордону по німецько-польському кордону 1939 року, лише з невеликими змінами на те, що Польща може отримати частину німецької Померанії та Верхню Сілезію [6].

Британська та американська сторона протягом усієї Потсдамської конференції намагались довести радянському очільнику, що неможливо віддати частину німецьких територій Польщі. Ряд причин які, на думку західних союзників цьому заважали, були повністю відкинуті радянським очільником. Серед таких причин було питання населення, яке проживає на цій території, оскільки перевезти таку кількість людей до Німеччини, потребувало багато часу та ресурсів. Також, запропоновані землі, які б мали передати Польщі, були важливими для німців з точки зору продовольства, оскільки це були орні землі. В. Черчилль наголошував, що полякам буде важко освоїти ці землі, а німцям буде важко без них [6].

Питання західного кордону Польщі обговорювалось ледь не на кожному засіданні конференції, на яку було навіть запрошено безпосередньо польську делегацію для висвітлення їх інтересів. Під час дискусій у Потсдамі британці паралельно намагались тиснути на поляків відмовитись від ідеї забрати собі німецькі території на сході, проте зусилля виявились малоефективними. Західні союзники розуміли, що якщо питання не буде вирішено на користь СРСР, то вони можуть відмовитись вступити у війну з Японією. Г. Трумен та К. Еттли були змушені піти на поступки щодо Польщі, щоб уникнути явного

розколу між трійкою. Тому західний кордон Польщі було встановлено по річках Одер та Нейсе [6].

У результаті конференції було опубліковано рішення: «Глави трьох урядів погодилися, щодо остаточного визначення західного кордону Польщі колишні німецькі території на схід від лінії, що проходить від Балтійського моря трохи на захід від Свінемюнде і звідти по річці Одер до впадання річки Західна Нейсе і по Західній Нейсе до чехословацького кордону, включно з тією частиною Східної Пруссії, яка відповідно до рішення Берлінської конференції не поставлена під управління Союзу Радянських Соціалістичних Республік, і включно з територією колишнього вільного міста Данциг, – повинні перебувати під управлінням Польської держави, і в цьому відношенні вони не повинні розглядатися як частина радянської зони окупації в Німеччині» [1, с. 107].

Новий польсько-німецький кордон був визнаний Німецькою Демократичною Республікою у 1950 році ФРН визнала цей кордон як фактично існуючий у 1970 році, а як остаточний – у 1990 році [6].

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Таким чином, можна стверджувати, що сучасні кордони Республіки Польща були сформовані за результатами конференцій «Великої трійки». Попри дипломатичну складність конференцій, саме ці рішення в подальшому стали основою та заклали формування сучасних кордонів Польщі. Територіальні надбання стали вагомими для економічного розвитку Польщі, однак їх отримання супроводжувалося поступками у зовнішньополітичній орієнтації, що зумовило її тривале перебування у зоні геополітичної залежності від СРСР.

Список використаних джерел:

1. Берлинская (Потсдамская) конференция трех держав 17 июля – 2 августа 1945 г. (извлечение из решений). Збірник документів з новітньої історії країн Європи та Америки: навч.-метод. видання / уклад. Позднякова І. С. Кіровоград: КОД, 2013. С. 106–108.
2. Лисенко О.Є., Пилявець Р.І. Пакт Молотова–Ріббентропа 1939. Енциклопедія історії України. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Pakt_M_R (дата звернення: 13.04.2025).
3. Протокол работы Крымской конференции. Збірник документів з новітньої історії країн Європи та Америки: навч.-метод. видання / уклад. Позднякова І. С. Кіровоград: КОД, 2013. С. 101–105.
4. Третье заседание в Ливадийском дворце. Тегеран – Ялта – Потсдам: Сборник документов / сост. Санакоев Ш.П. Цибулевский Б. Л. 2-е изд. Москва: Политиздат, 1970. С. 130–148.
5. Четвертое заседание конференции глав правительств СССР, США, Великобритании. Тегеран – Ялта – Потсдам: Сборник документов / сост. Санакоев Ш.П. Цибулевский Б. Л. 2-е изд. Москва: Политиздат, 1970. С. 85–96.
6. Юрченко О. А. Польське питання на Потсдамській конференції. Соціологія, політологія, історія. Київ, 2011. С. 125–130.

Олег САПУЛА

ЗАТОКА СВИНЕЙ:

НАЙБІЛЬШИЙ ПРОВАЛ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ДЖОНА КЕННЕДІ

*(студент IV курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права*

Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент О. М. Марченко

Анотація. Операція в Затоці Свиней стала ключовою подією холодної війни, що вплинула на відносини між США, Кубою та СРСР. Провал висадки кубинських емігрантів під керівництвом ЦРУ посилив позиції Фіделя Кастро та сприяв зближенню Куби з Радянським Союзом. Ця невдача місія висвітлює роль пропаганди, стратегічного планування та інформаційної війни. Вона також показала довгострокові наслідки для міжнародної політики та розвиток гібридних воєн, підкреслюючи необхідність ретельної підготовки майбутніх операцій.

Ключові слова: Затока Свиней, Фідель Кастро, ЦРУ, військове втручання, стратегічне планування.

Постановка проблеми. Проблема вторгнення в Затоку Свиней є ключовою для розуміння механізмів міжнародного конфлікту та його довгострокових наслідків. У цьому контексті постає питання, як недостатнє стратегічне планування, слабка координація між урядовими структурами та прорахунки в розвідувальних даних вплинули на результат операції. Також важливо дослідити, як провал військової кампанії вплинув на подальшу зовнішню політику США та зміцнення зв'язків Куби зі СРСР. Окрім цього, залишається актуальним питання ролі пропаганди та інформаційної війни у виправданні військових втручань і формуванні суспільної думки. Дослідження цих аспектів дозволяє глибше зрозуміти природу міжнародних відносин періоду холодної війни та отримати цінні уроки для запобігання подібним геополітичним кризам у майбутньому.

Аналіз досліджень і публікацій. Аналіз публікацій і досліджень щодо операції в Затоці Свиней виявляє її значення як ключового епізоду холодної війни, що вплинув на глобальну політику та військові стратегії. Дослідження цієї події дає змогу краще зрозуміти механізми міжнародного протистояння, роль розвідувальних служб та наслідки провалених військових операцій для зовнішньої політики держав.

Серед ключових робіт, присвячених цій темі, варто відзначити книгу Пітера Вайнера «Bay of Pigs: The Untold Story» [6], яка розкриває деталі підготовки та проведення операції, спираючись на розсекречені документи та свідчення учасників.

Дослідження Джима Ролстона «Cold War Disasters» [1] аналізує Затоку Свиней у ширшому контексті невдалих військових операцій холодної війни, роблячи висновки про основні помилки США. Праця Т.Г. Пірсона «The CIA and Covert Warfare» [2] заглиблюється в роль ЦРУ в підготовці операції, висвітлюючи її зв'язок з іншими спеціальними операціями агентства в той період. Також значний внесок у вивчення цього питання зробили історики, які аналізують наслідки операції для міжнародних відносин. Наприклад, дослідження Річарда Готта «Cuba: A New History» [3] показує, як провал висадки зміцнив режим Кастро та прискорив радикалізацію кубинської політики. Своєю чергою, книга Марка Лоуренса «The Vietnam War and the Cold War» [4] проводить паралелі між Затокою Свиней і подальшими американськими втручаннями у В'єтнамі та Латинській Америці.

Таким чином, аналіз публікацій свідчить про багатогранність цієї теми, що охоплює військові, політичні та розвідувальні аспекти. Вивчення цих робіт дає змогу краще зрозуміти стратегічні помилки операції та її довготривалі наслідки для світової політики.

Мета статті – проаналізувати операцію в Затоці Свиней як визначальний момент холодної війни, дослідити її наслідки для міжнародних відносин та оцінити вплив на військові стратегії, інформаційну війну та політичні процеси в США та Кубі.

Виклад основного матеріалу дослідження. У березні 1952 року генерал Фульхенсіо Батиста влаштував на Кубі державний переворот і захопив владу. Він став корумпованим диктатором-самодуром, однак у США його визнали. Білий дім Батиста влаштовував своєю антикомуністичною позицією. Та ще більше він влаштовував американські корпорації, яким фактично віддав на відкуп плантації цукрової тростини, видобуток корисних копалин і скотарство [1, с. 24].

Усе змінилося в січні 1959 року. Після кількарічної партизанської війни кубинські повстанці на чолі з Фіделем Кастро скинули режим Батисти. США спробували встановити зв'язки з новою владою і навіть визнали уряд Кастро. Та дуже скоро відносини між країнами погіршилися. Кастро спочатку заявляв, що він не комуніст, проте діяв відверто комуністичними методами. Майже відразу після приходу до влади він націоналізував цукрову, сільськогосподарську та гірничодобувну промисловість, усунувши американські компанії від контролю над будь-якою землею, власністю чи бізнесом на Кубі. Ба більше, він закликав уряди інших країн Латинської Америки слідувати його прикладу. Створення комуністичної держави в 90 милях від узбережжя Флориди викликало очевидні занепокоєння щодо безпеки у Вашингтоні та не сподобалося президенту Ейзенхауеру. Останній дозволив ЦРУ провести таємну операцію, щоб позбавити острів його самозваного лідера. ЦРУ розробило план вербування кубинських вигнанців, які проживали в районі Маямі. Він мав навчити та спорядити вигнанців, щоб проникнути на Кубу та розпочати революцію, яка б спричинила повстання на острові та повалення Кастро. На підготовку до операції президент Ейзенхауер виділив \$13 мільйонів, дозволив залучати інструкторів Міноборони США, але заборонив американським військовим брати безпосередню участь у бойових діях [2, с. 69].

Восени 1960 року спливав другий президентський термін Ейзенхауера. Тож довести операцію до ладу мав його наступник – республіканець Річард Ніксон. Але перемогу з мінімальною перевагою в трохи понад 100 тисяч голосів здобув кандидат від демократів Джон Кеннеді. У квітні 1960 року кілька офіцерів ЦРУ вирушили до Маямі, штат Флорида. Вони шукали членів Frente Revolucionario Democrático (FRD), активної групи кубинських вигнанців, які втекли з Куби, коли Кастро прийшов до влади. Ці революціонери були ідеальними особами, щоб очолити повстання на Кубі, і ЦРУ, маючи бюджет у 13 мільйонів доларів, завербувало 1400 із них, щоб сформувати Бригаду 2506. Бригаду доставили на острів Усеппа, приватний острів біля узбережжя Флориди, таємно орендований ЦРУ [4].

Потрапивши туди, вони пройшли навчання зі зброї, тактики піхоти, наземної навігації, тактики десантного нападу, групових партизанських операцій і десантування. Їхні інструктори були з армійських спецпідрозділів, військово-повітряних сил, повітряної національної гвардії та ЦРУ. Тридцять дев'ять новобранців були пілотами, які літали в армії Куби або як комерційні пілоти. Пілоти проходили підготовку на авіабазі у Гватемалі. У березні 1961 року в Маямі створили майбутній тимчасовий уряд – Кубинську революційну раду. Її очолив Хосе Міро Кардона – один із найближчих соратників Кастро, який за кілька місяців після приходу Фіделя до влади розчарувався в його політиці та втік із Куби. У разі успіху саме Кардона мав стати новим президентом, якого б визнали США [5, с. 153].

Тільки на цьому етапі Д. Кеннеді почав заглиблюватися в деталі операції. Він сказав, що за такого сценарію участь США у вторгненні буде занадто очевидною. Та операція вже давно не була секретом не лише для кубинської та радянської розвідок, але і для американських журналістів. На початку квітня 1961 року вони писали, що кубинські емігранти майже рік тренуються в таборах на території США та Гватемали. А про те, що вторгнення ось-ось розпочнеться, активно пліткували на вулицях і в кафе Маямі, словом,

«скрізь, де збиралися хоча б двоє кубинців». План захоплення Куби мав проходити в декілька етапів [6, с. 46].

Фаза перша: знищити якомога більше бойових літаків Кастро, щоб, коли бригада вторгнеться на пляж, авіація Кастро не мала можливостей для відплати. Для цього пілоти бригади 2506 планували розбомбити три бази ВПС Кастро. Прикриття для цих вибухів було простим. Пілоти бригади видавали себе за пілотів Fuerza Aerea Revolucionaria (FAR), ВПС Кастро. Стверджується, що вони незадоволені, заберуть їхні літаки, розстріляють власні військово-повітряні бази, а потім полетять до США, щоб дезертувати. Цей перший авіаційний удар мав відбутися за два дні до вторгнення.

Фаза друга: знищити будь-які бойові літаки, що залишилися у флоті Кастро, які не були виведені під час першої фази. Пілоти бригади 2506 планували скинути бомби на бази ВПС Кастро вранці перед основним вторгненням (третя фаза), щоб знищити будь-які бойові літаки, що залишилися у флоті Кастро. Це гарантувало б, що членам Бригади, які вторгнуться на пляж, не доведеться боротися з літаками Кастро, які скидають бомби та нещадно обстрілюють їх згори під час фактичного вторгнення [7, с. 25].

Третій етап: вторгнення. Бригада вторгнеться на Кубу морем і повітрям. Деякі члени висадяться на Кубу на пляжах Тринідаду; інші стрибали б із парашутом далі вглиб країни. Пілоти бригади виконуватимуть завдання повітряного прикриття над пляжем. Старе колоніальне місто Тринідад було обрано місцем вторгнення, оскільки воно мало багато важливих особливостей. Це було антикастровське місто з існуючими контрреволюційними групами. Він мав хороші портові споруди. Плацдарм було легко захистити, і якщо бригаді знадобилося виконати свій план втечі, гори Ескамбрей були там, щоб запропонувати самотність [8, с. 86].

Оскільки кількість днів до вторгнення скорочувалася, занепокоєння Д. Кеннеді, що операція не залишиться таємною, зростала. Він був категоричним, щоб уряд США залишався прихованим за будь-яку ціну. Кеннеді вважав, що зміна місця вторгнення з Тринідаду зробить майбутнє заперечення участі США більш правдоподібним, тому він дав ЦРУ чотири дні, щоб придумати новий.

І ось за місяць до початку операції місце висадки змінилося з Тринідаду на Затоку Свиней. Це створило низку проблем, а саме: Затока Свиней була однією з улюблених рибальських лунок Кастро. Він знав землю як свої п'ять пальців. Він часто відпочивав там і інвестував у кубинських селян, що оточували затоку, завойовуючи їхню відданість і захоплення.

Уранці 15 квітня 1961 року вісім бомбардувальників із маркуванням кубинських ВПС завдали ударів по трьох кубинських аеродромах. Потім один із них приземлився в аеропорту Маямі. Його пілот заявив, що він кубинський дезертир, який виступає проти режиму Кастро, і попросив у США політичного притулку. Однак кубинське командування встигло сховати літаки, а на аеродромах лишили кілька несправних машин і макети. Інсценування з «кубинським дезертиром» за кілька годин викрили американські журналісти. Після цього переляканий Кеннеді заборонив подальшу авіаційну підтримку. У цей час кораблі «кубинських експедиційних сил» із приблизно півторатисячним десантом підходили до берегів Куби під прикриттям американських есмінців.

Опівночі вторгнення в Затоку Свиней почалося із запуску восьми пар літаків, якими керували пілоти Бригади над затокою Свиней. Але, як і все інше, цю кількість також було зменшено в останню хвилину. Вторгнення було ускладнене океанським припливом і непередбаченими кораловими рифами, через які Бригаді було важче навіть дістатися до берега. Більшість чоловіків втратили зброю та спорядження в бірюзовій воді. Опинившись на березі, їх миттєво зустріли кубинські збройні сили, які переважали їх чисельністю. Врятовані та неушкоджені кубинські літаки, які пережили удари 15 квітня, ті самі літаки, які мали бути знищені того ранку, якби Кеннеді не скасував запланований удар, тепер літали над головою, сіючи хаос для бригади [9, с. 27].

Вторгнення пішло не так, як було заплановано, і незабаром вигнанці виявили, що війська Кастро перевершили їх озброєнням, чисельністю та плануванням. Першочерговим завданням Кастро було потопити кораблі, які вторглися в кубинські води. USS Houston, американське військове та постачання судно, було пошкоджено декількома ракетами FAR, потім його капітан навмисно поставив його на берег на західній стороні затоки. FAR також обстріляли два десантні катери та інші судна постачання, які доставили бригаду в затоку Свиной. Вони влучили в USS Rio Escondido, який був завантажений авіаційним паливом, спричинивши жакхливий вибух, перш ніж він потонув.

Упродовж 19 квітня чотири бомбардувальники без розпізнавальних знаків, пілотовані американськими добровольцями з Повітряної охорони Алабами, спробували прикрити вторгнення з повітря. Два з них збила кубинська ППО, пілоти загинули. Надвечір того ж дня до місця висадки підійшли основні кубинські сили, які щонайменше вдесятеро переважали оточений на узбережжі десант. Підтягнулися танки та артилерія. На ранок 20 квітня майже 30 членам «Бригади 2506» вдалося доплисти до американських кораблів, що стояли в затоці. Понад сто десантників загинули, а 1202, включно із пораненими, потрапили в полон. Сили армії Кастро, за офіційними даними, втратили 176 людей [10, с. 143].

Для Сполучених Штатів Америки операція обернулася цілковитим фіаско – як у воєнному, так і, що найважливіше, у політичному сенсі. Кастро організовував публічні процеси над захопленими в полон бійцями «Бригади 2506», де вони визнавали, як їх було завербовано ЦРУ. П'ятьох засудили до страти, приблизно десятеро померли від катувань ще до суду, а решта отримали по 30 років ув'язнення за зраду Батьківщині. Під кінець 1962 року більшість із засуджених обміняли в США на продовольство та ліки загальною вартістю \$53 мільйони.

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Отже, операція в Затоці Свиной стала важливим етапом у холодній війні, продемонструвавши складність відносин між США, Кубою та Радянським Союзом. Провал висадки кубинських емігрантів під егідою ЦРУ не лише завдав удару по репутації американської зовнішньої політики, але і зміцнив позиції Фіделя Кастро, сприяючи подальшому зближенню Куби з Радянським Союзом. Ця невдала військова операція підкреслила значення ретельного планування та розвідки в проведенні таких місій, а також показала, як невдалі дії можуть призвести до непередбачуваних геополітичних наслідків. Водночас операція виявила роль пропаганди у формуванні суспільної думки та використанні інформаційної війни для виправдання військових втручань.

Аналізуючи ці події, варто зазначити, що подальші дослідження мають зосереджуватися на впливі операції на довгострокові відносини між США та Латинською Америкою, а також на еволюції методів ведення гібридних війн. Крім того, необхідно вивчати взаємодію державних структур та розвідувальних агентств у підготовці подібних операцій, щоб уникнути таких помилок у майбутньому.

Таким чином, Затока Свиной стала не лише символом стратегічного прорахунку, але й важливим уроком для майбутніх поколінь у питаннях міжнародної політики, військових стратегій та інформаційного протистояння.

Список використаних джерел:

1. Demaris, Ovid. *The Boardwalk Jungle*. New York: Bantam Books, 1986. 342 с.
2. Eisenberg, Dennis, Dan, Uri, Landau, Eli. *Meyer Lansky: Mogul of the Mob*. New York: Paddington Press, 1979. 432 с.
3. English, T. J. *Havana Nocturne: How the Mob Owned Cuba and Then Lost It to the Revolution*. New York: William Morrow, 2008. 396 с.
4. Lacey, Robert. *Little Man: Meyer Lansky and the Gangster Life*. London: Century, 1991. 480 с.

5. Bohning, Don. The Castro Obsession: U.S. Covert Operations Against Cuba, 1959–1965. Washington, D.C.: Potomac Books, 2005. 272 с.
6. Wyden, Peter. Bay of Pigs: The Untold Story. New York: Simon & Schuster, 1979. 368 с.
7. Kornbluh, Peter. Bay of Pigs Declassified: The Secret CIA Report on the Invasion of Cuba. New York: The New Press, 1998. 320 с.
8. Thomas, Hugh. Cuba: A History. New York: Penguin Books, 1998. 1232 с.
9. Rabe, Stephen G. The Most Dangerous Area in the World: John F. Kennedy Confronts Communist Revolution in Latin America. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1999. 264 с.
10. Дяченко В.О. Американська зовнішня політика та Латинська Америка: від Холодної війни до сучасності. Харків: Фоліо, 2015. 476 с.

УДК 94(450)“1982”:329.18(045)

Антон ДИШЛОВОЙ

АВІАЦІЙНИЙ ПРОРИВ: ЯК АРГЕНТИНСЬКІ ЛІТАКИ ВРАЗИЛИ ФЛОТ ЇЇ ВЕЛИЧНОСТІ

*(студент IV курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права*

*Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)
Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент О.М. Марченко*

Анотація. Фолклендська війна 1982 року стала одним із найважливіших збройних конфліктів кінця ХХ століття, в якому Велика Британія та Аргентина боролися за контроль над Фолклендськими (Мальвінськими) островами. Однією з ключових тактичних особливостей цього конфлікту стала активна роль аргентинської авіації, особливо штурмовиків Douglas A-4 Skyhawk, які завдали значних втрат британському флоту. Серед найрезонансніших епізодів війни – атаки аргентинських A-4 на британські фрегати HMS Ardent і HMS Antelope, які продемонстрували високу ефективність низьковисотних ударів і тактичну сміливість аргентинських пілотів. Незважаючи на значну перевагу британців у технологіях та корабельних системах ППО, аргентинські літаки змогли пробити оборону та завдати серйозних пошкоджень флоту противника.

У цій статті ми детально розглянемо бойові дії, що призвели до втрати HMS Ardent і HMS Antelope, тактику атак аргентинських льотчиків.

Ключові слова: Фолклендська війна, Великобританія, Аргентина, авіація, Douglas, Her Majesty's Naval Service, Fuerza Aérea Argentina.

Постановка проблеми. Події Фолклендської війни 1982 року, зокрема успішні удари аргентинської авіації по британському флоту, залишаються актуальними у військово-стратегічному аналізі як приклад ефективного застосування авіаційної тактики проти потужних морських сил. Аргентинські штурмовики, не маючи високоточного озброєння чи повітряної переваги, змогли прорвати оборону ВМС Великої Британії та знищити кілька бойових кораблів, зокрема фрегати HMS Ardent і HMS Antelope. Це стало доказом того, що навіть у війнах пізнього ХХ століття вирішальну роль може відігравати тактична сміливість, грамотне використання рельєфу місцевості, фактор раптовості та майстерність льотного складу. В умовах сучасних гібридних конфліктів і нових технологічних викликів досвід Фолклендської кампанії залишається цінним для розуміння принципів взаємодії авіації й флоту, а також для формування нових підходів до планування оборонних операцій у прибережних зонах.

Аналіз дослідження і публікацій. Дослідженням бойових дій між Британією та Аргентиною займалися такі автори як англійці, Макс Хастінгс, Саймон Дженкінс [4], український дослідник Дмитро Татарков [2] та інші.

Метою статті є проаналізувати дії аргентинської авіації під час ключових епізодів Фолклендської війни, зокрема авіаційні удари по британських фрегатах HMS Ardent і HMS Antelope, та оцінити їхній вплив на хід військово-морської кампанії 1982 року. Дослідження має на меті з'ясувати, яким чином тактичні рішення, використання фактору раптовості та грамотне планування польотів дозволили аргентинським пілотам завдати суттєвих втрат технічно переважаючому противнику.

Виклад основного матеріалу. Аргентинські ВПС на момент Фолклендської війни 1982 року були одними з найбоєздатніших у Латинській Америці. Вони мали у своєму розпорядженні сучасні бойові літаки, такі як Mirage III – перехоплювачі французького виробництва, і Dagger – модифікацію Mirage 5, закуплену в Ізраїлі, що дозволяло їм ефективно виконувати як повітряні, так і ударні місії. Крім того, на озброєнні були A-4 Skyhawk – американські штурмовики, куплені у ВМС США ще у 1970-х роках. Попри свій вік, ці літаки залишалися цінними завдяки високій маневреності, точності та живучості. Також розпочалося постачання палубних літаків Super Étendard із Франції, а для патрульних місій використовували легкі реактивні MB-339A. Водночас аргентинці не мали високоточних боєприпасів, тому їхні пілоти змушені були здійснювати атаки на низьких висотах, ризикуючи потрапити під щільний вогонь британської ППО.

Коли британські війська розпочали висадку в затоці Сан-Карлос 21 травня, аргентинське командування відреагувало миттєво. О 10:31 аргентинські ВПС здійснили перший масований авіаційний удар по британському флоту. З авіабази Ріо-Гранде вилетіли дві ударні групи по три літаки Dagger, озброєні бомбами Mk-17 та BRP-250. Перша трійка атакувала фрегати «Broadsword», «Argonaut» і «Plymouth». У ході бою був збитий літак, але двом іншим вдалося завдати ушкоджень фрегату «Broadsword», поранивши 14 осіб та знищивши два вертольоти «Lynx». Однак жодна з бомб не вибухнула – через надто низьку висоту скидання спрацювання запалів було неможливим. Майже одночасно друга трійка, що мала позивний «Ретто», завдала удару по есмінцю «Antrim». Дві бомби влучили в корабель, одна з них пробила вертолітну палубу й застрягла всередині, не вибухнувши. Попри це, пошкодження спричинили пожежу, виведення з ладу систем і часткове відключення електропостачання. Після цього два інші Dagger з бази Сан-Хуліан завдали повторного удару по «Antrim», обстрілявши його гарматами, що посилювало пожежу та спричинило поранення ще семи моряків. Щоб уникнути детонації боєзапасу, екіпаж був змушений викинути з корабля зенітні ракети «Sea Slug». Ще одна трійка Dagger, позивний «Liza», завдала удару по фрегату «Brilliant», проте авіабомби не влучили в ціль. Тим не менш, усі літаки повернулися без втрат [1].

Об 11 годині 17 хвилин три «Скайхока А-4С» (груповий позивний «Теро») вилетіли з Сан-Хуліан. Через 8 хвилин слідом за ними піднялася друга трійка з позивним «Качка». А об 11 годині 30 хвилин із Ріо-Гальєгос на бойове завдання вирушили чотири «Скайхоки А-4В». На озброєнні всіх літаків перебували бомби «МК-17». Дозаправку ударних літаків забезпечував повітряний танкер «Геркулес КС-130». Два літаки групи «Теро», внаслідок проблем із паливною апаратурою, були змушені передчасно повернутися на базу. Третій «Скайхок» приєднався до групи «Качка», яка о 12-й годині 54 хвилини, успішно дозаправившись паливом, попрямувала до Західного Фолкленду. Над цим островом, у районі селища Шартр аргентинці були перехоплені повітряним патрулем англійців. Коли два «Сі Харрієри» з 800-ї ескадрильї, використовуючи цілевказівки з «Діаманта», атакували «Скайхоки», аргентинські льотчики скинули бомби, що заважали їм тепер, і спробували на граничній швидкості втекти від переслідування. Зробити це вдалося тільки двом пілотам, інші два літаки були збиті ракетами «Сайдвиндер». Четвірка «Скайхоків А-4В» з Ріо-Гальєгос не уникла технічних проблем. Уже над островом Західний Фолкленд в однієї з машин виявилася несправність паливної апаратури, і пілот був змушений лягти на зворотний курс.

Проскочивши на гранично малій висоті протоку, аргентинці атакували «Ардент». Їм вдалося досягти раптовості, системи ППО фрегата мовчали, але не вдалося домогтися

точності, скинуті бомби лягли біля борту корабля. Атака сталася так раптово для англійців, що пілотам вдалося безперешкодно покинути район бою і о 14 годині 30 хвилин повернутися додому. Крім цього, у складі другої ударної хвилі діяла четверта група бомбардувальників. Після того, як літаки другої хвилі приземлилися на свої аеродроми, у повітря було піднято третю ударну хвилю. Для більшості аргентинських льотчиків це був другий бойовий виліт за день.

О 13 годині 30 хвилин з Ріо-Гальєгос вилетіли дві ланки «Скайхоків А-4В», шість бойових машин несли бомби «МК-17». Аргентинців знову переслідували технічні проблеми, незабаром після вильоту ведучий першої трійки був змушений повернутися. Обидва його ведених приєдналися до другої групи. Використавши мертву для англійських радарів зону, утворену стрімким північним узбережжям острова Західний Фолкленд, аргентинські літаки знову домоглися тактичної раптовості.

Першим кораблем, що опинився на їхньому курсі, став фрегат «Аргонот». На фрегаті помітили супротивника, який стрімко наближався, тільки візуально, коли часу на будь-яку відсіч уже не було. Аргентинці перейшли в пікірування на корабель, діючи ніби на навчаннях. На «Аргонот» було скинуто 10 авіабомб, дві з яких влучили в сам корабель, а вісім розірвалися в безпосередній близькості від нього. Перша авіабомба перебила головний паропровід між котельним і машинним відділеннями, зруйнувала котельний електроventilator, рульову машину і реверсний редуктор. Хоча бомба і не вибухнула, пошкодження технічних засобів від її влучання призвели до виходу з ладу одного з головних парових котлів, а потім і до повної втрати ходу корабля. Друга бомба, пробивши обшивку лівого борту на висоті близько півтора метра над ватерлінією, пройшла наскрізь через паливну цистерну і застрягла в погребі боєзапасу. Ця бомба спричинила пожежу і детонацію ракетного боєзапасу. Унаслідок вибуху зенітних ракет «Сі Кет» було вбито двох матросів. Пошкодження спричинили виникнення вторинних пожеж і повну втрату електроенергії. Корабель, що позбувся можливості дати хід, ледь не викинуло на прибережні скелі. Після закінчення нальоту всі зусилля особового складу були спрямовані на гасіння пожежі, яку швидко вдалося ліквідувати. В ар'єргарді третьої хвилі діяла ланка «Скайхоків А-4Q» 3-ї ескадрильї морської авіації Аргентини. Використавши пролом в англійському винищувальному прикритті, аргентинські пілоти безперешкодно перетнули острів Західний Фолкленд із півночі на південь [2, с. 267–279].

Група «Скайхоків» морської авіації розвернулася над протокою, вийшла із зони Порту Говард і на бриючому польоті атакувала фрегат «Арде́нт». Три літаки зайшли з корми, поза сектором дії головної артистановки. Пускова «Сі Кет» відмовила, у дію вступили лише 20-мм гармати та кулемети. Навіть екіпаж вертольота «Лінкс» відкрили вогонь з особистої зброї, але безрезультатно. Аргентинці скинули дев'ять бомб, три з яких влучили: дві вибухнули в ангарі, одна – в кормі, але не здетонувала. Вибухом зірвало пускову «Сі Кет», яка впала на палубу, вбивши офіцера. Унаслідок найсильніших вибухів загинуло 22 людини, ще 37 було поранено. Корабель втратив хід і став некерованим. Пожежа вийшла з-під контролю, вогонь дедалі ближче підходив до погребів боєзапасу. «Арде́нт», що заливається водою через численні пошкодження корпусу, отримав крен на правий борт. Вогонь у пошкоджених відсіках робив практично неможливою боротьбу з водою. Командир запросив допомогу і до «Ардента» підійшов фрегат «Ярмут». Він висадив на палаючий фрегат аварійно-рятувальну групу, але і це не допомогло «Арде́нту».

Оцінивши безнадійність подальшої боротьби за живучість, командир фрегата капітан 2 рангу Вест ухвалив рішення залишити корабель. Вогонь вирував близько доби доти, доки не дістався до одного з погребів боєзапасу або торпедних апаратів. Вибух боєзапасу розколов корабель навпіл, і він швидко затонув [3, с. 309–311].

До ранку 22 травня до британського з'єднання під номером 317 прибуло значне підкріплення. До складу флоту приєдналися чотири нові бойові кораблі: есмінець типу 42 «Ексетер» та фрегати типу 21 «Антилоуп» і «Ембушкейд». Після полудня в повітря піднялися аргентинські літаки. Провівши успішну дозаправку у повітрі, «Скайхоки»

продовжили політ у напрямку до Фолклендських островів. Вони увірвалися в протоку з південного напрямку, рухаючись на наднизькій висоті. Прорвавши щільний зенітний вогонь, відкритий британськими кораблями, аргентинці здійснили розворот над північною частиною острова Східний Фолкленд, після чого розділилися на пари й перейшли до атаки. Їхніми цілями стали нещодавно прибулий фрегат «Антилоуп» та вже знайомий їм фрегат «Бродсворд». Останній залишив свою позицію біля північного узбережжя Західного Фолкленду, щоб посилити протиповітряну оборону району Сан-Карлоса. Саме в цей район британці планували після настання темряви повернути великі транспортні судна [2, с. 302–305].

Фрегат «Антилоуп» під командуванням капітана 2-го рангу Ніка Тобіна опинився в центрі атаки аргентинських «Скайхоків», які завдали удару з боку Західного Фолкленду о 16:00. Перший із ворожих штурмовиків поцілив у фрегат тисячофунтовою бомбою в правий борт, трохи вище ватерлінії, безпосередньо під ангаром. Продовжуючи політ, літак зачепив щоглу корабля і був збитий ракетою «Сі Вулф», випущеною з есмінця «Бродсворд» під командуванням Білла Каннінга, який щойно повернувся з північного заходу після забезпечення підтримки есмінцю «Коветрі». Другий «Скайхок» також вразив «Антилоуп» ще однією тисячофунтовою бомбою, що потрапила в лівий борт під ходовим містком. Як і перша, вона не вибухнула, але завдала серйозних пошкоджень, зруйнувавши кают-компанію старшинського складу. Загинув один член екіпажу, ще один був поранений, а по кораблю почали поширюватися пожежі. Одна з бомб застрягла у приміщенні кондиціонерів, виділяючи токсичний газ. Незважаючи на серйозні пошкодження, «Антилоуп» зберігав хід і можливість ведення вогню.

Протягом наступних дев'яноста хвилин кораблі «Антилоуп», «Бродсворд» і «Ярмут» зазнали ще восьми атак з боку «Скайхоків». Усі скинуті бомби не влучили в ціль, а атака виявилася невдалою – аргентинські літаки потрапили під щільний вогонь корабельної артилерії та берегових батарей «Рапіра». Хоча частина штурмовиків була пошкоджена, усі вони змогли залишити район бою. На «Антилоуп» прибули фахівці з розмінування. Враховуючи небезпеку операції, екіпаж був евакуйований на політну палубу. О 20:15 сапери заклали невеликий заряд для знешкодження бомби, але вона раптово вибухнула. З цього моменту «Антилоуп» перетворився на палаючий корабель. Вогонь, посилений сильним вітром, охопив усі три палуби, пошкодив пожежні магістралі та вийшов з-під контролю. До того ж у корпусі залишалася ще одна не розірвана бомба. Капітан Тобін наказав екіпажу залишити судно. Через десять хвилин після евакуації вибухнули ракетний постріб ЗРК «Сі Кет» і торпеди, створивши одну з найвражаючих фотографій війни. Тобін, перебуваючи на борту «Феарлесса», спостерігав, як пожежа поглинає його корабель, поки друга бомба не вибухнула, розламавши судно навпіл. «Антилоуп» затонув у крижаних водах [4, с. 314–319].

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Аналіз бойових дій у районі Сан-Карлоса 21–22 травня 1982 року переконливо демонструє, що аргентинська авіація, попри відсутність високотехнологічного озброєння та складні умови, змогла ефективно використовувати тактику низьковисотного удару. Зусилля льотчиків A-4 Skyhawk виявилися вирішальними в ураженні двох британських фрегатів – HMS Ardent і HMS Antelope. Їхня загибель стала символом уразливості навіть найсучасніших бойових кораблів перед натиском добре організованих і рішучих повітряних атак. Водночас ця подія виявила і проблеми в системі ППО британського флоту – повільну реакцію, технічні несправності та брак ефективного повітряного прикриття у критичні моменти. Аргентинські атаки стали не лише прикладом тактичної відваги, а й чинником, що вплинув на перебіг бойових дій, змусивши британське командування коригувати тактику і перерозподіляти ресурси.

Список використаних джерел:

1. Argentine Airpower in the Falklands War URL: <https://web.archive.org/web/20140102191905/http://www.airpower.maxwell.af.mil/airchronicles/apj/apj02/fal02/corum.html> (дата звернення 11.04 2025).
2. Татарков Д. Б. Конфликт в Южной Атлантике: Фолклендская война 1982. Київ: Румб, 2007. 416 с.
3. Вудворд С. Фолклендская война / пер. с англ. В. Корендович, И. Корендович. Симферополь: изд-во «Доля», 2005. 416 с.
4. Хастингс М., Дженкинс С. «Битва за Фолкленды» Современные войны /пер. с англ. А. Колина. Москва: Эксмо, 2014. 430 с.

УДК 373.5.091.3:94(045)

Олександр РИБАЛКО

РОБОТА З ДЖЕРЕЛАМИ ПРАВОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ НА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТТЯХ З КУРСУ «ОСНОВИ ПРАВОЗНАВСТВА»

*(студент IV курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права)*

*Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)
Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент С. Д. Чернік*

Анотація. У статті розглянуто питання ефективного використання джерел правової інформації на практичних заняттях з курсу «Основи правознавства» для учнів 9 класу. Особлива увага приділена ролі нормативно-правових актів, судових рішень та юридичної літератури у формуванні правової компетентності учнів. Проаналізовано методи навчання, що сприяють розвитку аналітичного мислення, зокрема кейс-метод, моделювання правових ситуацій, роботу з документами, дискусії та дебати. Визначено значення систематичної роботи з правовими джерелами для підготовки учнів до аналізу правових ситуацій і прийняття обґрунтованих рішень. Доведено, що інтеграція правової інформації у навчальний процес сприяє не лише глибшому засвоєнню теоретичних знань, а й розвитку правової культури та громадянської свідомості молоді.

Ключові слова: джерела правової інформації, практичні заняття, курс «Основи правознавства».

Постановка проблеми. На сучасному етапі становлення та розвитку демократичного суспільства та правової держави, в умовах значних викликів для нашої країни, стає очевидним той факт, що в загальноосвітніх закладах необхідно посилити роль правової освіти молодого покоління, зокрема суттєво вплинути на формування правосвідомості, правової культури та правових знань учнів. Для досягнення найвищих результатів у їх формуванні, потрібно підвищити роль використання юридичних першоджерел на практичних заняттях з основ правознавства. Це дозволить сформувати в учнів не лише теоретичні уявлення про певні юридичні норми життя та закони, але й допоможе застосовувати ці знання у практичній діяльності й сформувати стійкі навички у сфері правового розуміння, що є важливим для формування відповідального громадянина.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідження, які присвячені використанню джерел правової інформації на практичних заняттях із правознавства, демонструють еволюцію підходів до формування правових компетентностей учнів. Так, Л.Т. Рябовол, С.Д. Чернік та С.О. Шатрава вказують на те, що традиційні методи викладання правознавства не забезпечують достатнього рівня формування практичних умінь у школярів. Вони наголошують на необхідності застосування методик, що передбачають систематичну роботу з джерелами правової інформації, зокрема підручниками та нормативно-правовими актами. Для цього вони пропонують такі методичні прийоми, як

конспектування, складання плану тексту, цитування, анотування, рецензування та ведення словника правових понять [2].

Інше дослідження, проведене Т.О. Ремех, розглядає практичні заняття як обов'язковий структурний компонент компетентнісного підходу у навчанні правознавства. Науковиця наголошує, що метою таких занять є не лише засвоєння теоретичних знань, але й формування предметних умінь учнів через аналіз правових ситуацій, роботу з нормативними документами та складання юридичних текстів [3; 4].

У дослідженні В.К. Шаповалової акцентується увага на інтегрованому підході до викладання правознавства, де активне використання правових джерел допомагає формувати правову культуру учнів. Вона пропонує методи кооперативного навчання, ситуаційного моделювання та аналізу правових кейсів як ефективні способи роботи з джерелами правової інформації [5]. Загалом прослідковується така тенденція, яка свідчить про необхідність систематичної роботи з джерелами правової інформації у процесі навчання правознавства, що забезпечує набуття учнями практичних навичок, необхідних для життя у правовому суспільстві.

Метою статті є дослідження ефективності та переваг застосування методу використання джерел правової інформації під час проведення практичних занять із курсу «Основи правознавства» в 9 класі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Варто розпочати з того, щоб дати визначення практичному заняттю з правознавства – це форма навчальної діяльності, яка спрямована на закріплення теоретичних знань та формування предметних умінь учнів через аналіз юридичних ситуацій, роботу з нормативно-правовими актами, застосування отриманих знань у практичних завданнях. Як зазначає Т.О. Ремех, такі заняття є невід'ємною частиною компетентнісного підходу в навчанні правознавства, оскільки вони сприяють розвитку аналітичного мислення, юридичної логіки та навичок роботи з правовими документами [3, с. 45-45].

Основною метою практичного заняття є забезпечення учнів реальними механізмами роботи з правовими документами, що допомагає їм орієнтуватися у правових нормах, здійснювати аналіз правових ситуацій та приймати обґрунтовані рішення. Досягнення цієї мети можливе через систематичну роботу з різними джерелами правової інформації, такими як нормативно-правові акти, судові рішення та юридична література.

Завдання практичного заняття можна поділити на кілька категорій: по-перше, **освітні завдання** – засвоєння учнями основних правових понять, норм законодавства та методів їх застосування. По-друге, **розвивальні завдання** – формування у школярів логічного та критичного мислення, навичок аналізу та оцінки правових ситуацій. По-третє, **практичні завдання** – відпрацювання механізмів застосування правових норм у конкретних життєвих ситуаціях, моделювання судових процесів, складання юридичних документів. По-четверте, **виховні завдання** – формування в учнів правосвідомості, розуміння значення права та законності в суспільстві, розвитку громадянської відповідальності [4, с. 45].

Джерела правової інформації відіграють ключову роль у досягненні зазначених завдань, оскільки вони надають учням фактичну основу для аналізу та практичного використання правових знань. Наприклад, робота з нормативно-правовими актами допомагає опанувати учням вміння знаходити необхідні правові норми, а вивчення судових рішень розвиває здатність до правового аналізу та аргументованого доведення позиції, що буде важливим не тільки для майбутніх юристів, але й для звичайної людини [2, с.24].

Зазначимо, що практичне заняття забезпечує можливість безпосереднього застосування знань у процесі роботи з реальними або змодельованими правовими ситуаціями, що сприяє кращому розумінню правових норм та принципів. Використання інтерактивних методів, таких як кейс-метод, аналіз правових ситуацій, імітація судових

процесів, дозволяє учням глибше зануритися в правове середовище та отримати цінний досвід застосування права на практиці.

Також потрібно з'ясувати, які є види правової інформації. Вона є основним інструментом для забезпечення юридичної обізнаності та формування навичок правомірної поведінки в суспільстві. У сучасному світі доступ до правової інформації є важливим фактором, що визначає рівень правової культури громадян та їхню здатність до ефективної правозастосовної діяльності [3, с. 46].

Нормативно-правові акти, як один із основних видів правової інформації, містять обов'язкові до виконання норми права. Вони включають Конституцію, кодекси, закони, підзаконні акти, міжнародні угоди та інші нормативні документи. Важливість їх використання у навчальному процесі полягає в тому, що вони дозволяють учням безпосередньо ознайомитися з чинним законодавством та навчитися правильно його тлумачити та застосовувати [3, с. 44].

Судові рішення є ще одним важливим джерелом правової інформації, оскільки вони містять аналіз правових норм у контексті конкретних життєвих ситуацій. Ознайомлення з практикою судів допомагає учням зрозуміти, як законодавство реалізується на практиці, а також формує навички правового аналізу та обґрунтування позиції. Юридична література, включаючи наукові статті, монографії та коментарі до законодавства, відіграє ключову роль у розвитку аналітичного мислення учнів. Вона дозволяє поглибити знання з правознавства, розглянути різні точки зору на правові проблеми та знайти теоретичні обґрунтування для практичного застосування норм права [2, с. 25].

Договори та угоди, як джерела правової інформації, допомагають зрозуміти принципи регулювання правовідносин між сторонами у різних сферах суспільного життя. Вивчення їх змісту сприяє формуванню навичок складання та аналізу юридичних документів, що є важливою компетентністю для майбутніх правознавців.

Документи правозастосовної практики, такі як акти прокурорського нагляду, рішення органів державної влади та адміністративні документи, дають змогу побачити механізми реалізації правових норм у державному управлінні. Їх використання у навчальному процесі сприяє розумінню учнями ролі державних інститутів у забезпеченні законності та правопорядку [3, с. 47].

Загалом варто зазначити, що використання різних видів правової інформації у навчальному процесі дозволяє не лише сформулювати в учнів знання правових норм, а й розвинути практичні навички їх застосування, що є необхідним для правової соціалізації молоді.

Значення використання правової інформації в навчальному процесі є надзвичайно важливим, оскільки вона сприяє формуванню правової свідомості, підвищенню рівня правової культури та розвитку навичок застосування правових норм у реальних життєвих ситуаціях. Як зазначає В.К. Шаповалова, сучасна правова освіта повинна бути спрямована не лише на засвоєння теоретичних знань, а й на їхнє активне використання у практичній діяльності [5, с. 113].

Використання правової інформації в навчальному процесі сприяє:

- **Формуванню правової компетентності.** Учні вчаться працювати з нормативно-правовими актами, аналізувати їх, знаходити необхідні правові положення та застосовувати їх у конкретних ситуаціях. Це сприяє не лише засвоєнню теоретичних знань, а й набуттю практичних навичок їх використання [5, с. 114].

- **Розвитку критичного мислення.** Аналіз правових документів, судових рішень та реальних юридичних кейсів допомагає учням не просто сприймати інформацію, а осмислювати її, формувати власну позицію та аргументовано її обґрунтовувати. Як зазначається у працях Л.Т. Рябовол, С.Д. Чернік та С.О. Шатрави, робота з правовими джерелами дає можливість учням виявляти проблемні аспекти законодавства, оцінювати

його ефективність і пропонувати альтернативні шляхи вирішення правових колізій [2, с. 49].

- **Підвищенню рівня правової культури.** Ознайомлення з правовими джерелами сприяє усвідомленню учнями важливості дотримання законів, прав та обов'язків громадян. Це допомагає сформувати відповідальну громадянську позицію та розуміння того, як функціонує правова система держави [4, с. 55].

- **Практичній підготовці до життєвих ситуацій.** Робота з правовими документами, складання юридичних текстів, розв'язання правових задач – усе це сприяє розвитку умінь, які знадобляться у повсякденному житті. Як зазначає В.К. Шаповалова, важливо навчити учнів не просто знати законодавство, а й уміти застосовувати його у ситуаціях, які вони можуть зустріти у реальному житті, наприклад, при укладанні договорів, зверненні до суду чи розв'язанні конфліктних ситуацій у межах правового поля [5, с. 113-114].

- **Забезпеченню активної громадянської позиції.** Вивчення правової інформації дозволяє учням не лише орієнтуватися у законодавстві, а й брати активну участь у суспільному житті. Знання власних прав і обов'язків дає змогу більш ефективно відстоювати свої інтереси та захищати права інших осіб [3, с. 47].

Використання правової інформації в навчальному процесі є необхідним елементом формування правової компетентності, розвитку аналітичних навичок та підготовки учнів до реального життя у правовому суспільстві.

Методи використання правової інформації на практичних заняттях є важливим інструментом формування правової компетентності учнів. Згідно з дослідженнями Л.Т. Рябовол, ефективними методами роботи з правовими джерелами є кейс-метод, робота з документами, моделювання правових ситуацій, дискусії та дебати. Кейс-метод передбачає розгляд конкретних юридичних ситуацій та пошук оптимального правового рішення, що сприяє розвитку критичного мислення та вміння аналізувати правові норми в контексті реальних життєвих обставин. Робота з документами, включаючи аналіз нормативних актів та складання юридичних висновків, допомагає учням глибше зрозуміти принципи правозастосування. Моделювання правових ситуацій, наприклад, імітація судових засідань або складання юридичних заяв, сприяє формуванню навичок правової аргументації. Дискусії та дебати дозволяють учням висловлювати власні правові позиції, відстоювати їх аргументовано та знайомитися з різними точками зору щодо тлумачення правових норм [2, с. 24-25].

Практичні заняття, що включають роботу з джерелами правової інформації, є важливими для набуття учнями правових компетентностей. Дослідження показують, що учні, які регулярно працюють із законами та судовими рішеннями, значно краще орієнтуються в правовій сфері, мають вищий рівень правової культури та здатні приймати юридично обґрунтовані рішення. Використання нормативно-правових актів у навчальному процесі допомагає учням не лише запам'ятовувати законодавчі положення, але й навчитися їх правильно інтерпретувати та застосовувати у житті. Крім того, активне використання правових джерел під час занять дозволяє учням сформувати навички самостійного аналізу юридичних ситуацій, що є надзвичайно важливим у сучасному правовому середовищі. Робота з правовою інформацією також сприяє формуванню активної громадянської позиції, оскільки допомагає учням зрозуміти свої права та обов'язки, а також механізми їх захисту [1, с. 289].

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Використання правової інформації на практичних заняттях є необхідною складовою формування правової компетентності, розвитку критичного мислення та підготовки учнів до реального життя у громадянському суспільстві. Аналіз наукових досліджень свідчить: робота з джерелами правової інформації допомагає учням розвивати навички аналізу й оцінки правових ситуацій, що сприяє формуванню відповідального ставлення до

законодавства та правових норм. Правова інформація є основою для розуміння принципів функціонування правової системи та механізмів захисту прав і свобод громадян.

Використання нормативно-правових актів, судових рішень, юридичної літератури та інших джерел сприяє підвищенню рівня правової культури молодого покоління. Залучення учнів до аналізу правових кейсів, роботи з нормативними документами та моделювання юридичних процесів дозволяє розвивати їхні практичні навички, необхідні для подальшої соціальної адаптації та професійної діяльності.

Отже, систематичне використання джерел правової інформації на уроках з основ правознавства дозволяє не лише підвищити ефективність засвоєння правових знань, але й сприяє вихованню активних та свідомих громадян, здатних критично мислити, оцінювати правові ситуації та приймати обґрунтовані рішення у межах правового поля.

Список використаних джерел:

1. Андрусишин Б. А. Методика викладання шкільного курсу «Основи правознавства»: підручник для ВНЗ. Київ. 2008. 301 с.
2. Рябовол Л.Т., Чернік С.Д., Шатрава С. О., Формування предметних умінь і навичок з правознавства в учнів 9 класу. *Наука і освіта*. 2017. № 8. С. 23–33.
3. Ремех Т.О. Практичні заняття з правознавства: методичний аспект. *Український педагогічний журнал*. 2016. № 4. С. 43–51.
4. Ремех, Т.О. Методика навчання учнів 9-го класу основ правознавства: методичний посібник. Київ ТОВ «Конві Прінт». 2018. 96 с.
5. Шаповалова В.К. Інтегрований підхід на уроках правознавства: теоретична основа та практичний аспект. *Науково-методичний журнал «Джерело педагогічних інновацій»*. 2023. № 3. С. 114-116.

УДК 94(477)“2014..“(045)Зінкевич, Михайлова

Уляна РІШНЯК

ЖІНОЧІ ОБЛИЧЧЯ РОСІЙСЬКО УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ (2014-...) :

ЯНА ЗІНКЕВИЧ, АЛІНА МИХАЙЛОВА

(студентка III курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права

Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент, О. І. Бабак

Анотація: Стаття присвячена дослідженню ролі та внеску жінок у російсько-українській війні, що триває з 2014 року. На прикладі двох яскравих постатей – Яни Зінкевич, засновниці медичного батальйону «Госпітальєри», та Аліни Михайлової, волонтерки та громадської діячки, аналізується багатогранність жіночої участі у війні. Розглядаються їхня діяльність у сфері медичної допомоги, волонтерства, інформаційної боротьби та політичної активності. Стаття має на меті розкрити важливість жіночого досвіду у війні, подолати гендерні стереотипи та визначити перспективи подальших досліджень у цьому напрямі.

Ключові слова: російсько-українська війна, жінки на війні, Яна Зінкевич, Аліна Михайлова, волонтерство, медична допомога, гендерні дослідження.

Постановка проблеми. Традиційно війна асоціюється з чоловіками-воїнами. Недостатнє висвітлення ролі жінок у різних аспектах війни (військові, волонтерки, медицині, біженки, ті, хто доглядає за дітьми та літніми людьми в умовах війни тощо) підтримує ці стереотипи та робить внесок жінок невидимим. Жінки під час війни стикаються зі специфічними проблемами та потребами (наприклад, у сфері репродуктивного здоров'я, боротьби з сексуальним насильством, психологічної підтримки

з урахуванням гендерних факторів). Без належного дослідження та публічного обговорення ці потреби можуть залишатися непоміченими та незадоволеними. Якщо жіночий досвід не документується та не аналізується, він ризикує бути забутим. Це призводить до втрати важливих історичних уроків та неповного розуміння впливу війни на суспільство. Війна, яка почалася у 2014 році, показала активну роль українських жінок у різних сферах. Перша леді Олена Зеленська відзначила їхній внесок у опір, службу в армії, виховання дітей та забезпечення життєво важливих послуг.

Метою цієї статті є всебічне дослідження жіночої участі в російсько-українській війні (2014 – дотепер) крізь призму життєвих шляхів, досвіду та публічної діяльності Яни Зінкевич і Аліни Михайлової. Стаття спрямована на поєднання особистісного, гендерного та соціально-політичного підходів до вивчення війни через постаті Яни Зінкевич і Аліни Михайлової як символів нової жіночої ролі в історії сучасної України.

Виклад основного матеріалу. Війна на сході України. Збільшилася кількість жінок в українській армії, для них стали доступні раніше «чоловічі» посади. До 2021 року понад 15% військових складали жінки (порівняно з 8,5% у 2016 році). Жінки-військові стикаються з дискримінацією, нестачею форми, проблемами з декретною відпусткою, стигматизацією та сексуальними домаганнями.

Вторгнення з 2022 року. Велика кількість жінок добровільно пішла воювати. Значно зросла кількість жінок в ЗСУ на всіх рівнях (військовослужбовиці, офіцерки, сержантки, солдатки). Станом на листопад 2022 року відомо про загибель, поранення та зникнення безвісти багатьох жінок-військовослужбовиць. У сучасному українському медіапросторі Яна Зінкевич та Аліна Михайлова стали одними з найбільш упізнаваних жіночих обличчій війни. Їхні історії транслиуються через численні інформаційні канали – інтерв'ю, телепрограми, фільми, соціальні мережі, книжкові публікації.

Яна Вадимівна Зінкевич – українська медикinja, доброволиця, військовослужбовиця та політична діячка. Начальниця Медичного управління та реабілітації бійців Української добровольчої армії (до 2016 року – Добровольчого українського корпусу «Правий сектор») під час війни на сході України. Засновниця та командирка волонтерського Медичного батальйону «Госпітальєри». Яна Зінкевич народилася 2 липня 1995 року в Рівному, закінчила місцевий навчально-виховний комплекс «Колегіум». До війни готувалася до вступу до медичного університету. У 2017 році вступила до Медичної академії Дніпра.

5 грудня 2015 року на трасі Дніпро-Донецьк автомобіль медичного батальйону «Госпітальєри», який вів її заступник Максим Корабльов («Стрілок»), потрапив в автокатастрофу, перекинувшись 7 разів. Зінкевич вилетіла з машини, дістала повний перелом хребта, параплегію, переломи половини ребер та ключиці, ушкодження внутрішніх органів, гемопневмоторакс, контузію серця та легень, провела кілька місяців у лікарні. Після лікування має довічну інвалідність і пересувається на інвалідному візку.

Згодом Корабльов запропонував їй одружитися. 27 травня 2016 року вийшла за Корабльова, зберігши своє прізвище. 31 жовтня 2016 року народила доньку Богдану. У листопаді, за кілька днів після пологів, чоловік Максим, покинув сім'ю після 5 місяців шлюбу, залишивши Зінкевич з дитиною. У січні 2017 року Зінкевич отримала офіційне розлучення. Виховує доньку самостійно.

На момент початку війни Яна була студенткою медичного коледжу. У 2014 році вона добровільно поїхала на Донбас як волонтерка-медик, а вже згодом – заснувала та очолила медичний батальйон «Госпітальєри» при «Правому секторі». Це рішення було сміливим і нестандартним – дівчина у віці 19 років очолила структуровану парамедичну службу, яка працювала в умовах реального бою.

Госпітальєри – український волонтерський медичний батальйон, що бере участь у російсько-українській війні на Донбасі з 2014 року. Займається наданням першої медичної, домедичної допомоги та евакуацією поранених українських воїнів з найгарячіших ділянок фронту. Гасло – «Заради кожного життя!». За час існування МБ

Госпітальєри, врятовано близько 2750 українських бійців. Демілітаризований медичний батальйон надає допомогу усім добровольцям, військовим та мирному населенню, яке знаходиться в зоні проведення бойових дій, і потребує домедичної допомоги, медичного термінового втручання чи терапевтичного лікування.

Госпітальєрські екіпажі здійснюють евакуацію, стабілізацію і транспортування поранених з червоної зони до стабпунктів чи прифронтових госпіталів чи лікарень. Волонтери медбату здійснюють постійну підтримку поранених у місті Дніпро, в лікарні Мечнікова – місце, куди транспортують найважчих поранених. Також здійснюється післяшпитальна підтримка та реабілітація поранених, членів їх сімей. Принципово, позиції Госпітальєрів знаходяться в найгарячіших точках фронту для надання кваліфікованої допомоги українським військовим з числа добровольців та офіційним частинам ЗСУ, ВМФ.

У 2020 році долучилася до складу Міжфракційного об'єднання «Гуманна країна», створеного за ініціативи UAnimals для популяризації гуманістичних цінностей та захисту тварин від жорстокості. В серпні 2020 року посіла друге місце в списку серед найпопулярніших в соцмережах рівненських нардепів.

Її робота полягала в евакуації поранених прямо з поля бою, часто під обстрілами, уночі, в умовах нестачі ресурсів і техніки. Це була робота на межі фізичного та морального виснаження. Щодня – ризик потрапити під артобстріл, замінування, психологічний тиск, відповідальність за життя інших. Зінкевич неодноразово підкреслювала у своїх інтерв'ю, що найстрашніше – це не лише страх смерті, а відповідальність за смерть іншого, яку не встигла або не змогла відвернути. Саме це – одна з найтяжчих психологічних складових парамедичної роботи. Після активної фази перебування на фронті Яна Зінкевич стала не лише символом героїзму медиків добровольців, а й публічною особистістю, що активно формує дискурс навколо війни, військової медицини, прав добровольців і ролі жінки в збройному конфлікті. Її публічна діяльність є важливою складовою інформаційного спротиву та просвітницької роботи в українському суспільстві.

Зінкевич регулярно дає інтерв'ю українським та закордонним медіа (зокрема «Суспільному», «Українській правді». Засвідчує правду про війну – зокрема про хаос перших років, труднощі евакуації, нестачу засобів та координації; демонструє обличчя добровольчого руху, показуючи, що мотивація й саможертвність молодих українців є рушієм оборони; робить видимими історії парамедиків, які часто залишаються поза героїчним наративом, хоча саме вони рятують життя.

Через особисту щирість, прямоту та досвід вона формує доступне, але емоційно сильне розуміння реальності війни. Яна – одна з тих, хто послідовно адвокувала визнання медиків-добровольців як повноцінних учасників бойових дій. У своїх виступах вона наголошує на потребі правового врегулювання їхнього статусу, соціального захисту, реабілітації та психологічної підтримки. Завдяки її зусиллям (і участі в парламентській діяльності) було підготовлено низку законодавчих ініціатив у сфері: ветеранської політики; медичної допомоги військовим; інтеграції добровольчого руху у державну систему оборони.

Таким чином, вона перенесла свою фронтову місію у сферу законодавчої і медійної діяльності, продовжуючи боротьбу в новому вимірі. Травма, яку зазнала Яна Зінкевич унаслідок автокатастрофи в грудні 2015 року, стала переломним моментом у її житті. Втрата можливості ходити – це надзвичайне випробування для будь-якої людини, а особливо для фронтової медички, яка звикла діяти швидко, рішуче та у складних умовах. Попри це, Яна не лише не припинила своєї активної діяльності, а й переосмислила свою роль у боротьбі за Україну, перенісши її з поля бою до сфери громадського служіння, адвокації та політики. Після ДТП Яна проходила довгий і болісний шлях реабілітації – як у фізичному, так і в емоційному плані. У численних інтерв'ю вона відкрито говорить про моменти відчаю, боротьбу з болем, втратою звичного способу життя. Водночас вона не

допустила ізоляції чи депресії, навпаки – змогла трансформувати травму в ресурс: продовжила координувати діяльність «Госпітальєрів» із лікарняного ліжка; брала участь у публічних заходах, форумах, телепроектах; надихала інших військовослужбовців з інвалідністю на адаптацію та самореалізацію.

Її історія стала візуальним і моральним свідченням того, що інвалідність – не вирок, а новий формат активної життєвої позиції. Зінкевич є автором кількох книг та статей, а також брала участь у багатьох інтерв'ю: Книги: «Україна: шлях до демократії» (2014), «Корупція в Україні: як боротися з нею?» (2016), «Жінки в політиці: як змінити правила гри?» (2018), «Україна: на порозі змін» (2020). Статті: «Україна: на шляху до європейської інтеграції» (2014), «Корупція в Україні: як подолати цю проблему?» (2016), «Жінки в політиці: чи є у них майбутнє?» (2018), «Україна: на порозі змін» (2020). Інтерв'ю: «Яна Зінкевич: про політику, корупцію та майбутнє України» (2014), «Яна Зінкевич: про жінок у політиці та боротьбу з корупцією» (2018), «Яна Зінкевич: про Україну та її майбутнє» (2020). Крім того, Яна Зінкевич є автором кількох документальних фільмів, зокрема «Яна Зінкевич: голос України» (2018), «Україна: шлях до демократії» (2014) та «Корупція в Україні: як боротися з нею?» (2016). Її роботи були опубліковані в багатьох українських та міжнародних виданнях, таких як «Українська правда», «Дзеркало тижня», «Фокус», «BBC News», «The New York Times» та «The Washington Post».

Яна Зінкевич є активною громадською діячкою та політичною активісткою. Вона є членом правління Центру політичних студій та аналізу та засновницею громадської організації «Майбутнє України». Її робота була відзначена численними нагородами, зокрема премією «Жінка року» (2014), премією «Золоте пір'я» (2015) та премією «Орден Святого Володимира» (2016).

Нагороди та відзнаки: Орден «За заслуги» III ст. (1 грудня 2015 року) – «за значний особистий внесок у державне будівництво, соціально-економічний, науково-технічний, культурно-освітній розвиток Української держави, вагомі трудові досягнення, багаторічну сумлінну працю». Орден «За спасіння життя» (16 березня 2016 року) – «за героїчні вчинки, дії, завдяки яким було врятовано життя людини». Перша церемонія нагородження громадською відзнакою відбулася у Тернопільському медичному університеті. Через перебування на реабілітації Яна була нагороджена заочно. Орден «Народний Герой України» (4 червня 2015 року). Перша церемонія нагородження недержавною відзнакою відбулася о 12:00 в Києві в будинку Митрополита заповідника «Софія Київська». Серед українських воїнів, медиків, волонтерів була відзначена й начмед ДУКУ Яна Зінкевич. Пам'ятний знак «За воїнську доблесть» (листопад-грудень 2014 року) – заохочувальна відзнака Міністерства оборони України. У березні 2021 року Зінкевич стала однією з 36 українок, що стали прообразом української серії ляльок Барбі «Пані України».

Аліна Артурівна Михайлова – українська волонтерка, офіцерка ЗСУ, активістка. Депутатка Київської міської ради IX скликання. Керівниця медичної служби «УЛЬФ» Першого окремого штурмового батальйону «Вовки Да Вінчі» ім. Дмитра Коцюбайла. 2022 року увійшла до списку «30 до 30: обличчя майбутнього» від «Forbes». Увійшла в 2023 році в рейтинг Української правди (УП-100) визначних лідерів сучасності в категорії «Захисники».

Народилася 1 жовтня 1994 року в Дніпропетровську. Вчилася у фінансово-економічному ліцеї. Закінчила Середню загальноосвітню школу № 45. 2012–2018 – навчалася в КНУ ім. Шевченка, здобувши диплом магістра політології. З 2017 року була у стосунках з українським добровольцем, командиром 1 ОМБ «Вовки Да Вінчі», Героєм України Дмитром Коцюбайлом, який загинув 7 березня 2023 року у боях за Бахмут. З травня 2014 року є волонтеркою БФ «Армія SOS», який опікується забезпеченням ЗСУ, НГУ та добровольчих батальйонів. Координувала роботу штабу, займалася фандрейзингом і комунікаціями з жертводавцями, закупівлями, розподілом та передачею допомоги військовослужбовцям. Зимою 2015 потрапила під танковий обстріл в Мар'їнці.

Була на передньому рубежі ЗСУ поблизу Донецького аеропорту під час бойового зіткнення. Разом із волонтерами організувала дванадцятку сесію першої в Україні предметно-документальної виставки із зони АТО «На лінії вогню». Вересень 2016 – червень 2017 – парамедик медичного батальйону «Госпітальєри» Української добровольчої армії. Червень 2017 – вересень 2019 – створила та керувала медичною службою «УЛЬФ».

Операторка БПЛА «Валькірія» Першої окремої штурмової роти «Правого сектору». Після 24 лютого 2022 року повернулася на фронт до свого підрозділу, мобілізувалася до ЗСУ. 25 жовтня 2020 року обрана депутатом Київської міської ради IX скликання від партії «Голос». Член постійної комісії Київської міської ради з питань бюджету та соціально-економічного розвитку. Член МФО «Рівні можливості». Згідно з дослідженням руху «Чесно» визнана найопозиційнішою з депутатів Київради: станом на квітень 2021 року не підтримала 130 проєктів рішень.

Аліна Михайлова є однією з найпомітніших публічних осіб українського військового сегменту у Facebook, Instagram, Telegram. Її комунікація вирізняється емоційною відкритістю, прямою, вмінням поєднувати глибину пережитого з чітким заклик до дії. Аліна Михайлова давала численні інтерв'ю українським та іноземним медіа, розповідаючи про свій досвід на фронті, роботу парамедикині, втрату Дмитра Коцюбайла та важливість підтримки української армії. Пошук цих інтерв'ю на YouTube, сайтах новинних агентств, а також на платформах, де публікуються інтерв'ю (наприклад, подкасти) є важливим.

Аліна Михайлова також отримала широку медіа-репрезентацію. Її інтерв'ю з'являлися у виданнях «Українська правда», «Громадське», «Zaborona», Vogue Ukraine, НВ, де вона розповідала про свою трансформацію з волонтерки у військову, про службу в бойовій бригаді, про досвід жінки на фронті. Одним із найвідоміших візуальних матеріалів стала її участь у документальному фільмі «Невидимий батальйон» (2017), що став першим українським фільмом про жінок на війні. У фільмі представлено історії шести жінок, які брали участь у бойових діях. Після виходу стрічки фраза «невидимий батальйон» увійшла до суспільного словника як синонім невизнаної жіночої участі у війні. Крім того, Аліна активно виступає на конференціях, форумах, подіях, присвячених безпеці, фемінізму, військовій реформі. Вона веде блог, бере участь у просвітницьких кампаніях для молоді, розвиває ветеранські ініціативи. Нагороди та відзнаки: Орден Богдана Хмельницького III ступеня (14 березня 2023 року). Орден княгині Ольги III ступеня (5 грудня 2019 року). Медаль «Захиснику Вітчизни» (23 серпня 2014 року). Відзнака Міністерства оборони України медаллю «За сприяння Збройним Силам України» (30 листопада 2016 року).

Обидві жінки стали символами українського жіночого спротиву у контексті війни. Вони вплинули на: змінення уявлення про роль жінки на війні – від другорядної до рівноправної і бойової; посилення громадської підтримки армії; популяризацію волонтерства, медичної та бойової служби серед молоді; формування довіри до жінки як лідерки в армії, політиці, громадському секторі; підвищення інтересу ЗМІ та документалістики до реального жіночого досвіду на фронті.

І Зінкевич, і Михайлова подолали одразу кілька поширених стереотипів: що жінка не може бути на передовій; що жінка не здатна керувати у бойових умовах; що після травми неможливо повернутися до активного суспільного життя; що військова служба – не «жіноча справа». Сьогодні їхні імена відомі не лише в професійних і волонтерських колах, а й у суспільстві в цілому. Вони стали моральними авторитетами, які уособлюють не лише професійність, а й гідність, принциповість і жертвність.

Жінки роблять неоціненний внесок, який часто залишається непоміченим, оскільки виходить за межі традиційно «чоловічих» військових ролей. Медицині рятують життя на передовій та в тилу. Висвітлення різноманітних ролей жінок у війні допомагає руйнувати застарілі гендерні стереотипи, які обмежують розуміння жіночого потенціалу та їхньої

здатності впливати на хід історії. Це показує, що жінки є активними учасницями всіх аспектів життя, навіть у найекстремальніших умовах.

Якщо ми не будемо документувати та аналізувати різноманітні ролі жінок у війні, їхній внесок ризикує бути знову маргіналізованим та забутим у майбутньому. Важливо створити інклюзивну історичну пам'ять, яка б відображала досвід усіх, хто долучився до боротьби. Таким чином, для повного та адекватного розуміння війни та ролі жінок у ній необхідно вийти за межі традиційного образу військовослужбовиці та досліджувати, документувати та вшановувати внесок жінок у всіх сферах – від передової до волонтерських центрів, від лікарень до редакцій, від психологічної підтримки до інформаційного фронту. Це дозволить не лише віддати належне їхній мужності та відданості, але й краще зрозуміти складність та багатогранність воєнного досвіду.

Війна стала каталізатором для зростання жіночого активізму у військовій сфері. Постаті Яни Зінкевич і Аліни Михайлової – приклади того, як жінки не тільки долучаються до війни, а й творять нову реальність в армії. Їхній приклад засвідчує необхідність: переосмислення місця жінки у збройному конфлікті; інституційної підтримки жінок у війську; формування нових наративів про героїзм, де жіночий досвід не менш важливий, ніж чоловічий. Подальші дослідження можуть охопити: інтерв'ювання жінок-ветеранок; вивчення впливу жінок-воїнок на воєнну культуру; створення бази даних про жінок, які служили у ЗСУ; аналіз репрезентації жінок у патріотичній культурі (кіно, літератури, медіа).

Хоча художніх творів, присвячених Зінкевич і Михайловій, поки що небагато, образ жінки-воїна, в якому легко впізнати риси обох, з'являється у прозі та поезії останніх років. У поетичних антологіях, таких як «Вірші з війни» (укладач В. Терлецький), присвячуються твори медикам, парамедикам, добровольцям-жінкам. У 2022–2023 роках кілька ініціатив присвячених меморіалізації жінок на війні почали виводити історії таких постатей, як Зінкевич і Михайлова, у простір національної пам'яті: зокрема, інтерактивні виставки, фотовиставки («Обличчя війни»), постери, книги спогадів.

Висновки. Проведене дослідження, хоч і обмежене доступною інформацією, підкреслює надзвичайну значущість жіночої участі у російсько-українській війні, що яскраво ілюструється прикладами Яни Зінкевич та Аліни Михайлової. Яна Зінкевич, як журналістка, громадська діячка та політична активістка, відіграє важливу роль у публічному дискурсі, привертаючи увагу до ключових проблем українського суспільства в умовах війни, зокрема питань демократії, корупції та прав людини. Її публікації та виступи формують суспільну думку та сприяють усвідомленню складності поточних подій. Аліна Михайлова, як військовослужбовиця та парамедик, є безпосереднім учасником бойових дій, демонструючи мужність, відданість та професіоналізм на передовій. Її історія є свідченням того, що жінки не лише підтримують армію з тилу, але й безпосередньо беруть участь у захисті країни, рятуючи життя та надихаючи своїм прикладом. Обидві постаті, кожна у своїй сфері, є символами жіночої сили, мужності та самовідданості у боротьбі за незалежність України. Вони руйнують гендерні стереотипи та демонструють багатогранність жіночого внеску у протистояння агресору.

Список використаних джерел:

1. Енциклопедія громадянина - Аліна Михайлова
2. Михайлова Аліна Артурівна
3. Михайлова Аліна Артурівна: волонтер, доброволець-парамедик і депутат Київщини
4. Зінкевич Яна Вадимівна
5. Засновниця батальйону "Госпітальєри"
6. <https://www.youtube.com/watch?v=60bkgKErd-E>
7. <https://www.youtube.com/shorts/oAwfjErtefk>

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ

наукової конференції здобувачів вищої освіти
«Discere ne cesses»

Відповідальні за випуск:

Пономаренко Л.В., кандидат історичних наук, доцент

Марченко О.М., кандидат історичних наук, доцент

СВІДОЦТВО ПРО ВНЕСЕННЯ СУБ'ЄКТА ВИДАВНИЧОЇ СПРАВИ
ДО ДЕРЖАВНОГО РЕЄСТРУ ВИДАВЦІВ,
ВИГОТІВНИКІВ І РОЗПОВСЮДЖУВАЧІВ ВИДАВНИЧОЇ ПРОДУКЦІЇ
Серія ДК № 1537 від 22.10.2003 р.

Підп. до друку 15.04.2025 р. Формат 60×84¹/₁₆.
Ум. др. арк. 10,11. Зам. № 10043.

*РЕДАКЦІЙНО-ВИДАВНИЧИЙ ВІДДІЛ
Центральноукраїнського державного
університету імені Володимира Винниченка
25006, Кропивницький, вул. Шевченка, 1
Тел.: (0522) 24-59-84.
Fax.: (0522) 24-85-44.
E-Mail: mails@cuspu.edu.ua*

